NARATIVNÍ PŘÍSTUP FRITZE SCHÜTZEHO V TEORII A PRAXI

PODEJŚCIE NARRACYJNE FRITZA SCHÜTZEGO W TEORII I PRAKTYCE

KATARZYNA GAJEK
IZABELA KAMIŃSKA-JATCZAK

Ostrava 2019

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA

Narativní přístup Fritze Schützeho v teorii a praxi

Podejście narracyjne Fritza Schützego w teorii i praktyce

KATARZYNA GAJEK
IZABELA KAMIŃSKA-JATCZAK

překladatel: Gordana Raková

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Ostrava 2019

Název: Narativní přístup Fritze Schützeho v teorii a praxi/Podejście narracyjne Fritza Schützego w teorii i praktyce

Autorky: Katarzyna Gajek, Ph.D., Izabela Teresa Kamińska – Jatczak, Ph.D.

Recenzent: prof. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D., Dr.h.c.

Překladatel: Gordana Raková

Publikace je výstupem z projektu OPVVV project - Strengthening the university's scientific capacities (No. CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_027/0008472).

Jazyková korektura nebyla provedena, za jazykovou stránku odpovídají autorky.

© Katarzyna Gajek, Izabela Kamińska-Jatczak
© Ostravská univerzita 2019

ISBN 978-80-7599-153-9

ABSTRAKT

Při syntéze obsahu celého článku lze říci, že se skládá ze dvou částí. Nejprve rozebírá techniku a metodu narativního rozhovoru Fritzeho Schütze. Poskytuje informace o tom, jak shromažďovat a analyzovat narativní rozhovory. Charakterizuje typ narativního rozhovoru, hodnotí jeho průběh. Uvádí okolnosti, které by měly být brány v úvahu, aby bylo možné získat cenný výzkumný materiál z uvedené metodologické perspektivy. Vysvětluje proces analýzy narativního rozhovoru. Následně v textu najdeme příklad analýzy (ne)úspěšného narativního rozhovoru a dozvídáme se, jak jej můžeme kódovat pomocí nástrojů zakotvené teorie Kathy Charmaz.

ABSTRAKT

Syntetyzując treść całego tekstu, można powiedzieć, że składa się on z dwóch części. Po pierwsze, omawia technikę i metodę wywiadu narracyjnego Fritza Schütze. Dostarcza informacji na temat tego, w jaki sposób zbierać i analizować wywiady narracyjne. Charakteryzuje typ wywiadu narracyjnego, określa jego przebieg. Omawia okoliczności, które należy brać pod uwagę, by z omawianej perspektywy metodologicznej, uzyskać cenny materiał badawczy. Wyjaśnia proces analizy wywiadu narracyjnego. Po drugie, w tekście możemy odnaleźć przykład analizy (nie)udanego wywiadu narracyjnego oraz dowiedzieć się jak można go zakodować korzystając z narzędzi zaproponowanych przez teorię ugruntowaną Kathy Charmaz.

KLÍČOVÁ SLOVA

metoda a technika narativního rozhovoru; biografická sociologie Fritze Schützeho; narativní úroveň textu; alternativní narace; kvalitativní analýza textu; kódování v metodologii zakotvené teorie Kathy Charmaz

SŁOWA KLUCZOWE

metoda i technika wywiadu narracyjnego; socjologia biografistyczna Fritza Schütze; poziom narracyjności tekstu; narracja alternatywna; jakościowa analiza tekstu; kodowanie w metodologii teorii ugruntowanej Kathy Charmaz

OBSAH

Předmluva **5**

Technika a metoda narativního rozhovoru Fritzeho Schütze. Teoretické předpoklady, metodické pokyny, příklady alternativních řešení 7

1. Technika narativního rozhovoru - metoda sběru empirických dat **8**

2. Metoda narativního rozhovoru **17**

3. Alternativní příběh a jak jej analyzovat **27**

Technika i metoda wywiadu narracyjnego Fritza Schütze. Założenia teoretyczne, wskazówki metodologiczne, przykłady rozwiązań alternatywnych 42

1. Technika wywiadu narracyjnego – sposób gromadzenia danych empirycznych **43**

2. Metoda wywiadu narracyjnego **54**

3. Narracja alternatywna oraz sposób jej analizy **65**

Bibliografie/Bibliografia 81

Summary 85

PŘEDMLUVA

Předložený text vznikl na základě půlročních výzkumných stáží Katarzyny Gajek, Ph.D. a Izabely Teresy Kamińske – Jatczak, Ph.D. z Univerzity v Lodži na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v rámci projektu OPVVV *Posílení vědeckých kapacit OU (CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_027/0008472*). Cílem bilingválního textu je přiblížit metodu narativního rozhovoru Fritzeho Schütze v sociálněvědním výzkumu a blíže s ní seznámit studenty sociální práce. Prostřednictvím realizovaných stáží se rozšířila a prohloubila spolupráce výzkumných týmů obou univerzit, která navazuje na předchozí společné vědecko-výzkumné a tvůrčí aktivity.

Przesłany tekst powstał na podstawie sześciomiesięcznych staży naukowych dr Katarzyny Gajek oraz dr Izabeli Teresy Kamińskiej-Jatczak z Uniwersytetu Łódzkiego na Wydziale Studiów Społecznych Uniwersytetu Ostrawskiego w ramach projektu OPVVV *Wzmocnienie potencjału naukowego OU (CZ.02.2.69 / 0.0 / 0.0 / 16_027 / 0008472*). Celem dwujęzycznego tekstu jest popularyzowanie metody wywiadu narracyjnego Fritza Schützego w badaniach nauk społecznych oraz zapoznanie studentów ze sposobem wykorzystania materiałów autobiograficznych w analizie zjawisk społecznych. Dzięki realizowanym stażom współpraca zespołów badawczych obu uniwersytetów poszerzyła się i pogłębiła, bazując na wcześniejszych wspólnych badaniach naukowych i działaniach twórczych.

doc. Marie Špiláčková, Ph.D.,
a doc. Soňa Vávrová, Ph.D.
mentorky stážistek

TECHNIKA A METODA NARATIVNÍHO ROZHOVORU FRITZEHO SCHÜTZE.

TEORETICKÉ PŘEDPOKLADY, METODICKÉ POKYNY, PŘÍKLADY ALTERNATIVNÍCH ŘEŠENÍ

ÚVOD

Existuje mnoho přístupů k analýze evokovaného autobiografického materiálu ve formě narativních rozhovorů (např. Rosenthal, 2004; Bertaux, 2012). Jednou z nich je metoda autobiografického narativního rozhovoru Fritze Schützeho (2012, 2008a, 2008b), dobře známého a oblíbeného v Polsku díky vědcům ze Sociologického ústavu v Lodži, a to Alicji Rokuszewskiej-Pawełek, Marka Czyżewskiego, Kai Kaźmierskiej, Katarzyny Waniek. Charakteristickým rysem Schützeho přístupu je to, že spojuje mezi sebou obvykle konkurenční varianty vůči sobě, jenž se týkají otázky „co?“, což je předmětem životních příběhů a „jak?“ vypadá struktura tohoto příběhu.

V článku prezentujeme poznatky o přístupu Fritze Schützeho a dělíme se o vlastní praktické zkušenosti, získané pomocí narativního rozhovoru jako techniky a metody analýzy v dosud realizovaných výzkumných projektech[1].

Chceme poskytnout českému čtenáři informace o biografické sociologii Fritze Schützeho, jež není v českém vědeckém diskurzu široce rozšířena, i přesto že publikace na toto téma lze nalézt (např. Mannová, 1995; český překlad – Schütze, 1999).

Zároveň bychom chtěly zdůraznit, že tento text není obvyklou, vyčerpávající lekcí, ale spíše pokusem o informování o základních teoretických předpokladech a metodických řešení výzkumné orientace F. Schützeho, které se jeví jako klíčové pro úvodní seznámení se s tímto typem sběru a analýzy autobiografií. Kromě toho je třeba poznamenat, že text nenese lineární charakter a kvůli složitosti uváděných problémů se budeme někdy vracet k některým z dříve uvedených vláken.

V textu se zaměřujeme na následující cíle: uvádíme, jak shromažďovat a analyzovat materiály, jenž splňují narativní požadavky podle přístupu Fritze Schützeho, vysvětlujeme pomocí příkladu, jaký výzkumný materiál nelze podle tohoto přístupu analyzovat a nabízíme jeho alternativní řešení. Článek pojednává o narativním rozhovoru jako o technice sběru dat a o podmínkách nezbytných k získání výzkumného materiálu, který splňuje požadavky stanovené přijatou metodologickou orientací. Představuje základní teoretické předpoklady, z nichž vychází ontologické a epistemologické chápání autobiografického vyprávění a v něm skrytého potenciálu a „síly“. Charakterizuje základní fáze analýzy, jak uvádí Schütze. Text také poskytuje příklad alternativního materiálu k předmětným předpokladům, jejichž vyprávění má zvláštní podobu, jelikož je vepsána do výpovědi, jejíž autobiografické údaje lze zpochybnit. Příklad alternativní narace a vysvětlení okolností, během kterých vznikla, jsou východiskem pro navrhování další metody analýzy, založené na metodice zakotvené teorie Kathy Charmaz (2009, 2006).

[1] Fragmenty rozhovorů citovaných v textu pocházejí především ze studií, jejichž účastníky byly ženy, oběti domácího násilí, lidé žijící s duševním onemocněním a rodinní asistenti, kteří byli součástí systému sociální pomoci.

1. TECHNIKA NARATIVNÍHO ROZHOVORU - METODA SBĚRU EMPIRICKÝCH DAT

Narativní rozhovor Fritze Schützeho je chápán jako technika sběru empirických dat a je specifickým postupem, při kterém se získává výpověď o životě. Poukazuje na přirozenou formu komunikace s ostatními lidmi používanou v každodenním životě. Výpověď o svých vlastních zkušenostech vyžaduje spuštění komunikační schopnosti, která umožňují vytvořit souvislý, logicky související příběh, který se postupem času vyvíjí. Přítomnost posluchače ho zavazuje učinit příběh srozumitelným pro něj, proto je nutné, aby obsahoval úvod (např. kontext situace, představení charakteru), podrobné informace o průběhu událostí a ukončení zahájeného vlákna (shrnutí, přístup k uvedeným událostem). Oproti tomu posluchačovým úkolem je signalizovat, obvykle neverbálním způsobem (gesta, výrazy obličeje, oční kontakt), že vypravěčova zpráva je mu jasná. Narativní rozhovor se také vztahuje na kompetence předmětu, protože uváděné události jsou částí konkrétní osoby, která se cítí jako odborník v oblasti svého života (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 52; Helling, 1990, s. 26).

1.1. Schéma narativního rozhovoru podle Fritze Schützeho

Narativní rozhovor chápaný jako technika sběru empirických dat je veden podle konkrétního schématu, díky němuž vypravěč v rámci spontánního vyprávění rekonstruuje události, fáze svého života a biografické procesy, a odráží jejich postupné uspořádání. Rozlišují se tři základní části narativního rozhovoru (Schütze, 1977, s. 1-62):

- **svobodná výpověď**, která zahrnuje vysvětlení účelu výzkumu a jeho průběhu; poslech chronologické historie života (všech nebo jeho specifických stádií) je nejdůležitějším prvkem této fáze; v této části rozhovoru výzkumník aktivně naslouchá, udržuje vyprávění a nezasahuje do jeho průběhu (neptá se na otázky, nekomentuje), dokud vypravěč nedokončí svůj příběh;

- **doplňkové otázky** se týkají samotného příběhu a mohou se mimo jiné vztahovat k jeho chronologickému řádu, k vyjasnění nepochopitelných problémů, k doplnění chybějících prvků nebo k řešení zaznamenaných rozporů;

- **bilance** (*Bilanzierungsphase*) odkazuje na znalost vypravěče[2], který se stává teoretikem svého života a může odpovídat na otázky jako „proč“, argumentuje, komentuje a shrnuje svůj příběh.

Harry Hermanns oddělil fáze narativního rozhovoru (1987, s. 43-56) a upřesnil vzorec navržený F. Schützem. Identifikoval pět po sobě jdoucích částí (začátek rozhovoru, stimulace příběhu, vyprávění, otázky a konec), které budou stručně uvedeny. Na základě Hermannsova diagramu budou formulovány metodické pokyny, které usnadňují narativní rozhovor.

- **Příprava na rozhovor** začíná okamžikem, kdy navazujeme kontakt (osobní, telefonní, prostřednictvím e-mailu) s potenciálním vypravěčem. Během rozhovoru nebo výměny korespondence jsou dotyční pozváni k účasti na studii a je jim obecně objasněn její účel. Obecnost této informace je důležitá z hlediska postupu samotné studie, protože výpověď, o kterou vědec žádá, nelze předem připravit. Stanoví se také místo a čas setkání, které by mělo vypravěči poskytnout pocit bezpečí a příležitost se svobodně rozhovořit. S ohledem na to, že dotazující neví, o jaký typ výpovědi jej

[2] Metodika Fritze Schützeho nepoužívá termín respondent, ale vypravěč. V tomto textu používáme také slovo informátor, doslova přeloženo z angličtiny, což je pro některé narativní badatele kontroverzní a vyvolává výhrady (Waniek, 2019, s. 136).

budou prosit, je úkolem vědce, aby dbal o podmínky budoucího rozhovoru. Při určování místa schůzky můžete vypravěče požádat, aby pro sebe určil vhodné místo, což následně může potvrdit, že k příjemné rozpravě napomáhá vypravěči ticho, prostředí bez třetí osoby nebo shonu. Respondenti se obvykle ptají, jak dlouho bude setkání s výzkumným pracovníkem trvat, což je vzhledem k povaze rozhovoru obtížné určit. Na základě své vlastní zkušenosti může výzkumník s určitou pravděpodobností určit průměrnou délku rozhovoru (např. průměrný rozhovor trvá 1,5 až 2,5 hodiny), přičemž zároveň zdůrazňuje, že setkání může trvat déle (např. nejdelší rozhovor, který byl dosud proveden jednou z autorek trval 6,5 hodiny a rovněž může být nutné se setkat s respondentem i vícekrát). Vztah mezi výzkumným pracovníkem a respondentem se často buduje již během prvního telefonního rozhovoru, zejména pokud je výzkumný cíl důležitý pro potenciálního vypravěče a má zájem se podílet na setkáních a budoucích výsledcích výzkumu. Další otázkou je příprava na výzkum samotného výzkumného pracovníka. Vzhledem k potřebě zdokumentovat průběh schůzky je nezbytný hlasový záznamník (stojí za to mít u sebe dvě záznamová zařízení) a psací potřeby (papír a pero/tužku). Je také nutné připravit seznam otázek, které budou položeny respondentovi po skončení jeho vyprávění. Neméně důležité mohou být znalosti o studovaném jevu, souvisejícího s veřejným diskurzem, stávajícími postupy (např. institucionálními) nebo osobou samotného vypravěče.

- **Začátek rozhovoru** – První okamžiky osobního setkání s vypravěčem obvykle ještě nejsou zaznamenávány, ale jsou kritické pro průběh studie. Čas před začátkem rozhovoru slouží k vytvoření atmosféry, vedoucí k vyprávění příběhů, ke snížení napětí a získání důvěry respondenta, což jej povzbudí k otevřenosti a upřímnosti. Obvykle probíhá příležitostná konverzace na témata, která vám umožní vzájemně se poznat nebo minimalizovat stres u vypravěče. Kromě toho se také můžete postarat o pohodlí během někdy až hodinové konverzace a v průběhu této doby připravit nápoje (voda, čaj, káva). Kromě suchého hrdla, které nastává jako následek dlouhé konverzace, má pití (např. vody) funkci na chvíli si odpočinout, popřemýšlet o tom, co člověk chce následně vypovědět, oddálit okamžik, kdy je třeba se dotknout složitého tématu nebo se vyhnout očnímu kontaktu. Promyšlený vypravěč často zaměstnává své ruce, manipuluje s lahví vody nebo se šálkem, což usnadňuje jeho koncentraci. Všechny organizační činnosti jsou zaměřeny na přípravu prostoru a setkání účastníků, aby vynaložili úsilí (intelektuální, emoční, ale také fyzické), což účast na studii vyžaduje.

Běžný rozhovor se začíná soustředit na předmět setkání. Výzkumník nejčastěji začíná představením tematického rozsahu výzkumu, který provádí, a uvádí jejich účel. Zdůrazňuje dobrovolnou účast ve studii a možnost rezignace v každé fázi. Kvůli potřebě připravit přepis, musí také získat souhlas vypravěče k záznamu schůzky (je dobré zapnout hlasový záznamník v okamžiku získání souhlasu s registrací). Vědec zároveň uvádí, že rozhovor bude zaznamenán a anonymní (vypravěči je možné dát jiné jméno, udělit mu kód, pseudonym, mění se zároveň názvy míst atd.) a přístup k původnímu materiálu má pouze vědec. Stojí za to také uvést, jak bude s daty naloženo. Výzkumník se může v tomto místě zeptat respondenta, jestli má nějaké otázky spojené s informacemi, o kterých se právě dozvěděl a jestli souhlasí s účastí na výzkumu. Po získání kladné odpovědi je možné pokračovat v diskusi o tom, jak bude probíhat samotný rozhovor, protože se liší od obrazu, který si vypravěč vytvořil.

Respondent obvykle očekává klasický rozhovor, během kterého mu budou pokládány otázky. Proto by mělo být vyjasněno, že se setkání bude řídit různými pravidly, které jsou součástí tří základních částí narativního rozhovoru - svobodné vyprávění, doplňující otázky a vyrovnávání. Již v tomto okamžiku se může respondent pokusit vyjednat způsob vedení rozhovoru: „*Vy jste mi ale dala těžký úkol. Nevím, co na to říct. Nemůžete mi hned položit otázky?*“. Úkolem výzkumného pracovníka je podporovat kompetentnost vypravěče a povzbuzovat ho k dodržení výše uvedených podmínek, které mimo jiné plynou z předpokladu, že vypravěč je odborníkem ve věcech týkajících se jeho života a že pouze on může převzít vlákna z jeho relevantní perspektivy. Při rozhovoru se samozřejmě může ukázat, že respondent má velké potíže s vyprávěním příběhu nebo chce rychle dokončit první část rozhovoru (předložením zkrácené verze svého života, typu životopisu nebo obsahu), aby se se dostal k otázkám

výzkumníka. Jedním z možných řešení je rezignace z narativního rozhovoru a jeho nahrazení volným rozhovorem (na základě dříve připravených externích otázek) s plným vědomím, že se musí změnit také analytický postup.

- **Stimulace do vyprávění** (*Erzählaufforderung*) spočívá ve formulaci žádosti, která vypravěči dává najevo, o jaký druh výpovědi je žádán, a zároveň jej motivuje k úsilí o sestavení příběhu. Vědci, který má zájem o rozpoznání určitého jevu/procesu, záleží na tom, aby se do rozhovoru tvořeného respondentem, vepisovala jakýmkoliv způsobem uvedená problematika a odkazovala na účel prováděného výzkumu (což není to samé, jako skutečnost, že konkrétní odpovědi jsou vyhledávány nebo zpracovávány jako zdroj informací na dané téma). Proto musí být vyprávění dále definováno obecně nastíněným problémem, typem požadované zkušenosti nebo konkrétní fází života (Rosenthal, 1990, s. 100). Výzkumník rovněž vysvětluje, že se zajímá o osobní zkušenosti vypravěče (v kontextu jeho celého života nebo jeho určité fáze), který mluví vlastním jménem a na základě svých vlastních zkušeností, a nikoli jako zástupce konkrétní kategorie lidí, dělící se na základě jejich společných charakteristik (tím se vyhýbáme odborným nebo etnografickým rozhovorům). Cílem je vyvolat autobiografický příběh, kterému dominují narativní vlákna (spolu s dalšími komunikačními schématy: popisnými a argumentačními) související se sledem událostí, což znamená, že je třeba se vyvarovat pokládání otázky „proč?“, která se zaměřuje na důvody nebo motivy chování a vyžaduje argumentaci. Vyprávění může být povzbuzeno formulací poměrně obecné žádosti, která se zaměřuje na chronologickou rekonstrukci událostí (časový aspekt), a nikoli na konkrétní problém, názory nebo zobecnění a teorie týkající se průběhu sociálních jevů (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 53).

- **Vyprávění** je hlavní částí rozhovoru, což je spontánní, improvizovaný, nepřipravený autobiografický příběh. Zpravidla to začíná preambulí, která je úvodem do pozdějšího příběhu a může to být teze, krédo, které vypravěč rozvíjí ve vztahu k událostem svého vlastního života.

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.[3]] *„Měla jsem velmi těžký život.“*

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„Myslím, že právě tyto dívky s dětmi, které tolik přežily, by měly mluvit. Ty velice psychicky zlomené. No, pokud já jsem v mém případě natolik zlomená, neumím si sama sebe představit takto několik let, u mě všechno trvalo rok a půl. “*

Je nesmírně důležité, aby dominantní komunikační vzorem byl příběh, a proto nemůže být příběh narušen zbytečnými otázkami, které narušují jeho průběh. Základní činností výzkumného pracovníka je aktivní naslouchání někdy po mnoho hodin autobiografie. Je nutné projevovat neustálý zájem, zdůrazňovat důležitost poslouchaného příběhu a udržovat jej neverbálními signály. Výzkumník se musí zdržet verbální interakce a potřeby klást otázky, které specifikují nebo objasňují sporné záležitosti, protože mohou odvést pozornost vypravěče na nerelevantní sekundární vlákna. Mlčení je pro vědce extrémně problematické v situacích, kdy se ze strany vypravěče objeví silné emoce nebo dlouhotrvající ticho. Vyloučení výzkumníka z běžné komunikace je také nepřirozené pro vypravěče, který může očekávat, že položí otázky nebo bude verbálně reagovat (např. komentářem) jako reakci na to, co vypravěč řekl. Pouze některé pauzy, které vypravěč během své výpovědi udělá, mohou být interpretovány jako prostor pro navázání dialogu, signál naznačující hledání podpory nebo rady. Dlouhotrvající ticho má specifický účel, který může být mimo jiné chystání další zápletky, práce na logickém spojení mezi událostmi, potíže se zprávou o traumatických zážitcích, probíhající analýza života, snaha vynechat nepříjemné zážitky, aniž by došlo k poškození soudržnosti příběhu. Během této doby respondent přemýšlí, uvažuje, ukládá svůj projev v hlavě nebo znovu zažívá intenzivní emoce, což je zcela přirozené a výzkumník by neměl být netrpělivý nebo úzkostný (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 53-54). Aktivní, analytické poslouchání vytvořeného příběhu je zásadní pro další fázi rozhovoru, a to sice zadávání vnitřních otázek. Kromě toho během prezentace příběhu mají jistý

[3] Iniciála autorky Katarzyny Gajek, dále v textu jen K.G.

význam gesta, výrazy obličeje nebo paralinguistické prvky, které poskytují další informace o emocích dotazovaného a postoji k jeho projevu. Pro analýzu empirických dat je významná plynulost řeči, návrat k dříve zmíněným záležitostem nebo momenty degrese (Rubacha, 2003, s. 41).

Příběh vypravěče končí *„Erzählkoda“*. Účelem *„Erzählkoda“* je propojit uvedené události z minulosti se současnou perspektivou a ukázat jejich význam v současné situaci, jakož i proměnu identity vypravěče. *„Erzählkoda“* se skládá ze dvou prvků: shrnutí příběhu a hodnocení důsledků předchozích zkušeností, a také uzavření minulosti a formulace výpovědi z perspektivy „tady a teď“. Návrat k současné perspektivě je rovněž spojen s obnovením společného komunikačního vzorce a se zaměřením povědomí interakčních partnerů na probíhající konverzaci mezi nimi (Schütze, 1990, s. 330).

[fragment výpovědi, výzkumný materiál K.G.] *„Když tady slyším takové odlišné příběhy, (pauza - 4 s.) uvědomuji si, že jsem toho tolik nezažila, holky zažily horší věci, a hlavně (pauza), jak stojí, tak odcházejí, nemají nic, a já jsem dostala všechny své věci zpět/no a tak ani nemyslím na to se s ním sejít/rozhodně se nevrátím, i když nepije (pauza), nehodlám udělat takovou chybu, protože vím, že po nějaké době to může být stejné, s návratem může pití začít znovu a tak dále/to by už možná stačilo (smích) (pauza) „.*

Po vyslechnutí *„Erzählkoda“* může výzkumník položit vypravěči otázku, zda chce ještě něco dodat nebo jestli je to vše, co chtěl říct. Někdy se stává, že v tuto chvíli začíná z pohledu respondenta nová, zajímavá nit příběhu („ *Ještě vám můžu říct o ..., mohlo by vás také zajímat*“). Obvykle se však objeví odpověď uzavírající fázi vyprávění, která umožňuje přejít do další fáze.

- **Otázky** začnou poté, co vypravěč definitivně dokončí svůj příběh. Tuto část rozhovoru lze rozdělit do dvou fází, jelikož existují dva typy **otázek** (**interní otázky, imanentní** a **vnější otázky, exmanentní**). Výzkumník pokládá nejdříve **interní (imanentní) otázky**, které přímo odkazují na obsah vyprávění a jsou výsledkem analytické práce provedené při poslechu příběhu. Obvykle se týkají fragmentů, které jsou nepochopitelné z důvodu nedostatku podrobností, chaotické nebo zkrácené výpovědi. Jejich cílem je proto získat další informace, vysvětlit nepřesnosti nebo uspořádat a doplnit přetržená vlákna v příběhu.

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„Podrobně jste mi řekla o svém útěku od manžela, ale zcela mi uniklo, co se v tu dobu dělo s vaší dcerou. Mohla byste mi tu část ještě jednou povyprávět? “*

Stejně důležité jsou otázky týkající se obsahu vynechaného vypravěčem (zde se hodí i informace z jiných zdrojů než z poslouchaného životního příběhu), které mohou přidávat nová vlákna obohacující shromážděný empirický materiál nebo vysvětlovat důvody mlčení v rámci konkrétních zkušeností.

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„Řekla jste mi, že váš syn žil s vámi, když začal chodit do školy. Co s ním bylo předtím? “*

Je však třeba si uvědomit, že existuje pravděpodobnost, že vypravěči ublížíte otázkou, která se týká nepříjemných problémů nebo zkušeností, o kterých je pro něj těžké mluvit. Někdy je nutné si vybrat mezi úplností údajů a empatickým, či dokonce etickým chováním.

Ve druhé části výzkumník klade **externí (teoretické) otázky**, které byly připraveny dříve a přímo se týkají problematiky, o kterou se zajímá. Může se jednat o to, že výzkumník žádá o popis jevu z pohledu vypravěče nebo o doplňující komentář, týkající se probíraného problému nebo o názory vypravěče na dané téma. Výzkumník může také představit nová narativní vlákna.

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„Co si myslíte, že pomáhá vymanit se z toxického vztahu?“*

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„Co si myslíte o institucionální pomoci ženám zažívajícím násilí?“*

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„V tuto chvíli jste v podpůrném centru a zajímalo by mě, jaké jsou vaše další plány.“*

- **Konec rozhovoru** (*smalltalk*) je čas potřebný k normalizaci situace a návratu k normální konverzaci. Výzkumník děkuje vypravěči za účast na studii a ukončí záznam schůzky. Někdy je však vypnutí hlasového záznamníku spojeno se „ztrátou“ cenných informací, proto si nezapomeňte dělat poznámky. Další konverzace, probíhající v příjemné atmosféře, může odhalit mimořádně zajímavá data nebo doplnit dosud zmíněná vlákna. Někdy můžete zahájit diskusi o zmíněných problémech nebo podpořit vypravěče informacemi, o kterých víme, že je nemá. Bez ohledu na obsah rozhovoru je samotný fakt o jeho vzniku a interaktivním průběhu důkazem o subjektivním jednání vypravěče, který obětoval svůj čas, důvěřoval výzkumníkovi a snažil se vytvořit o sobě příběh.

Pokud jde o narativní rozhovor, Peter Alheit (2002, s. 108-110) navrhl několik obecných pokynů, které mohou být užitečné při uplatňování této výzkumné techniky. Postuluje důkladnou přípravu na rozhovor a zve na něj lidi, kteří jsou pro výzkumníka skutečně zajímaví, což se pojí s pozorným naslouchánímjejich příběhům a touhu věnovat jim neomezený čas. Informuje o účelu výzkumu a povzbuzuje k výpovědi o sobě. Připomíná potřebu ratifikovat pravidla vyprávění, nezasahovat do vyprávění (tak dlouho, jak je to jen možné) a vyhýbat se otázkám „proč?“ a „na co?“ a kladení konkrétních otázek až na konci rozhovoru.

1.2. Podmínky pro získání narativního materiálu

Buďte připraveni na možnost, že získáte materiál, který nebude splňovat narativní kritéria. V takovém případě s přihlédnutím k teoretickým předpokladům metody narativního rozhovoru, je vhodné zvážit, zda je použití tohoto postupu analýzy vhodné. Výzkumný pracovník by měl být připraven, že nikoliv každý narativní rozhovor, který provádí, nebude obsahovat narativní rysy definované Schützeho přístupem. Člověk by si měl být vědom toho, jaké podmínky ovlivňují kvalitu získaného materiálu s narativními rysy. Při diskusi o technice vedení rozhovorů byla nadnesena témata související s vytvářením správných podmínek pro autobiografický příběh. V tomto odstavci se *striktně* zaměříme na otázky, které by měly být zvláště zváženy před sběrem narrativního materiálu.

Výzkumná praxe ukazuje, že jedním z nejčastějších důvodů, proč je získaný rozhovor nízkého stupně vyprávění, jsou chyby výzkumného pracovníka vyplývající z nedodržení metodických indikací ve fázi aranžování situace rozhovoru, a také během jeho průběhu. Pokusíme se vyjasnit některé z těchto nejčastějších chyb a uvést správná řešení, která zvyšují pravděpodobnost získání autobiografického vyprávění. Dále budeme věnovat pozornost dalším faktorům, které vyplývají z kompetence vypravěče, které by měly být při výzkumném výběru zohledněny.

- Uspořádání spontánního vyprávění

Začněme vytvořením vhodných podmínek k dosažení spontánního vyprávění[4] , tím, že vytvoříme základ pro homologii/střet mezi autobiografickým vyprávěním a rekonstrukcí významné kontinuity biografických zkušeností (Labov, Waletzky 1967). Vzhledem k tomu, že výzkumný pracovník očekává od potenciálního informátora improvizovaný rozhovor, měl by uspořádat situaci při rozhovoru tak, aby se vyhnul chybě a vyzradil podrobnosti, které předem ovlivní přípravu výpovědi o jeho životě. Na druhou stranu je třeba potenciálnímu vypravěči nějakým způsobem sdělit, co může očekávat, vzhledem k neobvyklé (z pohledu standardních pravidel komunikace) situaci, ve které se narativní rozhovor koná. Jak poznamenává Katarzyna Waniek, vědec čelí obtížnému úkolu: „musí ho [vypravěče - I.K.J.] přesvědčit, aby se účastnil nespecifikované formy výzkumu na stejně záhadně formulované téma, na které by si měl vyhradit alespoň jednu a půl až tři hodiny času“ (2019, s. 156).

Proto by měl být výzkumný pracovník, který se řídí metodickými pokyny pro provádění narativních rozhovorů, náležitě připraven na výzvy spojené s uspořádáním rozhovoru a získáním dalších vypravěčů, přičemž by měl brát v úvahu všechny okolnosti, které mohou potenciálně narušit spontánní povahu očekávaného vyprávění[5].

V případě zvýšení pravděpodobnosti získání spontánního improvizovaného vyprávění je také třeba zvážit, zda potenciální vypravěči, se kterými chceme hovořit, nejsou lidé, kteří již ritualizovali své autobiografické vyprávění. Takový případ může nastat u lidí, jejichž biografie byla předmětem práce odborníků. Příkladem mohou být lidé závislí na psychoaktivních látkách nebo účastníci psychoterapie, potýkající se s duševními problémy (Schütze, 2012, s. 162; Granosik, 2019, s. 124). Když máme v úmyslu vést narativní rozhovor s lidmi, kteří byli z různých důvodů opakovaně vyzýváni k tomu, aby vyprávěli své autobiografické příběhy o svých životech, stojí za zvážení, do jaké míry respondent znovu obnovuje stálou strukturu vyprávění, které již bylo mnohokrát řečeno a pro kterou je specifická strategie představovaného života a argumentační význam.

[4] Podle teorie metody narativního rozhovoru musí být příběh spontánní, aby se spustila tzv. nutkání vyprávět příběh, která si navzájem neustále konkurují (Schütze, 2012, s. 165). Fritz Schütze upozorňuje na následující tendence ve spontánním vyprávění: **kondenzaci** (*Kondensierungszwang, constraint to condense*) **zacházení do detailů** (*Detaillierungszwang, constraint to go into details*), **uzamykání textové formy** (*Gestaltschliessung, constraint to close the textual forms*) (2012, s. 164-165; Schütze 1984, s. 97). **Narativní tendence kondenzovat** znamená, že vypravěč je veden potřebou vybrat témata, o nichž mluví. Není možné říci všechno, a proto by měl být výběr událostí z nějakého důvodu pro vypravěče významný. Takovým způsobem vychází najevo perspektiva nároků na potřebu vypravěče (Jakob, 2003, s. 115). Jak tvrdí Schütze: „vypravěč je veden potřebou vyprávět pouze to, co se zdá být relevantní z důvodu na tzv. centrální „uzle“ v celém průběhu událostí, které mají být vyprávěny. Jednotlivé události a situace musí být neustále hodnoceny a posuzovány z hlediska vypovězeného obecného tematického významu a morálky, vyvěrající z vyprávěného příběhu. (Schütze, 2012, s. 164-165). **Tendence zacházení do detailů** vyplývá z potřeby učinit příběh srozumitelným a pravděpodobným. Toto pravidlo v praxi znamená, že vypravěč vypráví, vysvětluje přechody mezi událostmi, osvětluje situace, charakterizuje zavedené postavy. Samotný vypravěč prostřednictvím spojení a hodnocení událostí vytváří vztahy, které otevírají nové perspektivy pro výzkumný proces (Jakob, 2003, s. 115).
Tendence uzavřít textovou podobu znamená, že vypravěč je při uvádění lidí, popisu událostí a navrhování jejich dalšího směrování povinen pokračovat v přijatých vláknech a uzavírat dříve vypověděná témata (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 54-55).

[5] Představujeme fragment publikovaného popisu interakce s potenciálními vypravěči, který, podle našeho názoru, poukazuje na náležité uspořádání okolností vedoucích k získání spontánního vyprávění: „Obvykle jsem se na schůzky s respondentkami domlouvala telefonicky nebo osobně během návštěvy instituce a říkala jsem, že jsem studentkou, že vytvářím výzkum ke své diplomové práci, že mě zajímají dospělé děti alkoholiků nebo ženy s rakovinou prsu, a že bych s nimi ráda vedla nahrávaný rozhovor. Toto vysvětlení zpravidla stačilo. Někdy se objevovaly otázky, k čemu jsou nahrávky nutné. Vysvětlovala jsem, že je to pro mě jednodušší, protože nejsem schopna si tak rychle dělat poznámky. Po rozhovoru jsem žádala vypravěčky, aby ostatním podrobně neříkaly o tom, co se stalo, a teprve poté jsem jim vysvětlovala, proč je to tak důležité. Samozřejmě nemohu být jistá, jestli má prosba byla vyslyšena.“(Kosiada-Król, 2010, s. 83).

- Pobídka k pokračování vyprávění

Získání rozhovoru s nízkou úrovní vyprávění může být také způsobeno špatně formulovanou úvodní otázkou, která by měla vyzývat k výpovědi v režimu teoreticky-argumentačním (Waniek, 2019, s. 156-157)[6] .

V literatuře o narativním rozhovoru je věnována velká pozornost diskusi o otázce související se správnou stimulací vypravěče k zahájení výpovědi o životě. Jde o to, aby byl vypravěč povzbuzován k hovoření o svých vlastních zkušenostech v narativním režimu, a to prostřednictvím správně formulovaných otázek generujících rozhovor (*opening question*, *narrative-generative question*). Úkol, zformulovat pobídku k vyprávění. není těžký. Avšak vědci, zabývající se narativním rozhovorem, zdůrazňují, že pobízet k vyprávění, ve kterém dominuje narativní struktura řeči, není jednoduchou věcí (Waniek, 2019, s. 156; Urbaniak-Zając, 1999, s. 34). Abychom správně pobídli k vypravování příběhu, který se s velkou pravděpodobností ukáže jako příběh splňující kritéria diskutovaná dříve v tomto textu, je vhodné dodržovat následující pokyny:

- člověk by se neměl ptát na motivy nebo názory (Kos, 2013, s. 121);
- člověk se musí řídit pravidlem otevřenosti, aby vypravěč nakonec rozhodoval o struktuře vlastního příběhu (Jakob, 2003, s. 116);
- není nutné detailně vymezovat téma výpovědi, aby vypravěč nebyl omezen příliš úzkým rámcem (Kos, 2013, s. 121);
- je vhodné běžným způsobem vyzvat k výpovědi, nikoliv stěžovat problém, který nás zajímá (Prawda, 1989, s. 89; Teusz, 2002, s. 93);
- téma by se mělo týkat natolik důležitých aspektů života vypravěčů, aby by byli ochotni vynaložit úsilí na několikahodinové vyprávění (Urbaniak-Zając, 1999, s. 34).

Umění formulovat správnou pobídku k vyprávění vyžaduje vytvoření úvodu, v němž je na jedné straně zahrnut *modus operandi* narativního rozhovoru (Schütze, 2012, s. 236), při zachování zásady otevřenosti umožňující informátorovi zahájit vlastní narativní konstrukci. Jinými slovy jde ve fázi výpovědi o dvě věci:

- 1. správné vysvětlení povahy narativního rozhovoru, který se výrazně liší od typických dotazových rozhovorů;
- 2. upozornění informátora na skutečnost, že průběh jeho osobní zkušenosti je tím, co nejvíce zajímá výzkumného pracovníka, který chce vědět, co se stalo v jeho životě, nikoliv poslouchat normy, jež jsou vlastní kategorii osob, které on reprezentuje (Rokuszewska- Pawełek, 2002, s. 53).

Při formulování pobídky k vyprávění příběhů by se měl vědec řídit zásadou otevřenosti, aby přesvědčil vypravěče k samostatné struktuře prezentovaného příběhu. Zde jsou příklady pobídek formulovaných v raných fázích narativního rozhovoru, které poskytují správnou stimulaci pro vyprávění příběhu:

„Provádíme výzkum osobních zkušeností Poláků souvisejících s druhou světovou válkou a obdobím bezprostředně po jejím konci. Zajímá nás, jaké byly jednotlivé životy lidí, jakým směrem se jejich životy ubíraly. Historické studie se týkají událostí a zvláště důležitých postav. Chtěli bychom prostřednictvím životopisných údajů lidí, kteří prožili toto období různými způsoby a za různých okolností, rozšířit oficiální obrázek o historii. Povykládala byste nám o této části vašeho života,

[6] Zde je několik příkladů úvodních otázek, které dopomohly k vytvoření prohlášení argumentačního schématu:
(1) „Pokud byste se chtěla podělit o své úvahy o životě (životní cestě) v Polsku v Německu“;
(2) „Chtěla bych tě požádat, abys mi od začátku povyprávěl svůj životní příběh a vysvětlil mi, jak jsi se stal člověkem, kterým dnes jsi“;
(3) „Chtěla bych, abys mi odpověděla na mé otázky, abychom se mohly lépe poznat: Odkud jsi? (.) Co tady děláš? Kdo jsi? Výběr pořadí otázek zůstává na tobě“ (Waniek, 2019, s. 157).

který je spojen s válkou a následně s poválečným obdobím, o všem, co si pamatujete a co se vám zdá důležité? Pokud by mi v příběhu nebylo něco jasné nebo by mě zajímalo více podrobností, vysvětlíte mi to, prosím, na konci, aby nedošlo k přerušení příběhu, položím vám také několik dalších otázek. Řekněte nám tedy o své životní situaci v době, kdy válka vypukla a o tom, jak se váš osud formoval během války a po ní "(Kaźmierska, 1996, s. 36).

„Chtěla bych, abyste mi vyprávěla příběh o své kariéře. Zajímá mě, co se ve vašem životě dělo, než jste začala pracovat. Jak se to stalo, že jste v současnosti jednou z mála žen, které získaly velkolepý profesní úspěch? Z tohoto důvodu by bylo nejlepší, kdybyste začala od dětství. Uveďte prosím všechny události, které považujete za nejdůležitější ve svém životě, nejen za svého profesního života. Prosím, nevynechávejte podrobnosti. Co možná nejpřesnější příběh je pro mě nejduležitější. Nebudu se vás na nic ptát, budu jen pozorně naslouchat a dělat si poznámky. Až budete hotová, položím vám pár otázek " (Kos, 2013, s. 121).

„Zkus si představit, že jsi spisovatel, který píše knihu o svém životě s duševní nemocí. Namísto psaní, ale vyprávíš obsah knihy tím, že jí vytvoříš vhodnou strukturu prostřednictvím úvodu, jednotlivých kapitol a konce. Chci, abys mi s takovým přístupem vyprávěl/a příběh tvého života s nemocí, jako by to byla kniha, kterou, místo toho abys psal/a, píšeš"(část rozhovoru, výzkumný materiál I.K.J.[7])

„Provádím výzkumy týkající se domácího násilí, a proto mne zajímá vaše osobní zkušenost, to co se odehrálo ve vašem životě. Ráda bych slyšela váš příběh, vše, co si pamatujete a co je pro vás důležité. Začněte prosím od nejranějších událostí a přesuňte se až do současnosti. Během vaší řeči nebudu klást žádné otázky, aby nedošlo k přerušení vašeho příběhu, ale zapíšu si věci, na které se vás zeptám, až skončíte. Rovněž položím několik doplňujících otázek"(část rozhovoru, výzkumný materiál K.G.).

Je třeba mít na paměti, že formulovaná pobídka k vyprávění příběhů není vypravěčům vždy jasná. V takových situacích je vhodné předělat obsah žádosti stimulující příběh nebo zopakovat důležité prvky z pohledu rozhovoru.

Je také dobré být připraven na reakce vypravěče způsobené obecným povzbuzením k vyprávění příběhu - vyjádření obav, potíže, pokusy o vyjednávání týkající se způsobu vedení rozhovoru.

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„To je tak těžké, protože není jasné, odkud začít (pauza - 10 s.)".*

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„Pokusím se to vyprávět tak chronologicky, jak požadujete, ale upozorňuji vás, že se v některých případech budu k něčemu vracet, co mi dříve uteklo a co je tam pro mě důležité. Přesto se to pokusím vyprávět konkrétním způsobem a na toto téma, abych tolik neodbíhala, jelikož můžu povyprávět o celém svém životě ale aby to nebylo daleko od tématu. ""*

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„Můj život je velmi dlouhý a nevím, o co se v něm přesně zajímáte, možná můžeme přejít rovnou k vašim otázkám."*

Takové situace by měly být brány v úvahu vzhledem ke dvěma důležitým kontextovým podmínkám situace vyprávěného rozhovoru: velká svoboda při výběru možných témat pro sběr příběhů z životní historie a ochota naplnit očekávání výzkumného pracovníka.

- Zachování spontánního vyprávění

Na získání rozhovoru, v němž nedominuje narativní vzorec výpovědi, mohou mít vliv předčasně položené otázky, které přerušují hlavní část spontánního vyprávění. Je třeba si uvědomit, že

[7] Iniciály autorky Izabeli Kamińskiej-Jatczak, dale v textu jen I.K.J.

narativní rozhovor je specifická komunikační situace, ve které se vědec nejprve změní v pozorného posluchače, který se zdržuje kladení otázek, dokud samotný informátor nedokončí svůj příběh. Taková role - aktivní posluchač - může být výzvou pro výzkumného pracovníka, zejména když vypravěči přestanou během příběhu na delší dobu vyprávět nebo když emocionálně reagují. Smyslem je totiž nepřerušit konstruované vyprávění ve špatnou dobu a současně dát najevo trpělivost a chápající postoj na neverbální úrovni. Respondenti by se neměli cítit, že musejí mluvit plynule, bez přestávek a chvil ticha. Místo toho by se měli cítit přijati, zvláště ve chvílích, kdy se během svého vyprávění jejich životního příběhu dotýkají obtížných a bolestivých zkušeností. Záměrem je, aby si vypravěči mohli připomenout zážitky, o kterých chtějí vyprávět svým vlastním tempem a svým vlastním způsobem a dokončit svůj příběh ve chvíli, kdy si zvolí. Výzkumný pracovník by neměl zasahovat do autobiografického příběhu také z etických důvodů (Kaźmierska 2014, 2018), a nikoliv pouze z metodologických. Je třeba si uvědomit, že během vyprávění životního příběhu je zahájeno biografické dílo související s reflexní analýzou vlastních zkušeností a přikládání jim jejich smyslu, který by neměl být přerušen nebo narušen.

- Vztahy mezi vypravěčem a badatelem

Vzhledem ke specifičnosti vyprávěcího rozhovoru, který je komplexním příběhem o životě vypravěče, je důležité zajistit správnou atmosféru, která napomáhá k otevřenému, intuitivnímu a improvizovanému příběhu. Jinými slovy, vypravěč by se měl ve společnosti výzkumného pracovníka cítit bezpečně, aby mu o sobě mohl vyprávět beze strachu z kritiky (Kos, 2013, s. 99). Napomáhá tomu důvěra, o kterou je výzkumný pracovník povinen se postarat. To je další podmínka pro získání očekávaného výzkumného materiálu, ale také výzva pro výzkum. Výzkumník by měl zajistit, aby ve vypravěčových očích byl „někým, před nímž nemusí být vypravěč v rozpacích." Získání tohoto typu statusu je upřednostněno doporučeními výzkumných pracovníků třetími stranami. Výzkumník může také zajistit, aby před žádostí o rozhovor nebyl potenciálnímu vypravěči úplně cizí. Tento status lze získat zapojením se do sociálních rámců, ve kterých potenciální vypravěč funguje, například převzetím funkce dobrovolníka v instituci, kterou navštěvuje (Kamińska, 2008, mps). Avšak na druhou stranu je třeba mít na paměti udržovat distanc. V rozhovoru by vypravěč neměl předpokládat, že příběh jeho života je pro vědce „známou věcí". Tato situace zabraňuje vývoji vyprávění, protože informátor, vedený zásadou minimalizace úsilí vynaloženého na vysvětlení, může dojít k závěru, že výzkumník zná kontext jeho příběhu, a proto může zkrátit své myšlenky. To nese své důsledky pro autobiografickou prezentaci, ve které se mohou objevit výroky jako „jistě víte, že ..." (Urbaniak-Zając, 1999, s. 35). Tyto typy prohlášení vyžadují odhodlaný zásah výzkumného pracovníka. Nejprve byste se však měli ujistit, že vypravěč vůbec nepředpokládá, že o něm vědec něco ví, což ho přiměje rozvíjet a zdokonalovat jeho vyprávění.

- Vypravěčské schopnosti

Při rozhodování o použití narativního rozhovoru v našem výzkumu musíme zvážit, zda náš potenciální vypravěč bude mít komunikační a reflexní schopnosti potřebné k vytvoření dlouhého a rozvinutého, hovorového příběhu o jeho životě. Jedná se o natolik důležitý bod, protože jazyk, který používáme, je nástrojem pro prezentaci prožitých zkušeností. Mariusz Granosik píše o skupině „nenarativních" lidí (2019, s. 123), kteří nejsou schopni vytvořit delší příběh zaměřený na konkrétní téma. Je to kvůli charakteristice jejich jazyka, který má kvůli sociálním a kulturním podmínkám omezený kód[8] (Bernstein, 1980). Uvedený autor zmiňuje příklad neúspěšného pokusu vytvořit

[8] Omezený kód, získaný procesem primární socializace, znamená kulturně zděděný způsob myšlení a vytváření smyslových vztahů, který je vyjádřen velmi jednoduchou formou komunikace. Osoba používající omezený kód komunikuje strukturálně velmi zjednodušeným způsobem, charakteristickým pro své rodinné prostředí, které může vytvořit komunikační bariéru mimo toto prostředí, a to zejména v situacích vyžadujících rozšířené, abstraktnější výpovědi (Bernstein, 1980).

příběh prostřednictvím rodičů od dětí s mentálním postižením, kteří pocházeli z prostředí dělnické třídy: „Navzdory obtížným životním zkušenostem nevytvářeli delší příběhy a v reakci na otázku, která měla iniciovat vyprávění příběhu, obvykle uváděli následné kroky instituce. Pravděpodobně zvládají životní problémy jiným (nereflexním, zjednodušujícím) způsobem, protože i přes to všechno se starají o postižené děti několik desítek let, a to bez viditelného pocitu oběti, jednoduše proto, že to tak má být“ (Granosik, 2019, s. 123).

Také Magdalena Szpunar upozorňuje na komunikační omezení svých respondentů[9], kteří byli klienty centra sociální pomoci, členové rodin, na které se vztahuje podpora určená pro problémové rodiny (2011). Výzkumnice popisuje obtíže vyplývající ze špatné slovní zásoby, nedůvěry a nízké úrovně reflexe (ibidem, str. 104–105): „Jak špatná slovní zásoba, tak nedůvěra a nedostatek určitých úvah o sobě pravděpodobně způsobily, že část lidí uzavírala svá prohlášení do jedné věty, což od výzkumníka vyžadovalo neustále se doptávat a v důsledku toho vyvstával pocit, že jde o získávání informací, výpovědí „na sílu““(ibidem).

Schopnosti vypravěče vyprávět autobiografické vyprávění jsou také spojeny se specifickou fází jeho vývoje. Teprve během dospívání (adolescence) získáváme narativní dovednosti, které nám umožňují prezentovat naše zkušenosti smysluplně zhuštěným a uspořádaným způsobem, což také odráží změny, které se vyskytují v naší osobnosti (Schütze, 2012, s. 164).

- Specifičnost získaných zkušeností

Překážkou při získávání vyprávění příběhu může být neslučitelnost přijatých narativních kritérií[10] vůči specifickým zkušenostem některých skupin potenciálních vypravěčů. Mariusz Granosik (2019) sdílí výzkumné zkušenosti týkající se provádění narativních rozhovorů s lidmi bez domova. Výzkumník poznamenává, že bezdomovci účastnící se studie, své zkušenosti nestrukturovali do chronologicky lokalizovaných událostí (ibidem, s. 122). Podle autora je to způsobeno skutečností, že někteří zástupci skupiny bezdomovců fungují, jako by „mimo čas“, jinými slovy, čas pro ně není důležitým faktorem v jejich životě, který by dával smysl jejich zkušenostem. Někteří bezdomovci strukturují své životní zkušenosti s odkazem na jednotlivá místa a ne na rekonstrukci událostí, ke kterým by docházelo po časové ose, tzn. že jejich příběhy nemají biografický charakter (ibidem). Z toho vyplývá, že při rozhovorech se skupinami lidí, kteří představují typ zkušeností, jenž jsou dalece vzdáleny od naší zkušenosti, musíme být pozorní k jiné, než očekávané (v souladu s metodologickými požadavky) narativní struktuře. Pokud předpokládáme, že příběh odráží strukturální pořádek průběhu lidské zkušenosti, pak musíme být zároveň otevřeni vůči rozhovorům vzdáleným od nám známého horizontu zkušenosti. Takové rozhovory odrážejí „jinou“ strukturu zkušeností, vytvořenou podle alternativní logiky v porovnání s tou, kterou výzkumník předpokládal a očekával.

Dalším důležitým bodem, na který chceme upozornit, jsou případy „spoluvypravování“ vyplývající z rozhovorů s lidmi působícími ve dvojicích, skupinách a komunitách, jež spoluvytvářejí jeden prostor zkušenosti (ibidem, s. 123). Jinými slovy se jedná o autobiografické příběhy lidí, jejichž zkušenosti získávají smysl logikou sdílení, která byla vyvinuta v rámci společné neoddělitelné subjektivity, jež se neodráží v individuálním rozměru (ibidem). Granosik uvádí příklady těchto společných příběhů v podobě bezdomovců, kteří neustále fungují ve dvojicích a jsou neustále spolu, stejně jako matky a dcery, pravděpodobně duševně narušené, které prakticky několik let neopustily dům (ibidem). Vzhledem k tomu, že se jedná o špatně rozpoznatelnou teoretickou kategorii, je obtížné na toto téma přidat další příklady převzaté z literatury.

[9] Szpunar nepoužíval narativní rozhovor, ale hloubkový individuální rozhovor (ID). Rozhodli jsme se citovat tento příklad, abychom ukázali hranice využití rozhovoru, který potřebuje rozsáhlé odpovědi ve vztahu k některým skupinám potenciálních vypravěčů.

[10] Materiál, který splňuje kritéria vyprávění, je obsáhlou životopisnou výpovědí, rekonstruující průběh událostí pomocí časových znaků. V takovém příběhu lze vidět chronologii událostí, například určením toho, co následovalo dříve (Granosik, 2019, s. 122).

2. METODA NARATIVNÍHO ROZHOVORU

Existuje mnoho možností pro analýzu materiálu shromážděného technikou narativního rozhovoru. Jednou z variant je sledování teoretického a analytického postupu nazvaného **metoda narativního rozhovoru**. Metodické vědomí spojené s použitím této metody analýzy vyžaduje pochopení toho, proč je spontánní vyprávění preferovaným komunikačním schématem textu. Důležitá je také schopnost posoudit úroveň narativnosti shromážděného materiálu.

Základní epistemologický předpoklad, na kterém je založeno teoretické pozadí metody narativního rozhovoru, souvisí s úzkým vztahem (homologií) mezi strukturou autobiografického vyprávění a strukturou zkušeností z životní historie vypravěče (Hermanns 1987, s. 49; viz Kaźmierska 1996, s. 38; Rokuszewska- Pawełek, 2002, s. 46; Urbaniak-Zając, 1999, s. 33; Jakob, 2003, s. 123). Fritz Schütze uvádí předpoklad blízkosti k vyprávění ve vztahu ke způsobu prožitého života: „Vyprávění o prožitých zkušenostech jsou ta sociologická data, která sociologa zajímají nejvíce, jako opravdové skutky a přiznání, uváděné v jazykové výpovědi, které jsou nejblíže zkušenostem, jenž otevírají struktury řízené skutečnými činy a přiznáním, a ve značné úrovni je rovněž rekapitulují" (Schütze, 1987, s. 14).

Má se zato, že narativní schéma textu je nástroj k uspořádání průběhu života způsobem, který umožňuje reprodukovat charakteristický vzor vypravěčovy zkušenosti. (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 46). Průběh našeho života se odehrává v rámci specifických společensko-biografických procesech se specifickou strukturou (Prawda 1989, s. 84). Na druhé straně je vyprávění nástrojem/prostředkem, pomocí kterého je prezentována zápletka těchto společensko-biografických procesů, nazývaných procesními strukturami, které vyjadřují podstatu životní orientace informátora (jeho zkušenosti v různých fázích života, orientované například realizací konkrétního akčního plánu, pokusem o odpověď na společenské očekávání nebo bojem proti rostoucímu utrpení).

Vzhledem k úzkému vztahu mezi vyprávěním a rekonstrukcí kontinuity biografických zkušeností je důležité, aby shromážděný výzkumný materiál měl podobu příběhu reprodukující průběh událostí. Je třeba zdůraznit, že požadovaný výzkumný materiál obsahuje příběh rekonstruující průběh osobní zkušenosti, a nikoli názory, které vypravěč reprezentuje jako zástupce určité sociální skupiny (Szczepanik, 2012, s. 95).

Vztah mezi strukturou vyprávění a strukturou zkušeností, zapsaných do životní historie, je třeba chápat následovně. Životní zkušenosti, které měly vliv na postoje, sociální vztahy s ostatními a přístup k sobě samému v průběhu života, jsou v příběhu prezentovány zvláštním způsobem (Riemann, Schütze, 2012, s. 395; Waniek, 2019, s. 157). Vypravěč představuje své životní zkušenosti tím, že je uspořádá/uloží v různých kontextech událostí v historii života, které je formovaly. Riemann a Schütze uvádějí následující příklady těchto souvislostí: vážné onemocnění, kariéra, zkouškové období, tvorba uměleckého díla, milostné dobrodružství (2012, s. 395). V příběhu informátor organizuje své životní zkušenosti tak, že je uvádí do specifického kontextu událostí, které prezentuje v sekvenčním pořadí (ibidem). Toto uspořádání prezentace způsobí, že vypravěč současně navazuje vztahy mezi kontexty, které si navzájem konkurují, vzájemně se doplňují a označuje kontexty, které jsou dominantní nebo recesivní (ibidem). Rozlišování různých kontextů událostí nebo fází života nastává z pohledu procesních struktur v nich fungujících, tzn. popsaných společensko-biografických procesů, které mají specifickou strukturu[11] (viz Schütze, 2012, s. 157; Prawda, 1989, s. 84). Podle

[11] Pojem „struktura procesu" označuje strukturu v procesu, jejíž charakteristikou je procesní variabilita, jakož i interně organizované strukturální procesy, jejichž charakteristikou je fázový průběh (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 46).

Schützeho je narativní pořadí událostí vytvořeno prostřednictvím zohlednění procesních struktur jako „nejdůležitějších principů, které organizují životní historii“ (Schütze, 2012, s. 157). Struktury procesů jsou také definovány jako vztahy mezi rozvíjející se identitou držitele biografie a sociálními procesy, které se projevují prostřednictvím toho, jak se události vyskytují v životní historii (Schütze, 2012, s. 174).

Schütze také hovoří o vztahu mezi rozvojem identity jedince a způsobem, jakým ve svém vyprávění uvádí/představuje životní zkušenosti ve svém rozhovoru (Schütze, 2012, s. 152). Metoda narativního rozhovoru předpokládá, že autobiografické vyprávění je akt nebo nástroj biografické práce[12], která slouží k utváření biografické identity (ibidem). To lze vysvětlit následovně. Když vypravěč vypráví svůj životní příběh, současně se nad ním kriticky zamýšlí na základě hodnocení toho, co se stalo a předvídá, co se stane, ve vztahu k obecné formě (*Gestalt*) biografické identity (ibidem, s. 149). Tato identita je podle Schützeho „obecným rozlišovacím celkem přepracovaným na vzpomínky, analýzu a představivost“ (ibidem). Biografickou identitu, která je pojmem zapsaným v teoretickém pozadí narativního rozhovoru, lze chápat jako celkové vymezení smyslu vlastního života a procesu změn. Tato identita, tj. dávat obecný smysl sobě a svému životu, souvisí mimo jiné s daným okamžikem života, který je doprovázen konkrétním porozuměním minulých zkušeností a prožitků. Když vypravěč mluví o svém vlastním životě, současně pracuje na pochopení sebe sama a svých zkušeností způsobem, který dává smysl jeho rozvíjející se identitě. V tomto případě se jedná o to, co říká vypravěč a jak to říká, čili o projev vývoje jeho biografické identity. Síla vyprávění, které spouští nebo prohlubuje životopisnou práci, znamená, že narativní rozhovor se někdy používá nejen pro výzkum, ale také pro terapeutické účely, jako nástroj zmocnění (viz Kamińska 2014, s. 126-127; Björkenheim Levälahti, Karvinen - Niinikoski, 2006, s. 70).

2.1. Analytický postup metodou narativního rozhovoru

Metoda narativního rozhovoru vypracovaná Fritzem Schützem je spojena s analytickým postupem, vyvěrající z popsaných teoretických předpokladů, který umožňuje výzkum výpovědi o životě, získané jako výsledek užité techniky narativního rozhovoru (Kaźmierska, 1996, s. 35).

Prvním krokem umožňujícím analýzu empirických dat je provedení **transkripce**, což je jistě časově náročná a únavná technická činnost, ale zároveň může dojít k interpretační činnosti, ve které hraje významnou roli forma záznamu a jeho detailnosti (Bielecka-Prus, 2015, s. 41). Lze jej proto považovat za první analytický krok v prezentované metodě. Přepis zvukových materiálů nepochybně vyžaduje značné množství času a specifické kompetence (plynulost, pečlivost, spolehlivost), ale zároveň má velký význam kvalita záznamu. Určitým problémem může být potenciální hrozba nadměrné interpretace nebo změna smyslu výpovědi v důsledku přidání zbytečných prvků osobou, která záznam pořídila, což má význam odlišný od záměrů mluvčího nebo neporozumění záznamu. Za účelem zvýšení spolehlivosti transkripce se používají postupy, které kodifikují v něm použitý způsob záznamu sjednocením znaků. Zároveň naznačují, jak věrně by se měl mluvený text reprodukovat, jak podrobný by měl být jeho záznam. Kromě mluvených slov umožňují zdůraznit pauzy, přerušení, artikulaci, intonaci a smích, pláč, povzdech a prvky nepochopitelné pro zapisujícího. Návrhy znaků, používané v přepisech sociálního výzkumu, lze nalézt v literatuře na toto téma (Silverman, 2007, s. 328; Krzychała, 2004).

[12] Pojem „biografická práce“ v teorii narativního rozhovoru znamená připomenout si minulost a předpovědět budoucnost reflektivním způsobem - přemýšlení o tom, co se stalo a co se může stát. Vypravěč nejen vyděluje konkrétní události ze své paměti, ale také jim dává smysl, když se snaží porozumět příčinám svého chování. Uvažuje o tom, co řídilo jeho rozhodnutí (jaké myšlenky ho vedly, jaké překážky mu stály v cestě, jaké strukturální podmínky hrály roli jeho chování). Biografická práce je také zaměřena na budoucnost, kdy vypravěč sdílí své představy o možnostech a plánech pro budoucí průběh svého života (Schütze, 2012, s. 149). Schütze definuje biografickou práci jako „vnitřní duševní aktivitu a emoční psychiku“, která spočívá ve vnitřním rozhovoru s významnými Jinými a se sebou samým (ibidem). Biografická práce s různou intenzitou je přítomna v různých životních situacích - může se stát jasným vzorem jednání v situacích zažívající krize, může se projevit ve formě prchavé myšlenky nebo vzpomínek, nakonec může být podvědomá (ibidem).

Dalším problémem je, jak je transkripce používána ve vědeckém textu, který cituje fragmenty výzkumu. Záznam řeči (mluvený projev) nasycený transkripčními znaky a bez interpunkčních znaků, obvykle ztěžuje čtenáři, který nemá zájem analyzovat způsob vyprávění vypravěče, porozumět obsahu řeči. Existuje praxe přípravy transkripce pro účely publikování, zvyšování čitelnosti textu (zohledňující alespoň interpunkční znaménka nebo smazání opakujících se slov vedle sebe).

V době psaní transkripce, zejména pokud tato činnost náleží výzkumníkovi, který je zodpovědný za sběr, uchováváním a analýzou empirického materiálu, je možné data již anonymizovat, aby se zabránilo identifikaci osob účastnících se studie.

Analytický postup používaný v biografickém výzkumu Fritze Schützeho byl upraven k vypracování údajů specifického charakteru. Zahrnuje šest klíčových fází, z nichž první tři (formální analýza komunikačního schématu textu rozhovoru, strukturální narativní popis, analytická abstrakce) se týkají analýzy jednotlivých případů, zatímco ostatní (kontrastní srovnání, budování teoretického modelu a jeho konfrontace s novými daty) zahrnují analýzu srovnávací (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 57; Prawda, 1989, s. 92; Urbaniak-Zając, 1999, s. 36, Teusz, 2002, 94-95).

- **Formální analýza komunikačního schématu textu** rozhovoru (*formal textual)*

investigation) se používá k obecnému posouzení shromážděného materiálu z hlediska: (1) stupně jeho vyprávění a (2) určení komunikačního schématu textu rozlišením základních typů vyjádření: vyprávění, popis a argumentace.

(1) Shromážděný výzkumný materiál by měl být hodnocen pomocí následujících kritérií výpovědi: **úroveň indexovatelnosti** (*the level of indexicality*), **prezentace podrobných fragmentů biografických událostí** (*the staging of detailed paasages*), **spojení vyprávěných epizod v celek** (*the connectedness of the episodes told into a whole*) (Hermanns, 1987, s. 55; Rokuszewska-Pawełek, 2006, s. 19). Nutno vysvětlit výše uvedená kritéria,

Úroveň indexovatelnosti je doložena systematickou tendencí neustále používat indexovatelné výrazy (příležitostné), tj. výrazy odkazující na konkrétní situaci a chápané v jejím kontextu (Rokuszewska-Pawełek, 2006, s. 19). V příbězích s vysokým stupněm indexovatelnosti se používají nejen obecné termíny, ale také vlastní jména (*proper names*) osob, míst, institucí a věcí (srov. Hermanns, 1987, s. 55; srov. Schüze, 1975, s. 13). Stojí za to si povšimnout, zda-li text vykazuje tendenci používat křestní jména, příjmení, přezdívky, názvy míst, konkrétních institucí, společností, lokální atd. Indexovatelnost textu znamená, že je pochopitelný pouze v souvislosti se čtením subjektivní perspektivy respondenta, který vytváří řetězec uplynulých událostí. (Prawda 1989, s. 90).

Dalším kritériem, které umožňuje ohodnotit úroveň narativního textu, je **prezentace podrobných fragmentů biografických událostí**. Jinými slovy, je důležité, pokud text obsahuje fragmenty reprodukující konkrétní interaktivní scény, ve kterých jsou konkrétní události rekonstruovány. V těchto fragmentech je často užíván přítomný čas. Vlastní a jiná vyjádření jsou uváděna na základě *expressis verbis* (Hermanns, 1987, s. 55; Kaźmierska, 1996, s. 39; Rokuszewska-Pawełek, 2006, s. 19).

Poslední ze zmiňovaných narativních kritérií textu se týká **spojení vyprávěných epizod v celek**. Je důležité, aby narativní rozhovor byl příběhem začínajícím v určitém časovém bodě a aby definoval souvislosti mezi vyprávěnými událostmi a závěrem, který obvykle obsahuje shrnutí a hodnocení toho, co se stalo (Schütze 1975, s. 13–14; Rokuszewska-Pawełek, 2006, s. 19). Text, jehož struktura se podobá prezentaci volných epizod nebo životopisných anekdot ze života vypravěče, nemá znak vyprávění (viz Rokuszewska-Pawełek, 2006, s. 19).

(2) Shromážděný výzkumný materiál by měl být analyzován odděleně od komunikačního schématu textu, což slouží k posouzení jeho vyprávění z hlediska stylistiky a kognitivního obsahu. Formální analýza vyjádření spočívá v rozlišování tří typů vyjádření: vyprávění, argumentace a popis, jakož i určení proporcí mezi nimi, které umožňují posoudit

celkové komunikační schéma textu. Výzkumný materiál, který se jeví jako nejvhodnější pro provádění analýz v souladu se Schützeho orientací, obsahuje dominantní množství vyjádření narativního charakteru. Taková vyjádření se týkají rekonstrukce průběhu životních událostí a jejich zápletek, vykazování zkušeností prostřednictvím uvedení konkrétních interakcí nebo jejich sekvencí umístěných v čase i v místě (Schütze 2012, s. 163; Waniek 2019, s. 148; Kos, 2013, s. 105). Narativní vyjádření se vztahují k posloupnosti událostí odrážející proces jevů. Poukazují na motivy vypravěče a jeho zapojení do situace.

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„(...) A prosila jsem jej o všechno: přestaň, přestaň už bít (pauza) Moje matka se nakonec rozčílila, poslala mé bratry (pauza), protože (pauza) no, neviděli mě už asi týden nebo déle, vůbec jsem nikam nechodila, skončila jsem tenkrát s prací (pauza) a bratři přišli, zaklepali, přikryla jsem se peřinou, předstírala jsem, že spím. A můj bratr odhodil peřinu (pauza) No co švagře, co s teď s Tebou? Ještě jednou, pamatuj, říká, no, nevím, který chirurg tě dá dohromady. "*

Dalším typem sdělení je popis obsahující charakteristiky lidí, věcí, jevů nebo sociálního rámce citovaných událostí. Zmíněný sociální rámec může představovat specifická pravidla institucionálního života, běhu rutinních činností nebo povahy sociálních vztahů (Schütze 2012, s. 163; Waniek 2018, s. 148). Popisy jsou statické. Obsahují názory a klasifikují události jako obyčejné nebo jiné.

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„(...) takhle jsme žili: dvacet dva metrů plíseň vedle plísně, děti měly puchýřky, nějaká havěť z vlhkosti, se kterými jsem si nedokázala poradit/co z toho, že jsem vše prala /tam se prostě nedalo žít (pauza) (...) nebylo vymalované (pauza-1 s.) a vlhkost, bože můj, plíseň to je taková svině, už jsem toho měla dost, všechno tam doslova hnilo podlahy rozkládací pohovky (...) „."*

Třetím typem komunikace jsou argumentační výroky vysvětlující vypravěčův přístup k prožitým zkušenostem a změnám jeho identity. Ze současné perspektivy se informátor snaží porozumět motivům svého chování, představuje teorie transformace své vlastní identity a hodnotí fáze jeho života (Schütze 2012, s. 163; Kaźmierska 1996, s. 39). Argumenty poskytují vysvětlení pro neobvyklé situace, ověřují daný stav věcí, představují teorie o událostech nebo obecné pojmy vysvětlující realitu. Argumentace se může objevit, když vypravěč začne pracovat nad svou biografií, během čehož se snaží vysvětlit (pro sebe nebo pro posluchače) nesoudržné fragmenty své vlastní biografie.

[fragment rozhovorů, výzkumný materiál K.G.] *„No, ale jak už se to potom stane, že se trochu vypije, člověk se tak naladí, vždycky se někdo najde, vždy je tu někdo ke společnému pití."*

Analýza textu z hlediska stanovení jeho komunikačního schématu je spojena nejen s identifikací jednotlivých typů vyjádření, ale také s jejich kombinací a vzájemným porovnáváním (Kaźmierska 1996, s. 39). Cílem je zachytit kořeny fragmentů neodpovídajících vyprávění v hlavní narativní linii příběhu nebo určit jejich autonomii. Účelem provedené formální analýzy je objasnit komunikační schéma textu s cílem identifikovat jeho základní význam, který se také nazývá obecným kognitivním celkem (*cognitive overall Gestalt*) (Schutze, 2012, s. 165) týkající se toho, jak vypravěč vnímá historii svého života[13]. V této fázi je biografie uznána v její plné podobě (bez oddělování témat) jako vztah z průběhu života. Další analýza sekvenčnosti událostí a vztahů mezi nimi umožňuje zachytit biografické procesy, jakož i spojit individuální historii se sociálními procesy.

[13] Je třeba dodat, že formální analýza textu je doprovázena také postupem **pragmatické refrakce** (*pragmatical refraction*), která se týká stanovení kontextů, majících vliv na tvorbu a konstrukci autobiografického vyprávění (Schütze, 2012, s. 248). Kontexty, které je třeba vzít v úvahu při pohledu na narativní prezentace, se týká: (a) sociálního, situačního rámce, ve kterých jednotlivec zažil události, o nichž mluví; (b) situace, kdy byl poprvé vyprávěn životní příběh (life story); (c) procesní struktury nebo struktury, které dominovaly nebo byly rivaly v období zažitých událostí; (d) měnící se biografická struktura životní historie, která utváří celkovou životní perspektivu a biografickou identitu; (e) sociálního očekávání a podmínek souvisejících s vyprávěním vlastního životního příběhu (ibidem, s. 160).

- **Strukturální popis narace** (*the structural description of narrative*) je spojen se systematickou (shodnou s posloupností budování narace) segmentací textu v čase, ve kterém jsou vyděleny **segmenty** (*units, segments*) a **suprasegmenty (***suprasegmental parts*). Segmenty jsou autonomní narativní jednotky, nezávislé, je možné je vydělit v rámci konstrukce a jednotlivých příběhů. Suprasegmenty jsou sledem jednotek, jednotlivých příběhů, které tvoří specifický fragment života vypravěče. Odrážejí fáze biografie, které poukazují na to, jak vypravěč prožíval události, a odhalují jeho vztah ke stádiu života, o níž hovoří. Na tomto základě je možné rozlišit procesní struktury (Prawda, 1989, s. 85-87; Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 47-49; Kaźmierska, 2004, s. 84-86; a další) organizující zkušenosti vypravěče, které se vztahují k úmyslnému jednání v souladu s biografickým plánem, zapadají do institucionálních vzorců života, odhalují metamorfózy identity nebo nedostatek kontroly nad vlastním životem v důsledku tlaku nepříznivých vnějších podmínek.

V rámci strukturálního popisu jsou rovněž analyzovány přelomové okamžiky a kulminace v biografii. V této fázi můžeme určit, jak jsou na sebe navázány jednotlivé jednotky textu, jakým způsobem je akceptován modální aspekt, aby bylo možné poukázat, které způsoby převládají.

Segmentaci textu usnadňují formální ukazatele:

- věty uvádějící začátek a konec příběhu (úvod, shrnutí obsahu),
- změny času (např. „od nynějška“, „později“, „náhle“),
- změny rámce signalizující úmysl zahájit nové vlákno (např. „takto to skončilo“, „nyní vám řeknu o něčem jiném“),
- změny témat (konec jednoho vlákna, začátek jiného),
- změny v perspektivě (např. přechod od neosobní k osobní formě, od vyprávění z vlastní perspektivy „já“ k zdůraznění účasti ve skupině, ke kolektivní identitě „my“),
- změna stylu (např. přechod z oficiálního stylu na hovorový styl).

Strukturální popis vyprávění je také spojen s analýzou fragmentů textu, které tvoří konstrukci v pozadí, zastínění (současný i tehdejší), teoretický komentář, argumentační komentář nebo dříve diskutovaný kód, objevující se ve vyprávění, v němž vykonávají specifické funkce.

- **Konstrukce pozadí** (*Seitenkonstruktionen, background construction*) je doplňkový příběh, zahrnutý v hlavní narativní linii (kde je narušeno pořadí prezentovaných událostí), jehož cílem je podrobně popsat nebo vysvětlit zmíněné vlákno, a také ověření průběhu událostí. Představení nové zápletky může vyžadovat návrat k předchozím událostem, které však výrazně ovlivnily současnou situaci.

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„(...) A tak, jak máte peníze, to jsou i kamarádky a kamarádi. Jak peníze nejsou, to se dveře zavírající před nosem. No, tak jsem se v poslední době toulala, spala jsem buď v parcích nebo v příbytcích. Několikrát jsem spala u sousedky a párkrát v lese, protože s partnerem mi, samozřejmě, nebylo dobře. No a teprve po smrti mého manžela jsem zjistila, že už nežije. Nebyla jsem vůbec na pohřbu a nevěděli, kde mě mají hledat, a se svým bratrem a matkou již dlouhou dobu nejsem v kontaktu. Jen jsem se dozvěděla od lidí, že v tomto roce oženil syna. Moje matka se odstěhovala, tam, kde bydlela na stará kolena, někde/ No, a v poslední době mě natolik trápil [*partner - poznámka pod čarou K.G.*], že jsem musela odejít z práce, takže jsem si trochu vydělala doma. “*

Objevující se konstrukce v pozadí vyplývá z nátlaků působících v průběhu vyprávění (srov. Rokuszewska-Pawełek, 1996, s. 46), které zaručují, že příběh má specifickou strukturu a má logický, soudržný a uspořádaný celek.

- **Zastínění** (*Ausblendung, fading out of awareness*) znamená úplné nebo částečné opomenutí konkrétních vláken v příběhu, relevantních z pohledu biografických zkušeností, které vytvářejí mezery v probíhajícím příběhu. Vypravěč vynechává, odstraňuje se ze svého vlastního vědomí, zapomíná nebo také snižuje význam určitých skutečností. Zastínění (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 55-56) vystupují ve dvou variantách, buď tehdejší, nebo současné.

(1) Zastínění tehdější jsou zcela neúmyslným jednáním, které vyplývá z

potíží při řešení traumatických zkušeností z minulosti a problémů s jejich vyjádřením. Jednou prožité utrpení stále ovlivňuje biografii a může se projevit ve vztazích zaměřených na jiné fáze života. Může tedy hrát dominantní roli v pozdějších biografických zkušenostech a způsobovat značné mezery ve znalosti vypravěče o tehdejších okolnostech (ibidem, s. 56).

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„Nevím, opravdu nevím, jak se to mohlo vůbec stát. Nevím, nemám ponětí. Už v nemocnici jsem se nad tím pozastavovala, tam má člověk čas na přemýšlení. Spát jsem po nocích nemohla. Po celou dobu jsem to analyzoval a stále nevím. "*

Kromě toho se mohou stát předmětem reflexe tehdejšího průběhu události, jejich variantami, vedoucí k zohlednění různých perspektiv analýzy situace, nebo vyvodit závěr o neexistující shodě mezi minulou a současnou perspektivou. Je také součástí biografické práce vypravěče, a to i během rozhovoru, což často vede k tomu, že se konstrukce objevuje v pozadí. Tehdejší zastínění je obtížnější identifikovat a nejčastěji se vyskytuje, když výzkumník klade interní otázky týkající se obsahu vyprávění.

(2) Přítomná zastínění se objevují během rekonstrukce biografických

zkušeností v průběhu narace. Jedná se o úmyslné jednání, jehož účelem je zamlčení (skrytí) předchozí zkušenosti před výzkumníkem. Vypravěč chce zamaskovat problematické fragmenty biografie, protože si je vědom, že jejich odhalení ponese následky v podobě prezentace jeho osoby a osobní nebo sociální identity (ibidem).

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„Měla jsem po rozvodu s manželem, všechno bylo dobré, jak můj otec zemřel, bydlela jsem se svým synem (...) Měla jsem kontakt se svým bývalým manželem a jak se tady začaly dít ty věci [do bytu se přistěhovala přítelkyně syna – poznámka pod čarou autora], tak ze sociálních služeb mi řekli, abych chvíli bydlela se svým bývalým manželem, ale ten mě začal znovu bít (...) stále si myslím, že mě syn ještě pochopí. Jde mi pouze o to, abych tam mohla přijít na noc, abych je tam nerušila (...) syn dostal byt po dědečkovi a vzal mě k sobě (...) moje matka navrhla, že si syna vezme, když byl malý, jako náhradní rodina. Nejprve jsem nechtěla, říkala jsem si, co řeknou sousedi/no a měla jsem omezená rodičovská práva/ no ale s tím už je teď konec."*

Přítomné zastínění lze snáze určit. Stává se viditelným při strukturální analýze textu, protože ovlivňuje průběh vyprávění, které se snaží uniknout nátlaku na spontánní vypravování. Výsledkem je odhalení napětí a rozporů ve vykazované historii, dochází k přerušení průběhu výpovědi nebo závěrů, které v žádném případě nevyplývají z dříve prezentovaných událostí.

- **Teoretické komentáře** odrážejí vypravěčovy teorie o obecných aspektech sociální reality a fungování specifických sociálních či historických procesů (Waniek 2019, s. 148; Piotrowski, 2016, s. 46). Odhalují přístup vypravěče k uváděným biografickým zkušenostem. Je možné je nalézt na konci daného fragmentu příběhu, protože jsou jeho shrnutím, obsahují hodnocení nebo komentář k vyprávěnému příběhu (Kaźmierska 1996, s. 40).

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„No, řeknu vám, zdá se mi, že ti mladí lidé jsou teď tak naučení a nejsou schopni si poradit, protože dřív byla matka nebo babička, je to pro ně příliš velká výzva, aby si poradili. "*

Teoretické komentáře, které byly vtlačeny do středu vyprávění, narušují příběh, ale zároveň svědčí o probíhající práci vypravěče vyjádřit fázi života nebo identitu. Neuspořádaná biografická zpráva vypovídá o existujícím problému, který může být v průběhu příběhu skryt, nebo naopak - bude identifikován a proběhne reflexe.

- **Argumentační komentáře** se objevují, když se vypravěč pokouší vysvětlit sobě a posluchačovi problémy související s dřívějšími fázemi jeho biografie, které nebyly vyřešeny. Nejčastěji se vyskytuje před koncem příběhu, protože vypravěč má potřebu komentovat konkrétní zkušenost a její význam pro průběh biografie a spojitost s koncepcí jeho samotného (ibidem, str. 41–42).

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„Nemám ponětí, jak to je/ že takový člověk žije pořád stejně, nic se v jeho životě nezměnilo, jak chodil na zápasy, tak si chodí, jak pracoval, tak pracuje, jak jezdil na dovolenou, tak jezdí, zatímco můj život se prostě radikálně změnil od chvíle, kdy jsem jej poznala. "*

- **Scény** se nacházejí v rámci vyprávění a jsou rekonstrukcí konkrétních událostí, kterých se vypravěč zúčastnil, jsou uvedeny dialogy a je podrobně popsán průběh probíhajících interakcí.

Scény jsou nejčastěji spojeny s přelomovými situacemi v průběhu života. Zahrnují **auto-komentáře** - shrnutí poukazující na životní důsledky události popsané ve scéně (Czyżewski, Rokuszewska-Pawełek, 1989, s. 45).

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál I.K.J.] *„No, přišla jsem na druhý den, zrovna měl službu a samozřejmě seděl v křesle a čekal nevím na co. No a já říkám, kámo, tak jak jsi pouklízel? Ještě mám chvilku. Říkám, žádnou chvilku, protože já jsem teď přišla a budeš uklízet, když jsem tady. Vidím, že/a ještě jsem se zeptala R* (jméno chlapce), *říkám - D* (jméno druhého chlapce), *říkám, dělá něco? Podíval se na matku, jeho matka se zašklebila a bylo jasné, že nic nedělá, takže jsem řekla, že neodejdu, dokud nebude uklizeno, hotovo. Podle jeho rozpisu, to co je na ledničce, to co měl udělat, musí být hotové. No a chtě nechtě vstal z toho křesla, obličej měl kyselý a nevím, div mě pohledem nezabil, ale udělal to, co tam bylo napsáno. A řekla jsem matce, že musí existovat soudržnost proto, protože to nemůže být tak, že by se to týkalo jen jednoho, a druhý by yy dělal, protože za chvilku by nedělal a ona by to musela dělat všechno sama, abych tak řekla, musí být poděleno na tři, protože bydlíte ve třech a tři musí, tak řečeno, se zapojit do všeho. "*

V rámci strukturálního popisu příběhu se rozlišuje **struktura biografických procesů**, pomocí které lze rekonstruovat fázovou organizaci zkušeností, což samo o sobě může být cílem studie. Vzhledem k tomu, že se objevují v každém autobiografickém příběhu (i když v různých posloupnostech a proporcích, a ne vždy ve všech), je odkrytí jejich organizace základem pro pozdější vytváření biografických profilů a porovnání typů životního cyklu zkoumaných lidí.

Lze rozlišit následující procesní struktury odpovídající základním variantám vypravěčova přístupu k fázím jeho života: biografické schéma jednání, trajektorie utrpení, institucionální vzorec očekávání a změn (Schütze 1981, 1984, 2012).

- **Biografická schémata aktivity** (*Biographical Action Schemes, Biographische Handlungsschemata*) se týkají životní orientace zaměřené na cílový, výhledově plánovaný průběh života a realizaci osobních záměrů.

Specifikace zkušenosti, vytvořené jako součást biografického akčního plánu, je pocit způsobilosti, vliv na utváření svého života a své identity, stanovení svých cílů. Biografické projekty se mohou týkat: úspěchů a výkonů (např. získání vzdělání, založení vlastní firmy, učení se cizímu jazyku, plánovaný a důsledně prováděný plán kariéry atd.), pokusů o změnu životní situace (např. změna profese, nezávislost, emigrace atd.) úmyslu zkusit něco nového (např. změna sociálních kruhů, bydliště, zahájení sportovního tréninku). V důsledku přijatých opatření dochází k významným změnám v biografii, ačkoli nejsou vždy takové, jaké je jednotlivci zamýšleli.

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„(...) Vzala jsem rozum do hrsti a rozhodla se jít do poradenského odvykacího centra, kde kdysi ještě neexistovaly takové anonymní kluby alkoholiků, byli léčeni pouze antikolem, takže jsem byla léčena antikolem (pauza) bylo to období, kdy jsem přestala pít a začala jsem moudřet, jestli to tak mohu říct, a od toho pána jsem odešla (...) ".*

- **Trajektorie utrpení**[14] (*Trajectories, Verlaufskurven*) se vyznačuje pocitem ohromení silnými vnějšími silami a utrpením, které způsobují. Jedná se o události, ve kterých je jednotlivec přesvědčen, že se nachází pod vlivem vnějších sil, nezávisejících od jeho záměru a vůle. Tento způsob prožívání reality posiluje nešťastný vývoj událostí, s nimž se postupně snižuje možnost svobodného jednání. Základním rysem postoje v trajektorii je pasivita. Je možné je zaznamenat – reaktivně reagovat na vnější události a „držet se nad vodou" - udržovat určitou rovnováhu při řešení své životní situace natolik, aby se člověk neztratil v prožívaném utrpení. Mezi příklady životních zkušeností s potencionální trajektorií patří: náhlá těžká nemoc, smrt blízké osoby, válka, potřeba dodržovat rozkazy, ztráta zaměstnání a vězení. Biografické trajektorie, bez ohledu na rozdíly související s rozmanitostí problémových oblastí utrpení, vykazují sekvenční strukturu, která se shoduje s pořadím specifických fází: nahromadění potenciálu trajektorie; překračování hranice mezi záměrným a podmíněným způsobem jednání nebo duševním stavem; pokusy zajistit novou nestabilní rovnováhu při řešení každodenního života v souvislosti s biografickým problémem; destabilizace labilní rovnováhy každodenního života; kolaps organizace každodenního života a orientace na sebe sama; pokusy teoreticky přepracovat trajektorii; praktická práce nad trajektorií (Schütze, 1997, s. 25-27; Riemann, Schütze, 2012, s. 406-410).

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„(...) naposledy to bylo už nesnesitelné, to už byl prostě teror , stačilo si už jen vzít provaz a jít se do lesa pověsit, měla jsem strašně těžkou depresi, nedávala jsem na sobě nic znát, neodporovala jsem, jen jsem to v sobě dusila (pauza) nemluvila jsem o žádném tématu, takže jsem se dostala do takového stavu, že jsem byla jen patnáctkrát v psychiatrické léčebně a nebylo nic jiného než jen deprese deprese a naposledy bipolární porucha (...). „*

- **Institucionální vzorce očekávání** (*Institutional Schedules for Organizing Biographies, Institutionelle Ablaufsmuster)* jsou biografické sekvence odhalující chování jednotlivce orientovaného na realizaci očekávání, cílů a sociálních pravidel zakotvených v činnosti různých typů institucí. Životní orientace jedince je určována normativními institucionálními očekáváními a podléhá kontrole z jejich strany. Jednotlivec vyzdvihuje normativní nároky instituce nad ostatní, což z nich činí základní strukturu biografické orientace. Charakteristickým rysem přístupu je smysl pro povinnost vyplývající z realizace sociálních norem. Zdrojem normativních očekávání, která orientují činnosti jednotlivce, může být například rodinný život, profesní život, skupina vrstevníků, vzdělávací proces. Existuje možnost reorientace a pozbytí se institucionálních očekávání, jakož i jejich kritiky a redefinice, což nejčastěji vede k vývoji nové procesní struktury zaměřené na životní historii.

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„[...] později jsem tehdy jela k matce, když jsem měla osmnáct let, matka pochopila/matka ví, že dělala chyby, kdysi se mnou začala mluvit a říká, že říká, víš, říká, že to kdysi byl, víš, říká na to musíš zapomenout , já říkám, vím, mami, říkám, no dobře (...) Musím jí odpustit, je to přece moje matka (...)".*

- **Přeměny** (*Biographical Metamorphosies, Wandlungsprozesse*) jsou spojeny s radikální, pozitivní změnou vyvolanou vznikem nových, překvapivých životních možností. Diskutovaná struktura procesu, navzdory skutečnosti, že se týká pozitivních změn v životní historii, svou povahou vykazuje mnoho podobností s procesem trajektorie, o které píše Katarzyna Waniek: „(...) svou neočekávanou přítomností přináší chaos do životů lidí, kteří ji zažívají, a náhlý objev utajených tvůrčích potenciálů je vede k pocitu odcizení se sebou samým a k potřebě konfrontovat se s drásající otázkou: „kdo opravdu jsem?" (2019, s. 154).

[14] Fritz Schütze převzal koncept trajektorie od Anselma Strausse, který stvořil kategorii „trajektorie nemoci", na základě výzkumu s umírajícími a nemocnými lidmi, kteří zůstali v organizačních strukturách lékařské péče. Schütze tuto kategorii rozvinul tím, že ji použil k analýze různých autobiografických příběhů, čímž jí dal univerzálnější charakter, což ukazuje, že ji lze využít mimo lékařský sociální kontext, a proto se může vztahovat k mnoha sociálním a životním situacím (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 71-76).

Příkladem této procesní struktury mohou být vypravěčovy popisy týkající se důsledků přijetí dědictví, výhry v loterii, objevení v sobě uměleckého talentu nebo jiné nevědomé schopnosti (Czyżewski, Rokuszewska-Pawełek, 1989, s. 46, Kaźmierska, 1996, s. 43). V literatuře existují různé interpretace této struktury procesu. Na jedné straně je považována za jakýsi biografický akční plán, který je zaměřen zejména na změnu identity - práce na sobě, rozvoj kreativních sil (Prawda, 1989, s. 87). Na druhé straně je změna považována za výsledek neočekávaných, nepředvídaných okolností, které vedou k pozitivní změně v životě jednotlivce. Avšak nemůže to být výsledkem orientace zaměřené na biografický akční plán (Kaźmierska, 1996, s. 43).

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál K.G.] *„(...) těžký byl pro mě ten týden byla jsem hodně nemocná všechno mě bolelo (pauza) i když jsem nepila vodku samé piva ale i tak mě všechno bolelo že že/žádné tabletky jsem nebrala/na detox jsem si nic nevzala, organismus se mi nějak samo detoxikoval jen jsem chodila celý týden v bolestech (...) jak kdybych přišla k sobě změnila jsem myšlení přestala jsem pít (...) jak jsem získala novou práci přestala jsem pít a než abych z toho měla radost tak on mi ještě prakticky řekl že jsem byla mnohem veselejší když jsem pila že se se mnou nemá jak bavit ani nic (...)".*

Souhrnně lze říci, že vypravěč rekonstruuje historii života prostřednictvím jednotlivých fází života, v nichž dominovaly specifické procesní struktury. Vypravěč se během vyprávění nově konfrontuje s tím, co se dříve stalo - „předchozí orientace, naděje, obavy, radost a bolest v něm oživují" (Schütze, 1987, s. 40). Fáze biografie prožívané jednotlivcem v jeho „skutečném" životě a životní orientace, které je doprovázejí, jsou tedy ve struktuře vyprávění reprodukovány ve stejném pořadí (Kaźmierska, 1996, s. 38).

Za zmínku také stojí, že kromě charakteristik typů procesních struktur Schütze analyzuje narativní jazyk prezentace, která odpovídá životní orientaci dominující v dané procesní struktuře. Jazyk vyprávění obsahuje výrazy a lingvistické perspektivy, které lze odkazovat na konkrétní procesní strukturu (Schütze, 2012, s. 179-192).

- **Analytická abstrakce** (*the analytical abstraction*) - životní cyklus osoby účastnící se výzkumu by měl být rekonstruován prostřednictvím externích kategorií používaných výzkumným pracovníkem představujícím specifický obor vědy (etická analýza), které umožňují zobecněnou analýzu procesů (Pike, 1967). V rámci výzkumu jednotlivých příběhů se vydělují specifické rysy daného případu, které zdůrazňují jeho jedinečnost, jakož i interbiografické prvky, které lze nalézt v jiných autobiografiích, které ukazují na teoretickou variabilitu rysů. V dalších krocích se stanovuje dominantní linie životních zkušeností vypravěče a poté se rekonstruuje obecná organizace biografie, tj. procesní struktury a vztahy mezi nimi, a na tomto základě vytvoří biografický profil. Úkolem výzkumného pracovníka je také analyzovat autoteorii respondenta, který interpretuje své vlastní činy, teoreticky rozvíjí své zkušenosti (emotická analýza) v kontextu rekonstruovaných sekvencí jeho zkušeností. V literatuře se tento jev popisuje jako „analýza znalostí" a někdy se vyděluje jako další bod analytického postupu (srov. Prawda, 1989, s. 92-93; Jakob, 2003, s. 118-120, Teusz, 2002, s. 94- 95). Srovnává se v rámci jedné životní historie rekonstruované ve strukturálním popisu, jenž zahrnuje strukturální proces a argumentační výroky a osobní teorie vypravěče (kontext jejich odhalení je důležitý), které se vytváří ve vztahu k jeho identitě a biografii, čímž představují konkrétní perspektivu zachycení svého života a odkazují se na hierarchii důležitosti. Juxtapozice těchto dvou hledisek umožňuje určit, v jakých případech existují nesrovnalosti a jaké funkce zastávají interpretační operace (které prvky reality byly zkreslené, v jakých situacích vypravěč udržuje iluze, které racionalizuje, odůvodňuje, jaký smysl přikládá problematickým událostem). Kromě toho, dělení formální analýzy na narativní a argumentační prvky vysvětluje rozdíly mezi průběhem biografických procesů a jejich interpretací respondentem, což také brání formulaci naivních závěrů, které obcházejí specifickou funkci komentářů v textu.

Po dokončení prvních tří analytických kroků zaměřených na zkoumání jednotlivých případů, se přistupuje k přípravě životopisného portrétu, který může být výzkumným cílem, zejména v případě jedinečné biografie nebo naopak považované za typickou. V případě použití rozvinutého analytického postupu se jedná o etapu, jenž umožňuje další srovnání a zobecnění. Důkladná analýza prvních několika případů umožňuje určit problém respondenta, naznačuje různé varianty sociálních a biografických procesů a vybírá analytické kategorie (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 60).

- **Kontrastní srovnání** (*the contrastive comparison*) je založeno na srovnání pomocí analytických kategorií, identifikovaných v předchozí etapě, prvních několika případů s ostatními tematicky podobnými. Důležitým bodem se zde stává výběr následných případů pro výzkum. Za tímto účelem se využívá strategie minimálního a maximálního kontrastu. Nejprve jsou vybírány případy podobné již vypracovaným biografiím, které se lehce zapisují do vygenerovaných analytických kategorií, takže se jedná o výběr stanovený strategií minimálního kontrastu. Na jedné straně analýza těchto příběhů ověřuje a potvrzuje znalosti získané dříve, na druhé straně umožňuje odhadnout výsledky rozpoznání pro širší skupinu respondentů, přesahující jednotlivé případy a jejich kontext. Kromě toho podobnost dat umožňuje zkomprimovat extrahované parametry. Dalším krokem je výběr vzorku určeného strategií maximálního kontrastu, který hledá významné rozdíly mezi srovnávanými případy. V důsledku tohoto postupu máme příležitost získat vícerozměrný obraz zkoumaného procesu (objektu), díky objevení jeho různých variant a vztahů mezi nimi, čímž se rozšiřuje pole rozpoznávání. Ve fázi kontrastního porovnávání se vydělují základní kategorie, konstitutivní pro všechny analyzované případy, a jsou testovány krajní kategorie, které mohou naznačovat alternativní struktury analyzovaných sociálních a biografických procesů.

Strategie minimálního a maximálního kontrastu se týká teoretického postupu odběru nových vzorků (srov. Glaser, Strauss, 1967) a měla by být používána až do teoretického nasycení, kdy nejsou objevena žádná nová data, atributy nebo vztahy, a s tím je možné začít s vypracováním jejich vlastností (Helling, 1990, s. 22; Gorzko, 2004, s. 53).

- **Budování teoretického modelu** - poslední fáze analytického postupu zakládá budování teoretického modelu rozpoznaného jevu nebo několika modelů s přihlédnutím k různým variantám průběhu tohoto jevu, které byly vytvořeny v souladu s principem **teoretické saturace** (*theoretical saturation*). To znamená, že vzorkování lze dokončit, pokud výběr následných případů pro analýzu nepřináší nové analytické kategorie nebo teoretické prvky, což zároveň naznačuje, že model pokrývá všechny základní procesní mechanismy zkoumaného procesu/jevu a může je vysvětlit. Zabýváme se zde principem teoretické reprezentativnosti (Glaser, Strauss, 1967), což znamená, že se vědec snaží dosáhnout reprezentativnosti kategorií (tedy konceptů nikoli osob), které popisují zkoumaný jev/proces, vysvětlují mechanismy působení a uvádí jeho různé varianty. Zaměřuje se na hloubkovou analýzu daného jevu, popis jeho vlastností a indikaci podmínek jeho výskytu.

Teoretický model vytvořený empirickou analýzou **je neustále konfrontován s novými daty**. V případě, že badatel zjistí chybějící prvky nebo chyby, doplní jej nebo upraví. Účelem vytvoření modelu je uvést možné vztahy a spojení mezi společenskými a biografickými procesy, vysvětlit, jak sociální procesy utvářejí průběh a fáze biografických procesů, a také jak biografické procesy určují průběh a povahu sociálních jevů nebo procesů (Rokuszewska-Pawełek, 2002, str. 60-61, Prawda, 1989, str. 93-94; Kaźmierska, 2004, str. 87-89; Jakob, 2003, str. 120-122, Teusz, 2002, 95-96).

3. ALTERNATIVNÍ PŘÍBĚH A JAK JEJ ANALYZOVAT

Dalo by se předpokládat, že zřejmým rysem narativního rozhovoru je jeho autobiografie. „Autobiografický narativní rozhovor" je příběh, jehož předmětem reflexe a retrospekce je život vypravěče a průběh jeho zkušeností, který je v něm obsažen - jeho vlastní biografie. Autobiografická povaha narativního rozhovoru se proto odráží ve struktuře očekávaného vyprávění, které se zaměřuje na rekonstrukci průběhu vlastního života a zkušeností. Ukazuje se však, že ne všechny příběhy evokované výzkumným pracovníkem splňují požadavky autobiografie, nebo alespoň nejsou autobiografickými příběhy *sensu stricte*.

V tomto odstavci se zaměříme na charakteristiku rozhovoru s asistentkou rodiny, což lze považovat za příklad alternativního vyprávění. Pod pojmem - alternativní narace - máme *de facto* na mysli příběh o struktuře naznačující jiný typ reprezentace průběhu vlastní zkušenosti než prezentace autobiografické. Fritz Schütze, mezi mnoha jím poznanými osobami, jenž lze nalézt v textu, označuje **nositele příběhu** (*story carrier)* a **nositele událostí** (*human event carrier*) (2012, s. 172-173). Nositel příběhu je vypravěč identický s osobou, jejíž životní příběh je vyprávěn v autobiografickém příběhu (ibidem, s. 172). Nositelé událostí jsou jiné, živé a neživé postavy představené v příběhu (ibidem, s. 173). V případě rozhovoru s rodinnou asistentkou, jehož analýza je uvedena v tomto odstavci, se zabýváme příběhem, který nelze považovat za *stricte* autobiografický. Vypravěč totiž není nositelem příběhu, který představuje. Asistentka vypráví, hlavně o jiné rodině - vypráví příběh někoho jiného, kterého se někdy účastnila. V tomto příběhu se také objevují jiní nositelé událostí - profesionálové pracující s rodinou, zbylí úředníci, sociální vztahy, formální a právní zásady - tvořící kontext hlavního příběhu rodiny.

3.1. Alternativní struktura rozhovoru

Pokusíme se popsat nejdůležitější strukturální rysy alternativní narace.

Fragmenty rozhovoru se vztahují k událostem, kterých se vypravěčka zúčastnila, ale nesouvisí s vizualizací vnitřních změn probíhajících v její identitě. Vypravěčka uvádí svůj způsob jednání zaměřený na rodinu, kterou ovlivňuje a popisuje zkušenosti s tím spojené. Rodina, o které informátorka mluví, se stává nejen nositelem událostí, ale také ústředním referenčním bodem, na který zaměřuje své úvahy. Myšlenky vypravěčky odrážejí její očekávání související s jejím vlivem na rodinu. „Hrdinou" passusu narativního charakteru není samotná asistentka, čili procesní změny její biografické identity v průběhu jejího profesního života, ale průběh jejího aktivního vlivu na rodinu, zapsaný ve specifických kontextových podmínkách.

Základní linií[15] příběhu je vyprávění o průběhu činnosti zaměřené na konkrétní rodinu. Vypravěčka se představuje jako činný podmět, zapsaný v životním příběhu někoho jiného, ve kterém hraje

[15]Pojem „základní linie" používáme k označení dominantní povahy přítomné narace v textu. Jsme si však vědomi, že v Schützeho přístupu „základní linie" znamená obecný kognitivní celek (cognitive overall Gestalt), který lze extrahovat analýzou autobiografického textu, a nikoli, jako v našem případě, analýzou alternativní narace. Popis základní linie se provádí prostřednictvím vyčlenění procesních struktur, které tvoří dominantní životní orientaci vypravěče v daném období jeho života, kterému odpovídá větší celek textu (suprasegmental parts). V autobiografickém textu je možné vyčlenit základní linii - odhalující dominantní procesní struktury a recesivní linii - která odráží struktury vstupující do vztahu (napětí, doplňky, rozpory) se základními strukturami. V autobiografickém textu je podle orientace Fritze Schützeho zkoumán vztah mezi základní linií a recesivní linií (Czyżewski, Rokuszewska-Pawełek, 1989, s. 48-49).

konkrétní roli. V rámci základní linie nelze rozlišit procesní struktury orientující jednotlivé fáze/etapy profesního života vypravěčky. Není to možné, protože informátorka není nositelkou příběhu, který vyjadřuje. Není jejím hlavním hercem, ale paradoxně se spíše staví do pozice nositele událostí. Strukturu analyzovaného textu lze tedy určit následujícím způsobem - jedná se o opakující se příběh o vlivu na jednu vybranou rodinu, se kterou se asistentka emocionálně spojila. Tento hlavní děj příběhu se prolíná s popisy institucionálních a sociálních rámců, které vytvářejí kontextové podmínky pro probíhající činnost asistentky. Navíc se objevují argumenty vysvětlující faktory ovlivňující orientaci vlivu vypravěčky na rodinu.

3.1.1. Rozhovor s rodinnou asistentkou – vzorek pragmatické refrakce

Než přistoupíme k podrobné diskusi na téma příkladu textu, který jsme vzhledem k jeho specifické struktuře nazvaly alternativním naracím, stojí za to se pozastavit nad kontexty, které ovlivňují konstrukci analyzovaného příběhu (Schütze, 2012, s. 248). Schütze nazývá tento druh reflexe pragmatickou refrakcí (viz poznámka pod čarou 14).

Začněme diskusí o okolnostech (přímých i nepřímých), za kterých byl rozhovor vytvořen, a pak se podívejme na dopad těchto okolností na strukturu textu.

Prezentovaný rozhovor je součástí souboru výzkumných materiálů (1 ze 13 rozhovorů) shromážděných v rámci narativního výzkumu prováděného s rodinnými asistenty v letech 2011–2017, který se týkal problematiky profesní identity. Přesněji řečeno, výzkum byl zaměřen na projev profesní identity asistentů, chápaný jako intersubjektivní konstrukt, vznikající v průběhu ovlivňování Jiného (Kamińska-Jatczak, 2019).

Jak již bylo dříve uvedeno, rozhovor byl veden s rodinnou asistentkou (*child protection worker*). Polští rodinní asistenti podporují rodiny uznané představiteli systému sociální pomoci jako „potýkající se s obtížemi při výkonu funkce opatrovnictví a výchovy“ (*Zákon ze dne 9. června 2011 o podpoře rodiny a pěstounského systému*, čl. 2.1). Jsou to často rodiče pod dohledem rodinného kurátora, kteří mají omezená rodičovská práva, a také rodiče usilující o navrácení dětí dočasně umístěných mimo rodinu v pěstounských zařízeních (ibidem, čl. 10.4.) Asistenti vykonávají sociální práci s problémovými rodinami. Nevykonávají rozhovory s okolím a nepřidělují finanční podporu - to jsou úkoly sociálních pracovníků[16]. Myšlenka zavedení asistentů do polského systému sociální pomoci se týkala poskytování podpory rodinám, mající potíže s plněním svých pečovatelských a výchovných funkcí, prostřednictvím provádění intenzivní sociální práce jako podpůrného nástroje. Proto jsou do polského systému sociální pomoci zaváděni pracovníci, kteří nejsou zatíženi byrokratickou činností v takové míře, jako sociální pracovníci a mohou tedy v zásadě provádět intenzivní sociální práci, spočívající na častých návštěvách v místě bydliště rodin a doprovázet je při řešení každodenních problémů.

Analyzovaný rozhovor se konal s rodinnou asistentkou v r. 2012. Byl to první rok práce asistentky a zároveň rané období, ve kterém se začaly aplikovat právní předpisy regulující práci rodinného asistenta v Polsku. Praxe aplikace předpisů nebyla ještě jasná. V centru sociální pomoci, ve kterém asistentka pracovala, došlo ke změnám v aplikaci postupů, na jejichž základě byli rodinám přiděleni asistenti. Cílem zavedených změn bylo pravděpodobně splnění limitu rodin přidělených každému asistentovi (v souladu se zákonem mohl asistent v té době pracovat s dvaceti rodinami).

Rozhovor s vypravěčkou byl veden v soukromí – v místě bydliště výzkumnice. Vypravěčka si vybrala místo rozhovoru (stejně jako ostatní respondenti). V souladu s požadavkem na vytvoření optimální a příznivé atmosféry pro průběh rozhovoru (Alheit, 2002, s. 106-107) sami vypravěči rozhodovali o místě, které pro ně bude nejpohodlnější. Výzkumnice se snažila přizpůsobit časovým možnostem vypravěčů a jako jednu z možností navrhovala setkání v jejím bytě, které bylo v blízkosti pracovního prostoru některých asistentů.

[16]Jde o pracovní pozici, nikoliv o obecný popis implementované praxe.

Výzkumnice byla pro vypravěčku neznámou osobou, ale nebyla považována za anonymní osobu zvenku. Informátorka věděla, že výzkumnice dříve pracovala také (2009–2011) jako rodinná asistentka. Výzkumnice navázala kontakt s vypravěčkou na základě doporučení, které obdržela od jiných asistentů, jenž znala z doby své práce v centru sociální pomoci.

Zaznamenaná část každého rozhovoru začínala povzbuzením k vyprávění - *Řekněte mi o své práci rodinného asistenta.* Toto znění se zdálo být vhodné z důvodu vysokého stupně obecnosti i neutrality. Předcházela mu stimulace vyprávění obsažené v následující instrukci, kterou výzkumnice představila svými vlastními slovy před zahájením každého rozhovoru: „Je pro mě důležité, abys mi vyprávěl/a o svých zkušenostech souvisejících s prací rodinného asistenta. Zajímá mě vše o tvé práci. Chtěla bych, aby si se sám/sama rozhodl/a, jak budeš vyprávět o sobě a své práci. Jde mi o to, abych porozuměla tobě a tvým zkušenostem.“ Proto se výzkumnice zajímala o částečnou biografii, zúženou na profesní život vypravěčky.

Jak bylo dříve uvedeno, pokusíme se formulovat některé předpoklady vytvářející vliv na výše popsané okolnosti, za kterých byl rozhovor vytvořen, na jeho konstrukci.

Zaprvé se nám zdá, že obrovský dopad na strukturu rozhovoru mělo zformulované povzbuzení k vyprávění, vyplývajícího ze zájmu výzkumnice. Téma profesní biografie, kterou výzkumnici zajímalo v souvislosti se zkušenostmi s prací rodinného asistenta, se možná zacházelo příliš úzce. Jak ukazují zkušenosti ostatních vědců, kteří používají techniku narativního rozhovoru ve výzkumu procesů identity, transformujících se v rámci profesní biografie, je třeba se ptát na celou historii profesního života nebo na celou historii života, z níž lze vyjmout pouze část biografie věnovanou odborné práci (srov. např. Domecka, Mrozowicki, 2008).

Zadruhé, specifická struktura rozhovoru, která není vlastně autobiografická, vyplývá, jak soudíme, z logiky strukturování zkušeností (Granosik, 2019). V případě vypravěčky se logika opírala o vytvoření své subjektivity s podporou činnosti ovlivňující Jiné. Subjektivita vypravěčky související s jejím profesním životem se stávala významnou do takové míry, v jaké hrála specifickou roli v historii života Jiného a ovlivňovala jej. Z toho pravděpodobně vyplývala taková logika strukturování zkušeností, profesní identita asistentů, její intersubjektivní rozměr, mající charakter identity jednajícího podmětu - je utvářena v průběhu ovlivňování rodiny a je jimi vyjadřována. Činnosti druhých se stávají důležitými v procesu budování profesní identity. Představují „sociální zrcadlo“, ve kterém asistent přihlíží (srov. Cooley, 1956, s. 184), a také vytvářejí kontext, který je třeba vzít v úvahu, aby se spustily aktivní výrazy přizpůsobené Jinému. Tato oblast jistě vyžaduje další úvahy a vědecký výzkum.

Zatřetí, rozhovor obsahuje velké množství **přímé řeči** (*direct speech*). Vypravěčka se někdy dokonce pokouší použít nepřímou řeč, aby vstoupila do role své klientky. To pravděpodobně svědčí o velké emocionální angažovanosti vypravěčky do práce, kterou vykonává, zejména v jedné z rodin, o které mluví nejvíce.

Je možné, že když asistentka poskytovala rozhovor, byla v procesu profesního zrání, a nevytvořila si ještě profesní distanci[17]. Výzkumný materiál, bohužel, nezachází do minulosti, do doby, kdy vypravěčka nebyla ještě rodinnou asistentkou, proto je obtížné tento problém určit. Současně se potvrzuje potřeba stimulovat vyprávění, které umožňuje poznání celé profesní biografie.

Začtvrté, vypravěčka uvádí mnoho popisů institucionálního rámce, ve kterém se její aktivity odehrávaly. Pravděpodobně na to měla vliv tehdejší měnící se realita asistentské práce. Bylo to období institucionálních změn v jednotlivých střediscích sociální pomoci, které se odehrávaly pod vlivem uplatňování sjednocených celostátních ustanovení, upravujících povolání rodinného asistenta. Zavedené procedurální změny ovlivnily individuální práci a staly se důležitým kontextem pro nashromážděné odborné zkušenosti.

[17] Profesní distance je výsledkem mnohaleté práce na sobě, což umožňuje kombinovat emocionální nasazení s vědomým hodnocením a řízením případu (Granosik, 2002, s. 26-29).

Zapáté, vypravěčka věnuje hodně prostoru pro představení příběhu rodin, jejich klientů, výzkumnici. Podle našeho názoru je to způsobeno skutečností, že vliv na rodiny - hlavní téma rozhovoru - nastal „v kontextech v průběhu jejich vývoje“ (Barbier, 2006, s. 150). Rodinné příběhy jsou metakontextem činnosti asistentky. Vysvětlují vztah mezi minulými zkušenostmi členů rodiny a jejich současnými aktivitami, které jsou ovlivněny asistentkou. Kontext odborné činnosti vypravěčky se týká sociálních vztahů a individuálních lidských osudů souvisejících s „prožitými osobními dramaty“ (Szpunar, 2010, s. 99).

3.1.2. Analytické shrnutí

Vzhledem k tomu, že předložený text nesplňuje základní požadavek autobiografie, je třeba uvést několik připomínek týkající se předloženého analytického shrnutí.

Zaprvé, předložený výzkumný materiál nebyl dříve analyzován extrahováním schématu komunikačního textu na základě Schützeho postupu. Již ve fázi přepisování rozhovoru výzkumnice zjistila, že se nejedná o vyprávění *stricte* autobiografické, proto hledala různé alternativní návrhy pro textovou analýzu.

Za druhé, předkládáme toto analytické shrnutí, které bylo vytvořeno na základě vybraných principů platných v Schützeho směru, jako jsou: extrahování typů narativního rozhovoru, popisy, argumentační výroky, určování kognitivních figur charakteristických pro dané pasáže, rozdělení textu na větší celky – supra segmenty – na základě specifických markerů. Výše uvedené principy jsou podrobněji popsány v tomto článku, v odstavcích věnovaných formální analýze schématu komunikačního textu a strukturálnímu popisu vyprávění. Upozorňujeme, že výše uvedené zásady mají své legitimní uplatnění v analýze autobiografických textů, které splňují narativní kritéria. Při použití těchto principů můžeme říci, že je používáme metodicky neautorizovaným způsobem, ale to nám umožňuje diskutovat o jednom druhu vyprávění, které vyžaduje použití jiného analytického postupu, než jaké navrhuje Fritz Schütze.

Vyprávění začíná preambulí, ve které vypravěčka zdůrazňuje, že začala pracovat relativně nedávno, ve stejném roce, ve kterém poskytla rozhovor.

Celek 1 (obsah 12 řádků). Jedná se o první měsíc v práci, kde asistentka ještě nepracovala samostatně, ale jako nováček doprovázela jiného asistenta při jeho návštěvách rodin a pozorovala jeho pracovní metody. V této pasáži vypravěčka popisuje svoje zkušenosti užíváním osoby jako „my“. Prezentaci průběhu zkušeností pomocí několikanásobného podmětu lze vysvětlit společnými prvky konstruovaného prostoru zkušeností (srov. Granosik, 2019, s. 123). Druhá, nově zaměstnaná asistentka, spoluvytvářela zkušenosti vypravěčky, spojené s poznáváním podporovaných rodin a nacházela se ve stejné roli nováčka pozorovatele. Společně diskutovali o způsobech práce asistenta - „průvodce“, který je uváděl do rodin. Vedli diskuse o průběhu pozorovaných metod podpory a doptávaly se „průvodce“ na podrobnosti příběhů rodin. V argumentačních fragmentech, které jsou součástí tohoto vyprávění, asistentka vysvětluje postoj nováčků k práci asistenta a přijatá pravidla, která určovala jejich vzájemné kontakty.

Příklad několikanásobného podmětu použitého v příběhu[18]:

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál I.K.J.] „*yy na začátku jsme nedostávali rodiny během prvního měsíce (pauza) to znamená, že ti noví čili já a moje kamarádka J* (jméno kamarádky asistentky) *yyy pouze jsme chodily vlastně s jedním z asistentů* (pauza), *protože s M* (jméno jiné asistentky) *ojediněle* (pauza) *s P* (jméno jiného asistenta) *jsme docela často chodily k jeho rodinám (pauza). Yy no on nás seznamoval s různými problémy těch rodin*“.

[18] Transkripce všech odkazovaných fragmentů je zjednodušena na minimum kvůli čitelnosti textu. Zůstaly pouze projevy přemýšlení - yyy a byly označeny pauzy a okamžiky přerušení výpovědi /. Byly zavedeny interpunkční znaménka, která se neobjevují v typickém zápisu narativního rozhovoru.

Celek 2 (obsah 79 řádků). Zahrnuje relaci prvních dvou rodin, které byly přiděleny asistentce k samostatné práci. Popis první rodiny je specifický celek, ve kterém jsou uvedeny nejdůležitější události v historii rodiny a je prezentován vliv na danou rodinu.

Ve fragmentu o rodině vypravěčka popisuje vztahy a spojení uvnitř rodiny a uvádí události ze života jednotlivých členů, které ovlivnily současnou těžkou situaci. V rozhovoru je mnoho takových fragmentů. Jejich charakteristickým rysem je to, že se nevztahují k profesnímu životu asistentky, ale rekonstruují životní historii rodin, se kterými pracuje. Fragmenty zaměřené na představení sociálního rámce, ve kterém rodiny fungují, se zdají být úvodem k dalším výrokům o činnostech vypravěčky v dané rodině.

Fragment popisující rámec sociálního fungování rodiny

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál I.K.J.] *Dostala jsem ženu, která* (pauza) *mám také vyprávět o té rodině víceméně? Jednu, která měla šest dětí, s tím, že dvě šly do yy byly v pěstounském zařízení předškolního typu, yy a jedno z nich je už adoptované, yy druhá holčička chodí do třetí třídy základní školy. Nebyla velká šance na adopci, ale řekla yy, že je s matkou emocionálně spojena, ačkoli matka vůbec nepřichází, byla asi jen dvakrát nebo třikrát. Mluvila jsem s matkou, ptala jsem se, proč tu dívku nenavštěvuje, řekla, že* (pauza) *yyy, že teď nemá čas. Dvě děti, jedno, to znamená, jsou na seznamu domova dětí, yy jedno je pryč od ledna, druhé už bylo mezi/znamená že domov dětí ho jakoby poslal do vzdělávacího zařízení yy do nějakého, nikdy si nepamatuju, jak se jmenovalo, Janapol? nebo něco podobného poblíž Čenstochové, y, jen nevím, jestli je to správný název. V každém případě byl tam, dovršil 18 let, vrátil se k rodině v červnu, ačkoli od dubna y utekl odtud a do konce roku se neukázal. Započítali mu gymnázium, protože byl ve třetí třídě na gymnáziu, v asi v srpnu dostal peníze na živobytí/byt nedostal, přestože jsme se s paní pedagožkou z dětského domova snažily, ale protože podmínky bydlení jeho matky byly v míře, je známo, jak to u nás na trhu s byty sociálního bydlení funguje, a obecně bude pro tyto děti takových bytů stále méně a méně, takže ho absolutně nedostal, vrátil se do rodiny. Matka si s těmi chlapci neumí moc poradit, ten mladší, který je pryč, yy se už dvakrát pokusil o sebevraždu. V sirotčinci se velmi snažili, aby ho ona odvedla domů, ale bohužel soudce ještě na půl roku yyy chtěl řekl aby jej sledovali, aby byl nadále, aby bydlel doma. Děti s různými partnery také, pravděpodobně ti dva kluci jsou jakoby od jednoho otce, který odešel do Anglie, platí této matce výživné. Y, s chlapci není v kontaktu a maličký je ještě s jiným chlapem, který se tam občas objeví. "*

Další fragment je autobiografičtější. Představuje průběh činnosti s dopadem na rodinu. V této pasáži se vypravěčka přenáší do svých vlastních zkušeností spojené s prací asistentky a vystupuje v roli podmětu ovlivňující rodinu. Je to fragment, který v narativním režimu identifikuje aktivitu rodin, ke které došlo díky ní. Informátorka v této pasáži cituje průběh scény související s její návštěvou v jedné z prvních rodin, se kterou začala pracovat, což může naznačovat, že to pro ni byla velká zkušenost, zejména proto, že byla spojena s odkrytím špatného duševního stavu matky, kterou asistentka měla podporovat. V této pasáži jsou navíc argumenty, které plní funkci objasnění motivů chování asistentky vůči rodině.

Objevuje se také popisně-argumentační fragment, ve kterém se provádí kategorizace, tj. identifikace specifičnosti rodinných problémů kombinovaná s obecným shrnutím vlastního postoje k rozsahu těchto problémů.

V analyzovaném celku se také zabýváme strukturou pozadí, která se týká okolností souvisejících s pokusem klientky o obnovení práce.

Je zajímavé, že vypravěčka opět nepoužívá osobní zájmena, ale také používá několikanásobný podmět. To může naznačovat význam spolupráce s dalšími odborníky, kteří se podíleli na její práci s dotyčnou rodinou.

Fragment představující asistentku jako podmět jednající ve prospěch rodiny, rekonstruující průběh aktivního jednání na rodinu

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál I.K.J.] *Když jsme vstoupili s N* (jméno pedagoga pracujícího v centru sociální péče)*, v březnu yy absolutně neschopná žena někoho vychovat, do toho depresivní stavy, takže šlo o celkové drama. Yy, bály jsme se, když jsme odtud po rozhovoru odcházely, že malému něco udělá, nebo sama sobě, yy ale ta N tam řekla, že pokud tam bude mít jakýkoliv problém nebo něco, není žádný problém, tom smyslu, že můžeme k F* (jméno psychologa pracujícího v centru sociální pomoci) *nebo jinému psychiatrovi a tehdy urychlit nějakou návštěvu, no pokud bude potřeba. Šla jsem k ní už na druhý den, protože trochu/když jsem šla domů, trochu jsem se bála, že se něco stane, ale potom v rámci možností, okolo měsíce, jsem tam byla často, protože to byla moje první rodina, tak jsem se tam objevovala docela často, někdy dokonce až třikrát nebo čtyřikrát týdně. Yy, chodily jsme, všechno jsme zařizovaly, protože nic neměla zařízené, od občanského průkazu, kde nezměnila staré bydliště za to, kdy je vlastně teď yy klasika, zadlužený byt, čili administrace, nebyla registrovaná na úřadu práce, neměla pojištění, proto nechodila k lékaři. Všechno jsme to vyřešili za měsíc, yy malého jsme zapsaly do mateřské školy, protože chtěla chodit do práce, yy malý doma nebýval nemocný, když přišel do mateřské školy, byl tam tři dny bohužel a ona už měla u Piotra i Pawla* (pozn. překl. prodejní síť v Polsku) *zajištěnou práci jako prodavačka, protože tam dříve před narozením malého pracovala, ale ano bohužel malý začal být nemocný no a vedoucí poděkovala no a řekla, že nemůže čekat na ni, protože není jasné, kdy se dítě uzdraví a dál už se to nevyvíjelo. S R jsme jí zařídily za pochodu tu mateřskou školu, vlastně jsme dokonce za ni zaplatily první, jako by první vstup, protože samozřejmě neměla na/peníze, protože používala peníze z MOPSu* (obecní centrum sociální pomoci)*, ale dávky nepřicházely, ale pak nám peníze dala, takže všechno bylo v pořádku. Yyy, no a já jsem ji vlastně občas navštěvovala.*

Ve druhé části zmiňovaného celku, vypravěčka přechází ke svým zkušenostem spojených s podporou následující rodiny. Analogicky se v příběhu objevují popisné fragmenty - zaměřené na rodinu a její fungování a narativní fragmenty, ve kterých asistentka rekapituluje a identifikuje specifičnost své podpory.

Celek 3 (obsah 11 řádků). Jedná se převážně o komentář, ve kterém vypravěčka vysvětluje, že je třeba zvolit typ podpory, vhodný dle vypozorovaných problémů v rodinách. Informátorka vytváří argumenty tykající se její strategii jednání, což je pokus o překonání nadbytku rodin, které jí byly přiděleny v souvislosti s nedostatkem času.

Celkem 4 (obsah 318 řádků). Toto je příběh o rodině, o které vypravěčka mluví nejvíce. Stejně jako dříve můžeme rozlišovat fragmenty odkazující na popis rámce sociálního fungování rodiny (události z rodinného života a vztahy uvnitř a vně rodiny, s dalšími odborníky) a narativní fragmenty, do nichž se asistentka vloží jako podmět jednající ve prospěch rodiny.

Celá věc začíná kategorizací problému, se kterým se klientka potýká. Následně se objeví scéna z první návštěvy rodiny v kombinaci s popisem struktury rodiny. Vypravěčka v této scéně používá několikanásobný podmět, protože se připojila k rodině s jiným odborníkem.

Poté informátorka rekonstruuje průběh další scény, tentokrát o průběhu prvního týmu diskutujícího o plánu práce s rodinou. Vypravěčka kombinuje tuto scénu s argumentačním komentářem, ve kterém vysvětluje její emocionální odhodlání pracovat s rodinou, což je protest proti negativnímu přístupu ostatních odborníků ovlivňujících rodinu.

Dále asistentka představí krátkou argumentaci shrnující celou dobu práce s rodinou a přejde k fragmentu rekonstrukce průběhu událostí v rodině. Objevuje se odkaz na konkrétní rozhovor, ve kterém klientka informuje asistentku o nových okolnostech - byl vydán soudní trest za neplnění povinností veřejně prospěšných pracích.

Poté jsou představeny krátké vyprávění o interakcích s jinými rodinami. Jsou úvodem argumentování, ve kterém asistentka vysvětluje přijatá rozhodnutí, týkající se věnování největšího množství času dané rodině.

Poté vypravěčka přechází k narativnímu fragmentu, který rekonstruuje chronologii událostí spojených se získáním finanční podpory klientkou. V této pasáži se vypravěčka prezentuje jako podmět jednající ve prospěch rodiny - představuje svou podpůrnou strategii spočívající v pomoci v kontaktu se sociálním pracovníkem.

Později uvádí diagnózu výkonu péče klientky, charakterizující její rutinní každodenní fungování a vztahy s dětmi.

Následně se vypravěčka vrací k vláknu o tom, že je klientka povinna podat zprávu vězení v souvislosti s odvoláním soudního rozsudku. Informátorka v této části svého příběhu na začátku postavila dva kontrastní popisy reakce klientčiných synů na nadcházející pobyt ve vězení.

Později se objevuje popis okolností zajišťující školní docházku klientčiných synů. Poté začíná rekonstrukce událostí souvisejících se školní docházkou mladšího syna. Jedná se o delší narativní fragment, ve kterém se asistentka znovu objevuje jako podmět jednající ve prospěch rodiny a interaguje s ostatními lidmi tvořícími institucionální síť[19] - vytvořenou kolem rodiny a jejích záležitostí. Níže umísťujeme tento fragment, aby čtenář mohl chápat druh vypravěčovy prezentace jako ovlivňující podmět, který se zdá být charakteristickým vypravěčským typem, přítomným ve struktuře hlavní části příběhu. Vypravěčka nemluví přímo o sobě. Představuje sebe jako zapojený podmět do konkrétních událostí přímo souvisejících s rodinnými záležitostmi.

Narativní fragment, ve kterém vypravěčka vystupuje jako jednající podmět ve prospěch rodiny

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál I.K.J.] *Y, a ty knihy nemají, nemají cvičení, mladší si vedl docela dobře začátkem září, chodil do školy a sbíral velmi pěkné známky. No, ale ve chvíli, kdy mu učitelka matematiky po dvou týdnech dala nedostatečnou jen proto, že neměl cvičení, vzdal to. Matka mi o tom samozřejmě neřekla, celý týden nechodil do školy. Šla jsem k ní, ptala jsem se, kde je P (chlapecké jméno) je ve škole, ve škole, ve škole. No, něco mi tam nesedělo, říkám, jdu do školy (pauza) podívat se, říkám, něco mi tady nehraje, no a šla jsem a pan pedagog říká, že už týden se neukazuje, ptala jsem se na důvod, jestli jestli s ním někdo vůbec mluvil, jaký byl ten důvod, že přestal chodit. No, říká, že moc ne, ale že si mám popovídat s vychovatelkou, popovídala jsem si, šla jsem k jeho vychovatelce, vychovatelka mi ukazuje deník o, ukázala mi, to znamená opo/ bylo napsané u předmětu matematika, že chybí cvičení. Tak jsem šla k učitelce matematiky a řekla jsem jí, jaká je situace. Kromě toho on do té školy nechodí první rok, ale už šestý takže yy a a učitelka ho učí vlastně od čtvrté třídy a věděla o tom, že nemá učebnice a já nevím, a tak ho potrestala pětkou. Yy, ale řekla, že poté, co s ní mluvila a tam řekla, že se o tohoto chlapce velmi zajímám, protože jeho matka moc ne. Y, nechodí do školy, neudržuje kontakt se školou, přestože jsem ji mnohokrát žádala, aby přišla a něco tam dělala, ale nechtěla a s ostatními věcmi to tak není, ve vztahu k zařizování všelijakých věcí je velice odhodlaná. Říkám, že to táhnu já, no říkám, že je důležité, že to stipendoum bude až tento měsíc vyřízené, ale jakmile bude učiněno rozhodnutí a učitelka matematiky řekla, že P* (pauza) *no že jakoby vymaže tu pětku škrtne, aby jej netrestala a aby se vrátil do školy. No, když jsem přišla do jejich domu, řekla jsem kámo už nemáš tu pětku, a on na druhý den šel do školy a do dnes tam chodí. Kromě toho, že nemá ty knížky, nemá ta cvičení, ale já už jsem právě mluvila s paní vychovatelkou a ta řekla, že se vynasnaží aby od jiných dětí z těch tříd, které už šly do šesté třídy, protože on nepostoupil v tom roce, kvůli své hlouposti, nepřišel dva týdny, ty poslední. Y, a řekli že jej absolutně nemůžou pustit, protože by to byl trest pro jiné děti, které chodily celý rok a taky to nezvládly, ne? Y, takže nemohli, nemohli, ačkoli měli upřímné snahy upřímně řečeno, protože já jsem dokonce mluvila s paní ředitelkou a ta řekla, že škoda že nechodil, že by nebyla žádná taková mobilizace. Yy, no ale jak říkám já taky jakoby s tou rodinou už/".*

Vypravěčka v dalším příběhu mění čas, který je zlomovým bodem pro další fázi práce s rodinou. Informátorka pokračuje v příběhu o školní docházce mladšího syna klientky, který je tentokrát sporný, a vysvětluje chlapcův postoj k jeho nepostoupení do další třídy.

[19] Jde o zástupce různých institucí - centrum sociálního zabezpečení, rodinného soudu, školy atd. - kteří ovlivňují danou rodinu a mohou vzájemně spolupracovat.

V tomto okamžiku vypravěčka přechází k dalšímu vláknu souvisejícímu s její spoluprací s ostatními členy institucionální sítě zaměřenou na rodinu. Jsou uvedeny shrnující argumenty spolupráce asistentky se sociálním probačním úředníkem a objevuje se popis jeho způsobu práce. Zajímavé je, že vypravěčka kontrastuje tento popis se svou vlastní teorií o způsobu, jakým sociální kurátor pracuje, na základě jejích vlastních praktických zkušeností. Následuje příběh rekonstruující průběh kontaktů asistentky se sociálním kurátorem. V něm je scéna, která odkazuje na konkrétní rozhovor s kurátorem o jeho způsobu vedení poručnictví, v kombinaci s komentářem vysvětlující vypravěččin přístup ke způsobu jeho práce.

Vyprávění je přerušeno zmínkou o rozhovoru asistentky s profesním kurátorem a argumentací shrnující úroveň odhodlání vypravěčky pracovat pro rodinu.

Informátorka pokračuje ve vyprávění a rekonstruuje průběh událostí, kterých se účastnila jako podmět jednající ve prospěch rodiny, od okamžiku, kdy klientka přijala výzvu s termínem nástupu do vězení. V průběhu tohoto vyprávění vypráví informátorka scénu o průběhu své návštěvy profesního kurátora pro dospělé, během níž vysvětlila průběh vývoje klientky, ke kterému došlo během její činnosti. Další fragment plní vysvětlující funkci citované scény, ve které vypravěčka popisuje změny, ke kterým došlo v sociálním fungování matky pod jejím vlivem. Dále přichází argumentační komentář vyvažující/sumarizující rozsah změn, ke kterým došlo v rodině během práce asistentky.

Nadchází krátký příběh o obsahující historii kontaktů asistentky s rodinou.

Následuje popis rekonstruující rámec sociálního fungování rodiny - vypravěčka cituje příběh klientčiny závislosti a vysvětluje důvody, proč se její děti dostaly do dětského domova.

Objevuje se argumentační komentář, který poukazuje na změny, ke kterým došlo ve fungování klientky od podpory asistentky.

Vypravěčka dále popisuje vztah mezi klientkou a sociální pracovnicí.

Popis rodinné historie pokračuje. Tentokrát vypravěčka rozvíjí téma vztahu klientky s manželem.

Dochází k přechodu k vyprávění související s prezentací sebe sama jako jednajícího podmětu ve prospěch rodiny v souvislosti s organizováním odjezdu na tábor pro klientčiny syny. Vypravěčka se prezentuje jako rodinný mluvčí, který jedná s dalšími představiteli instituce o vytvoření možnosti financování bezplatných táborů pro syny klientky. V tomto vyprávění je také interaktivní scéna o návštěvě vypravěčky v ústředí centra sociální pomoci, během níž se asistentka snažila přesvědčit úřednici přesvědčivým způsobem, aby podnikla nestandardní rozhodnutí související s tím, aby děti mohly bezplatně jet na letní tábor. Tato vyprávěná pasáž končí popisem příprav chlapců na tábor.

Následuje popis vztahu mezi syny a matkou.

Později vypravěčka formuluje argumentační komentář vysvětlující vztah mezi asistentkou a klientkou ze současné perspektivy.

Informátorka dále popisuje své zavedené zásady realizace, harmonogram domácích prací a věnuje se vyprávění o tom, jak vynutit jeho implementaci. Cituje scénu spojenou s touto aktivitou. Vyprávění končí komentářem, který hodnotí, jak rodinní příslušníci dodržují povinnosti, které jim byly uloženy

Nejdelší celek v rozhovoru končí příběhem o kontaktech asistentky s probačním úředníkem pro dospělé, který se týká činnosti zaměřené na získání odkladu trestu. Vypravěčka končí tuto část s odvoláním na současnou perspektivu, ve které se nachází vývoj událostí souvisejících s verdiktem klienta – asistentka čeká na posouzení žádosti soudcem ohledně získání odkladu verdiktu. Jedná se o další fragment, ve kterém asistentka působí jako podmět jednající ve prospěch rodiny

Celkem 5 (obsah 61 řádků). Tato část příběhu je hlavně popisná a poněkud argumentační. Z velké části se zaměřuje na vysvětlení institucionálního rámce, ve kterém je zahrnuta práce asistenta rodiny (souvisí s aplikací právních předpisů týkajících se povolání rodinného asistenta a vztahů, které určují vztahy sociálních pracovníků a asistentů).

Vypravěčka se ve svém příběhu posouvá do současné perspektivy. Připomíná počáteční období kontaktů s „novými“ rodinami, které získávala v posledním období spolupráce s rodinou, o které hovořila v předchozí, nejrozsáhlejší části rozhovoru.

Vypravěčka následně navazuje na dnešní den. Informuje, co bude dělat po pohovoru - má schůzku se dvěma sociálními pracovníky. Informátorka pokračuje popisem, který je kontextem pro předchozí informace. Asistentka charakterizuje současná, místní a interní pravidla chování pro asistenty týkající se vstupu do rodin na první návštěvy, a poté tyto zásady porovnává s přijatými právními předpisy upravujícími práci asistenta.

Informátorka popisuje změny, ke kterým dochází ve vztazích mezi asistenty a sociálními pracovníky v centru, ve kterém pracuje. Objevuje se teoretický komentář odhalující vypravěččina přesvědčení o tendenci reakcí zaměstnanců střediska na rodinného asistenta. Vypravěčka rozlišuje sociální pracovníky a představuje jejich typologii na základě způsobů práce, kterou sleduje. Používá několikanásobný podmět. Hovoří o sociálních pracovnících jako o skupině.

Vypravěčka pokračuje v popisu týkající se sociálních pracovníků ohledně jejich spolupráce s asistenty. Forma projevu je udržována na úrovni zobecnění, což se týká obecného, nikoli konkrétního člověka a události.

Informátorka se znovu odvolává na institucionální rámec související s předpisy týkajícími se chození na první návštěvu rodiny se sociálním pracovníkem.

Později se objevuje narativní fragment, ve kterém asistentka vyjednává se sociálním pracovníkem datum první návštěvy rodiny. Stejně jako v jiných výpovědích v režimu narace, tak i v tomto fragmentu vypravěčka vystupuje jako podmět jednající ve prospěch rodiny. Vyprávění je spojeno s argumenty posuzujícími postoj sociálního pracovníka. Vyprávění se opět proměnilo ve scénu ze setkání se sociálním pracovníkem v místnosti pro zaměstnance.

Nakonec se objevuje narativní fragment, ve kterém asistentka představuje třetí strany zainteresované v problémech se spoluprací se sociálním pracovníkem - o tom, o kterém mluvila dříve.

Celek 6 (obsah 84 řádků) asistentka se opět vrací k příběhu o rodině, který vyprávěla ve čtvrté části (celek č. 4). Navazuje na poslední návštěvu sociálního pracovníka u klientky. Ve skutečnosti lze říci, že hlavním tématem příběhu v tomto supra segmentu je navazování interakcí mezi asistentkou klientky a sociální pracovnicí. Zajímavým rysem vyprávění v této části je rekonstrukce návštěv a rozhovorů klientky, kterých se vypravěčka přímo nezúčastnila[20]. To je důležitý kontext pro pochopení činnosti asistentky, kterou pro klientku vytvořila při jednání se sociální pracovnicí.

Později se věnuje popisu emočního stavu klientky, který souvisí s jejím brzkým pobytem ve vězení. Vypravěčka navazuje na části rozhovoru, které měla s klientkou v posledním, pro ni těžkém, období.

Objevuje se argumentace, která sumarizuje úroveň angažovanosti vypravěčky v práci s rodinou, spojenou s jejím pohledem na téma, jak je její angažovanost hodnocena jinými profesionály, kteří také pracují s tou rodinou.

Následně začíná fragment směřující do budoucnosti. Vypravěčka zvažuje/předpovídá možné důsledky pro další fungování klientky v souvislosti s jejím pobytem ve vězení nebo pobytem doma.

Informátorka popisuje, jak v současné chvíli žije klientka.

Později se objevuje narativní fragment, ve kterém asistentka odkazuje na rozhovory se syny klientky, které jsou pokusem ovlivnit jejich postoj týkající se pravděpodobně oddělení od matky.

Vypravěčka pak podrobně reprodukuje průběh nedávné návštěvy sociální pracovnice u klientky. Podrobný způsob rekonstrukce návštěvy by mohl naznačovat, že vypravěčka byla svědkem hlášených událostí. To však nepotvrzuje další část jejího příběhu.

[20] Použití přímé řeči ve vztahu k někomu jinému může naznačovat, že příběh někoho jiného je zakořeněn v příběhu asistenta, který se pro ně stal referenčním bodem a určoval perspektivu sledování přehrávaných událostí.

Poté asistentka rozvíjí narativní fragment, který obnovuje průběh jejích rozhovorů s klientkou a sociální pracovnicí, které byly přímo součástí návštěvy popsané v předchozím textu. Informátorka v této pasáži vystupuje jako mluvčí klientky, který bojuje za respektování jejích práv a projev respektu, přičemž zohledňuje životní situaci, ve které se nachází. Poté asistentka pokračuje v krátkém vyprávění o přesvědčování klientky, aby navázala další kontakty se sociálním pracovníkem.

Objevuje se popis, jak se klientka vyrovnává se složitou finanční situací, bez ohledu na finanční podporu ze sociální pomoci.

V další části vyprávění informátorka vypráví průběh schůzky, na které se jí podařilo přesvědčit klientku, aby šla do kanceláře sociálního pracovníka se žádostí o finanční pomoc. Následující pasáž se týká průběhu návštěvy klientky v kanceláři asistenta. Vypravěčka opět vypovídá o klientčině rozhovoru se sociálním pracovníkem, jako by se ho účastnila. Používá přímou řeč. Později se objevuje narativní fragment, ve kterém se reprodukuje rozhovor s klientkou o jejím vztahu se sociálním pracovníkem. Konverzace proběhla po návštěvě klientky v kanceláři sociálního pracovníka. Vypravěčka dále uvádí průběh dalšího rozhovoru se sociální pracovnicí, v němž opět hájí klientku. Vyprávění představující rozhovor mezi vypravěčkou a sociální pracovnicí je protkána pasážemi, ve kterých se asistentka převtěluje do role klientky, a obnovuje její dialogy směřované k sociálnímu pracovníkovi.

Následuje další vyprávění, které reprodukuje rozhovor mezi vypravěčkou a klientkou o záměru podat stížnost na jednání sociálního pracovníka.

Vypravěčka končí analyzovaný celek definováním plánů souvisejících s další pomocí rodině.

Na konec projevu informátorka definuje současnost, z pohledu kterého vypráví svůj příběh o rodině, jako čekací dobu na rozhodnutí soudce o dalším osudu klientky. Vypravěčka vysvětluje, že zítra bude rozhodnutí, na které čeká. Jedná se o důležitý sociální kontext, kterého se týká rozhovor. Tento kontext má pravděpodobně vliv na to, že asistentka mluví nejvíce o rodině, jejíž osud je v současné době v rovnováze. V rozhovoru se opakovaně vrací k příběhu rodiny.

Celkem 7 (obsah 37 řádků). Jedná se o část příběhu zaměřeného především na charakteristiku změn, k nimž dochází v institucionálním rámci - právní a procesní předpisy. Jedná se o důležité změny, které vytvářejí kontext pro práci asistenta. Celek je hlavně popisný a argumentační.

Vypravěčka přistupuje k shrnutí současného období své práce, přičemž bere v úvahu změny, které nastaly v postupech přidělování rodin asistentovi. Následuje popis předchozí praxe poskytování rodin asistentům ve vztahu k současné realitě.

Následuje komentář, ve kterém vypravěčka sdílí svůj názor na zvýšení počtu rodin podporovaných asistentem. Informátorka vysvětluje dopad zavedených změn souvisejících se zvýšením počtu rodin na asistenta na kvalitu nabízené podpory. Vypravěčka používá podmět v množném čísle - mluví za skupinu asistentům jako reprezentat.

Poté přichází ucelený komentář, ve kterém asistentka vysvětluje svůj postoj k prvním přiřazeným rodinám, s nimiž je nejvíce v kontaktu. Navzdory měnícím se okolnostem - přijímání stále většího počtu „nových“ rodin, asistentka není schopna změnit způsob, jakým pracuje, a je stále stejně silně zapojena do pomoci „starým rodinám“. Je zajímavé, že v tomto autokomentáři asistentka nejprve použije osobní zájmeno a poté mluví jako kolektivní entita.

Vypravěč jde do vlákna o zahájení práce v „nových“ rodinách. Existuje příběh o stanovení data společné rodinné návštěvy se sociálními pracovníky.

Následuje popis měnících se podmínek souvisejících se spoluprací asistentky s pedagogem a psychologem zaměstnaným v centru. Tyto podmínky ovlivňují množství úvodních informací, které asistentka dostala o „nových“ rodinách, které dosud neznala.

Vypravěčka přechází k vyprávění, týkající se rozhovoru s vedoucí na téma informacích o nově

přidělených rodinách. Celek končí posouzením dopadu měnících se institucionálních předpisů na kvalitu práce asistenta.

Závěr (obsah 16 řádků). Pre-pre-koda - jeden z posledních auto-komentářů uzavírajících příběh, ve kterém vypravěčka shrnuje změny, ke kterým došlo na její úrovni angažovanosti, psychické formy, orientaci práce, od okamžiku nástupu do zaměstnání asistentky do současnosti. Předkód - poněkud připomínající argumentační komentář, ve kterém vypravěčka vysvětluje dilema, se kterým stále bojuje, pokud jde o její úroveň závazku v práci s jednotlivými rodinami. Koda - odkazující na hodnocení struktury příběhu a záměry, které byly motivací.

Závěr rozhovoru

[fragment rozhovoru, výzkumný materiál I.K.J.] "(pre-pre-koda) *kde no říkám, začala jsem pracovat na začátku roku a byla jsem velmi zapojena a velmi se mi to líbilo, myslím, že jsem si tu práci oblíbila, protože se mi obecně líbí pracovat s takovými lidmi, s takovým právě s takovým prostředím, ale cítím se velmi unavená a vidím stále více a více, že to nedává absolutně žádný smysl, protože, protože říkám, když nemám pracovat na plno, pak se teda vůbec nezapojovat do takové rodiny jedné, druhé, páté nebo desáté nebo nevím, zaměřit se, ani nevím, na co (pauza.* (pre-koda) *Měla bych více pomoci lidem, které které již znám u kterých vím, že je natolik srovnám, že poté, co je ode mě odeberu, že to zvládnou. Ačkoli je známo, že nikdy není jistota, protože také nevíte, že to nikdy nemůžete předpokládat, myslím, že můžete předpokládat, že to zvládnou a později se ukáže, že to nezvládnou, a tady, pokud jde o tyto nové, říkám, nevím, nevím, jak by to mělo dál fungovat, jak by to mělo vypadat. Jednoduše. (Pauza).* (koda) *Mluvila jsem strašně chaoticky, ale říkám, abych tak řekla, dostala jsem se do toho trochu a chtěla jsem říct všechno, protože/možná i tak jsem neřekla všechno. No, takže to je vše.*

(výzkumná pracovnice): Vše, ano?

(vypravěčka): Myslím, že ano. "

3.2. Analýza alternativního vyprávění - použití konstruktivistické verze zakotvené teorie Kathy Charmaz

Pokud výzkumný materiál nesplňuje požadavky autobiografie nebo vyprávění, je třeba hledat jinou metodu analýzy, než jakou navrhuje Fritz Schütze, protože není možné oddělit procesní struktury v každém rozhovoru. Analýza procesních struktur nebo jejich souvislostí s jinými socio-biografickými jevy není vždy naším výzkumným cílem.

Alternativním návrhem pro analýzu narativního rozhovoru podle Schützeho postupu jsou nástroje zakotvené teorie (*grounded theory*). Kombinace těchto dvou metodik je odůvodněna soudržností základních předpokladů o procesní povaze sociální reality a vzájemného vztahu mezi jednáním aktérů a tvarem sociální struktury (Domecka, Mrozowski, 2008, s. 139). Je třeba také připomenout, že sám Fritz Schütze při vytváření metody analýzy narativních rozhovorů vycházel ze strategie zakotvené teorie spočívající ve vyvolávání hypotéz z rostoucího a neustále kontrastujícího empirického materiálu (Waniek, 2019, s. 140).

Na začátku je třeba poznamenat, že zakotvená teorie není jednotná, protože se skládá z několika variant - počínaje klasickou variantou (Glaser, Strauss, 1967, 2009; Glaser 1978), přes její následnou modifikaci (Strauss, Corbin, 1990), až po konstruktivistickou verzi Kathy Charmaz (2006, 2009). Zaměříme se na vysvětlení základních nástrojů a strategií navržených v konstruktivistické verzi zakotvené teorie a jejich vztahu k narativnímu rozhovoru.

Když se výzkumný pracovník rozhodne použít principy zakotvené teorie a použít je při analýze narativního rozhovoru, měl by své rozhodnutí zvážit a zdůvodnit a vzít v úvahu důsledky takové výzkumné praxe. Jak je známo, Charmaz ve svém výzkumu nepoužívá narativní rozhovor. Používá rozhovor,

označovaný jako intenzivní kvalitativní rozhovor[21], který se svým průběhem odbíhá od narativního rozhovoru. Hlavní rozdíl mezi intenzivním rozhovorem použitým v konstruktivistické verzi zakotvené teorie a narativním rozhovorem spočívá v tom, že první z nich je režijní konverzace respondenta, což ho podněcuje k podrobnějším otázkám výzkumu[22], zatímco druhý vede k improvizovanému příběhu o jeho životě. Ve chvíli, kdy chceme navzdory daným cestám metodického řízení použít narativní rozhovor jako materiál, který zahrneme do analytického řízení v souladu s metodologií zakotvené konstruktivistické teorie, zdá se, že stojí za to určit status a funkci tohoto výzkumného materiálu.

Podle našeho názoru stojí za to zacházet s „neúspěšným" narativním rozhovorem jako s materiálem, na jehož základě lze provést **úvodní kódování** (*initial coding*). V této počáteční fázi kódování je možné rozeznat studovaný jev - formulovat první analytické otázky, definovat věcné kódy, najít koncepční mezery potřebné k získání více přesnějších dat[23]. První kódy jsou provizorní a mohou být přeformulovány, aby lépe odpovídaly údajům. Cílem je být otevřený tomu, co nám data přinesou, a pokusit se co nejpřesněji zakódovat smysl, který v nich spočívá. Je důležité, aby kódy přesně odpovídaly údajům - plně zahrnovaly a kondenzovaly jejich význam. Jinými slovy, kódy mají odpovídat údajům, nikoli údaje kódům.

Během úvodního kódování vědec odpovídá na následující otázky:

„Co můžeme prozkoumat s těmito údaji?; Co tyto údaje naznačují? O čem svědčí? Z jakého hlediska? Na jaké teoretické kategorie poukazují určitá data?" (ibidem, s. 66).

Charmaz doporučuje, aby byly kódy vytvářeny pomocí podstatných jmen slovesných, tj. slov, která odrážejí děj činnosti (ibidem, s. 68). Příklady takových kódů jsou - „čelí otázkám ohledně něčí vlastní identity a osobnosti"; „domáhání se informací" (ibidem, s. 61). Je možné kódovat údaje „slovo po slově" (*word-by-word*), „řádek po řádku" (*line-by-line*) a „událost po události" (*incident to incident*) (ibidem, s. 69-75). Strategie kódování do značné míry závisí na typu výzkumného materiálu, který máte. U narativních rozhovorů doporučujeme kódování řádek po řádku, jelikož usnadňuje vidění nuancí obsažených v textu a umožňuje jej transformovat do kódovaného celku. Na druhou stranu, kódování „událost po události" je užitečnější při kódování údajů pocházejících z pozorování (ibidem, s. 73).

---

[21] Specifičnost intenzivních rozhovorů spočívá v tom, že se jedná o hloubkové rozhovory přizpůsobené strategii zakotvené teorie, které umožňují hloubkové zkoumání konkrétního tématu, poznání způsobu zkušeností respondenta, ale zároveň jsou cíleny, což umožňuje přesnější údaje: „Obě metody zakotvené teorie, jsou stejně jako intenzivní rozhovory otevřené, ale cílené, mají specifickou podobu, ale vyvíjí se, mají stanovené tempo, avšak jsou stále elastické. "(Charmaz, 2009, s. 43). Intenzivní rozhovor vyžaduje přípravu. Mělo by být formulováno několik obecných, otevřených, předběžných otázek. To je několik z nich:
„Řekni mi, co se stalo [nebo jak jsi přišel (přišla) k ...]
Kdy, pokud vůbec, jsi zažil (zažila)... [nebo si všiml (všimla) ...]?
[Pokud ano] jaká byla ta zkušenost? Co sis tehdy myslel (myslela)? Jak se to stalo, že ...? Ovlivnil někdo tvou práci a pokud ano, kdo? Řekni mi, jak tě ta osoba ovlivnila?
Můžeš popsat události, které vedly k ... [nebo předcházely ...]?
Co přispělo k ...?
Co se tehdy v tvém životě stalo? Jak bys popsal (popsala) své názory na ... předtím, než došlo k ...? Jak, pokud vůbec, se změnil tvůj názor na ...?
Jak bys popsal (popsala) osobu, kterou jsi v té době byl (byla)? " (ibidem, s. 46).
Účelem obecných otázek je vyvolat diskusi o tom, jak dotazovaná osoba interpretuje své zkušenosti. Vědec by měl dovedně vést diskusi, klást za tímto účelem další otázky, které umožní podrobně popsat nejzajímavější témata. Intenzivní rozhovor je o udržení rovnováhy mezi otevřeností a zaměřením se na důležité otázky.

[22] Intenzivní rozhovor je nástroj, který umožňuje zaměřit se na shromážděná data - vytvářet stále komplexnější a podrobnější analytické kategorie a hledání souvislostí mezi nimi.

[23] Kódování je jedním ze základních postupů zakotvené teorie, který kombinuje sběr dat s vytvářením teorie, která z nich vychází. Přistupujeme ke kódování v okamžiku, kdy začneme klást analytické otázky o shromážděných datech. Jedná se o proces definování dat takovým způsobem, aby se „vymanily" konkrétní tvrzení a vytvořila analytické interpretace. Kathy Charmaz popisuje kvalitativní kódování jako:
„(...) označení jednotlivých segmentů dat štítkem popisujícím jejich obsah. Kódování extrahuje podstatu dat, umožňuje jejich seskupení a usnadňuje srovnání jednotlivých segmentů "(2009, s. 9).

Obecně se proces úvodního kódování zkracuje na: interpretaci a segregaci dat podle vlastností v nich vnímaných, jejich neustálé vzájemné porovnávání, identifikaci mezer v nich, hledání skrytých předpokladů, definování činností, na nichž jsou založeny, vysvětlení skrytých činností a významů (ibidem, s. 70).

Pokud se rozhodneme zahrnout narativní rozhovory do studie založené na metodologii zakotvené teorie, nesmíme zapomenout, že základní strategií, kterou bychom měli dodržovat, je **teoretický sběr vzorků** (*theoretical sampling*). Tato strategie obecně zahrnuje hledání příslušných údajů pro vývoj vznikajících kategorií, jejich vlastností a kombinací s jinými kategoriemi (ibidem, s. 126). To znamená, že bychom neměli používat narativní rozhovory jako jediný a konečný zdroj dat. Rozhovor má pomoci při důkladném porozumění studovaného fenoménu, může to být bohatý zdroj dat, z nichž můžeme vybrat obecnější nebo koncentrovanější kódy. V závislosti na směru výzkumu a na předpokladech výzkumu je však třeba hledat další údaje, které umožní najít nové vlastnosti a souvislosti mezi kódy a transformovat je do stále více rozvinutých analytických kategorií. Interpretace narativního rozhovoru by proto měla být zahrnuta do abduktivní logiky, která se v technickém smyslu snižuje až k neustálému srovnávání údajů mezi sebou a vývoji teoretických kategorií vybraných na základě jejich porovnávání s následnými údaji (por. ibidem, s. 134–135). V praxi to znamená, že se vědec může vrátit ke svým předchozím vypravěčům tím, že je tentokrát požádá o účast na intenzivním rozhovoru na základě znalostí z narativního rozhovoru[24]. Je možné také porovnat narativní rozhovor s dalšími údaji od nových účastníků, z nových míst.

Po cestě neustálé kompilace kódovaného materiálu s novými daty přecházíme k další etapě kódování. Stručně jsme je popsaly. Chceme, aby se s nimi čtenář seznámil a zároveň si byl vědom toho, že absolvování dalších fází kódování vyžaduje překročení hermeneutické analýzy několika/tuctu narativních rozhovorů ve prospěch nalezení nových dat, která jsou referenčním bodem pro kódované rozhovory. Jinými slovy, nejde o opakované čtení stejných rozhovorů, vyvozování stále sofistikovanějších závěrů, ale o vytváření kódů nebo kategorií založených na rozhovoru/rozhovorech a konfrontování s novými údaji, a v důsledku toho je stále silněji upevňovat v datech, upřesňovat jejich vlastnosti a vztahy.

Když jsme schopni konstruovat cílenější a selektivnější kódy, které odpovídají větším částem výzkumného materiálu, přenášíme se v tomto případě k další fázi procedury kódování - **zaměřené kódování** (*focused coding*). Tento krok kódování umožňuje analýzu větších částí dat pomocí nejdůležitějších a nejčastějších kódů. V této fázi můžeme ověřit adekvátnost dosud definovaných kódů a rozhodnout, které úvodní kódy mají největší analytický význam pro důkladnou a komplexní interpretaci dat. Tímto způsobem vznikají zaměřené kódy. Ve fázi zaměřeného kódování se výzkumný pracovník velmi často vrací k předmětům a diskutuje s nimi o otázkách, které mu dříve nebyly patrné, díky čemuž zaplňuje mezery v kategorizaci, a také podrobně popisuje příslušné kódy (ibidem, s. 79). Zaměřené kódy jsou vylepšeny porovnáním s údaji (ibidem, s. 82).

Další fází analytického procesu může být **axiální kódování** (*axial coding*) nebo/a **teoretické** (*theoretical coding*). Axiální kódování zahrnuje výběr kategorií a jejich kombinaci s podkategoriemi. Jinými slovy, je to kódování, které vám umožní transformovat kódy do složitějších kategorií s jejich vlastními vlastnostmi a rozměry. Je důležité, že tento druh kódování může probíhat, když rozvíjíme centrální kategorii, kolem které budeme stavět další analytické kategorie. V této fázi kódování jde

[24] Znovu setkání s předchozími vypravěči se může objevit v různých stádiích analýzy a může vyplynout z potřeby vyplnit mezery v údajích – upřesnění propojení mezi kódy nebo rozšíření některých teoretických kategorií. Je také důležité, v jaké fázi studie byl narativní rozhovor použit. Jde o to, zda seznam otázek, které výzkumník položil (ve fázi otázek) během narativního rozhovoru, vyplynul z vyhledávání konkrétních údajů doplňujících předchozí analýzu, nebo zda se jednalo o první (jeden z prvních) provedených rozhovorů a otázky byly úvodní, obecně související se zájmem vědce. Rovněž by se mělo brát v úvahu umístění výzkumného pracovníka a výsledná připravenost provést analýzu na vysoké úrovni abstrakce. Dvojí situování výzkumného pracovníka může způsobit potíže při zahájení analytického myšlení ve vztahu ke skutečnosti, do které byl „ponořen“ na dlouhou dobu, například jako praktikant nebo aktivní účastník.

o přeměnu textu do konceptů[25], které definují parametry větší kategorie. Anselm Srauss a Juliet Corbin (1990) byli zastánci tohoto typu kódování. Charmaz odkazuje na axiální kódování poněkud skepticky, protože poznamenává, že poskytuje teoretický rámec, který může rozšířit i zúžit zorné pole výzkumného pracovníka (2009, s. 83). Jak sama uvádí: „Ti, kteří dávají přednost jednoduchým, flexibilním pokynům - a tolerují nejednoznačnost - nepotřebují axiální kódování kategorie. Mohou dodržovat pokyny založené na shromážděných empirických materiálech "(ibidem).

Dalším pokročilým typem kódování je teoretické kódování založené na zaměřených kódech jako výchozím materiálu. Během této fáze kódování se pracuje nad zaměřenými kódy tak, aby byly integrovány a transformovány do teoretických kategorií definujících vztahy mezi nimi (ibidem, s. 85-86). V této analytické práci lze použít nástroj vytvořený Barney Glaserem, který rozlišoval osmnáct kódovacích rodin (*theoretical coding families*) (1978)[26]. Rodiny kódování mohou být užitečné z hlediska citlivosti na vícerozměrnost spojení a vztahů, které lze vidět mezi zaměřenými kódy. Charmaz varuje před nezacházením s vybranými teoretickými kategoriemi jako s kritériem pro objektivizaci dat. Měli by pomoci upřesnit analýzu a interpretovat všechna data (ibidem, s. 90).

Na závěr chceme zmínit, že pokud se inspirujeme zakotvenou teorií a pokoušíme se zakódovat text z narativního rozhovoru, stojí za to zvážit specifičnost a idiomatičnost vypravěčova jazyka. Je možné rozlišovat takzvané kódy in vivo (*in vivo codes*) označující obecné pojmy známé účastníkům dané oblasti diskurzu a pojmy vytvořené vědci, odrážející subjektivní význam jejich zkušenosti (ibidem, s. 76). Rády bychom vám představily příklady takových kódů, které byly převzaty z výzkumných materiálů shromážděných během studia rodinných asistentů, z nichž pochází rozhovor analyzovaný v textu.

UKAZOVÁNÍ PRSTEM (*pointing with the finger*) jako způsob podpory rodiny při plnění jejich úkolů. Ukazování prstem byl způsob vykonání dané činnosti. Tento režim používala asistentka, když pracovala s rodinou, kterou klasifikovala jako závislou a potřebující péči.

SKLÁDÁNÍ (*submit someone broken pieces*) činnost zaměřená na uvolnění silných emocí. Tento typ činnosti zahájila asistentka poté, co klientovi poskytla neočekávané informace o umístění dítěte mimo rodinu. K dané akci došlo ve specifické situaci, kdy asistentka byla první osobou, která matce sdělila špatné zprávy o odebrání jejího dítěte. V souladu s rozhodnutím rodinného soudu bylo dítě naléhavě odebráno od rodiny.

RYCHLOVKA (the *expressway's*) kód in vivo, který byl srozumitelný pro všechny specialisty pracující s rodinou. Popisuje intervenční (naléhavý)postup soudu a správní řízení rodinného soudu, na základě kterého je dítě dočasně umístěno mimo biologickou rodinu.

INFORMACE Z PRVNÍ RUKY (*ifirst-hand information)* nejnovější, aktuální informace o rodinách, získané přímo od lidí, účastnících se aktuálních rodinných událostí. Asistenti mohou získat pravidelné informátory, kteří jim tyto informace poskytují.

Správné čtení kódů in vivo je nezbytné k pochopení významů obsažených v kódovaném materiálu. Je možné hledat skryté významy těchto kódů, vidět, jak jsou konstruovány a jak ovlivňují lidské činnosti, což může být dobrým začátkem při vytváření integrovanější analýzy.

[25] Proces budování teorie, který vychází z dat, ve zkratce, spočívá v tom, že kódy jsou transformovány do kategorií a tyto transformovány do konceptů.

[26] Glaser vytvořil rodiny kódování určením formálních vztahů (např. elementů, dělení, vlastností, sektorů, segmentů atd.) a výměrem vztahu (např. strategie, taktiky, úspěchy, manipulace, manévry, intriky, významy, cíle atd.) pojící zaměřené kódy (viz Konecki 2008, s. 91). První skupina kódů byla pojmenována „Šest C" a skládá se z: příčin, kontextů, možných postupů, důsledků, kovariance a podmínek (causes, contexts, contingencies, consequences, covariances and conditions) (viz Konecki 2008, s. 91).

ZÁVĚR

Výzkumník ze sociálně vědní oblasti, který se rozhodne sbírat a analyzovat narativní rozhovory, musí vědět, jak zvýšit šanci na získání materiálů s vysokým stupněm vyprávění, vhodných pro analýzu v souladu s přístupem Fritze Schützeho. Měl by především vědět, jaké prvky biografické sociologie používá, kde končí odkazy na Schützeho přístup a začíná jeho vlastní (nebo jiné) teoretické či metodologické tvrzení. Je důležité mít metodologické povědomí o kombinaci různých technik a metod popsaných odděleně, ale nikoliv nutně opačné metodologické strategie. V případě narativních rozhovorů se zdá být toto metodologické vědomí zvláště důležité, když tuto techniku sběru autobiografických materiálů oddělíme od holistického a koherentního systému sociologie Fritze Schütze. Rovněž je třeba si uvědomit, že (ne)úspěšný narativní rozhovor může být ve výzkumném procesu úspěšně využit. Někdy to vyžaduje změnu hlavní myšlenky výzkumu, ale může to vést k novým, neočekávaným výsledkům. Je třeba si uvědomit, že jak narativní rozhovor, tak zakotvená teorie vycházejí z předpokladu, že výzkumný pracovník sleduje data a je připraven na neočekávané objevy, vyplývající z „vědecké cesty“ otevřené pro různé možnosti a směry.

TECHNIKA I METODA WYWIADU NARRACYJNEGO FRITZA SCHÜTZE.

ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE, WSKAZÓWKI METODOLOGICZNE, PRZYKŁADY ROZWIĄZAŃ ALTERNATYWNYCH

WPROWADZENIE

Istnieje wiele podejść do analizy wywoływanych materiałów autobiograficznych w postaci wywiadów narracyjnych (np. Rosenthal, 2004; Bertaux, 2012). Jedno z nich stanowi metoda autobiograficznego wywiadu narracyjnego Fritza Schütze (2012, 2008a, 2008b), dobrze znana i popularna w Polsce za sprawą badaczy z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego – Alicji Rokuszewskiej-Pawełek, Marka Czyżewskiego, Kai Kaźmierskiej, Katarzyny Waniek. Cechą charakterystyczną podejścia Schütze jest to, że łączy ono ze sobą zazwyczaj konkurencyjne wobec siebie warianty badania, dotyczące tego, „co?" jest przedmiotem opowieści o życiu oraz „jak?" wygląda struktura tej opowieści.

W tekście przybliżamy wiedzę na temat podejścia Fritza Schütze oraz dzielimy się własnym doświadczeniem praktycznym – zdobywanym poprzez wykorzystywanie wywiadu narracyjnego jako techniki i metody analizy w dotychczas zrealizowanych projektach badawczych[27].

Chcemy uprzystępnić czeskiemu Czytelnikowi wiedzę dotyczącą socjologii biografistycznej Fritza Schütze, która nie jest szeroko rozpowszechniona w naukowym dyskursie czeskim, choć można znaleźć publikacje na ten temat (np. Mannová, 1995; czeski przekład – Schütze, 1999).

Jednocześnie pragniemy zaznaczyć, iż niniejszy tekst nie jest regularnym, wyczerpującym wykładem, ale raczej próbą uwrażliwienia na podstawowe założenia teoretyczne i rozwiązania metodologiczne stojące za orientacją badawczą F. Schütze, które wydają się być kluczowe, dla wstępnego zapoznania się z tą propozycją zbierania i analizowania autobiografii. Dodatkowo trzeba nadmienić, że tekst nie ma charakteru liniowego i w związku ze złożonością podejmowanych kwestii będziemy niekiedy powracać do niektórych uprzednio sygnalizowanych wątków.

W tekście skupiamy się na następujących celach: pokazujemy jak zbierać i analizować materiały spełniające wymogi narracyjności wg podejścia Fritza Schütze, tłumaczymy, poprzez przykład, jakiego materiału badawczego nie da się analizować zgodnie z tym podejściem oraz proponujemy rozwiązanie alternatywne. Praca omawia wywiad narracyjny jako technikę gromadzenia danych, a także warunki niezbędne dla uzyskania materiału badawczego spełniającego wymogi określane przez przyjętą orientację metodologiczną. Przedstawia podstawowe założenia teoretyczne, stanowiące podstawę dla ontologiczno-epistemologicznego rozumienia narracji autobiograficznej oraz ukrytego w niej potencjału i „mocy". Charakteryzuje podstawowe fazy prowadzenia analizy, zgodnie ze

[27] Przytaczane w tekście fragmenty wywiadów pochodzą przede wszystkim z badań, których uczestnikami były kobiety doświadczające przemocy w rodzinie, osoby żyjące z chorobą psychiczną oraz asystenci rodziny będący częścią systemu pomocy społecznej.

wskazaniami Schütze. Tekst dostarcza również przykładu obrazującego materiał alternatywny w stosunku do omawianych założeń, którego narracyjność przyjmuje osobliwą formę, gdyż jest wpisana w opowieść, której autobiograficzność można zakwestionować. Przykład narracji alternatywnej oraz wyjaśnienie okoliczności w jakich powstała, staje się punktem wyjścia do zaproponowania innego sposobu analizy – opartego o metodologię teorii ugruntowanej Kathy Charmaz (2009, 2006).

1. TECHNIKA WYWIADU NARRACYJNEGO – SPOSÓB GROMADZENIA DANYCH EMPIRYCZNYCH

Wywiad narracyjny autorstwa Fritza Schütze, rozumiany jako technika zbierania danych empirycznych, jest określonym sposobem postępowania, w ramach którego uzyskuje się narrację o życiu. Odwołuje się on do naturalnej formy porozumiewania się z drugim człowiekiem, wykorzystywanej w codziennym życiu. Opowiadanie o własnych doświadczeniach wymaga uruchomienia kompetencji komunikacyjnej, która umożliwia tworzenie spójnej, powiązanej logicznie, rozwijającej się w czasie opowieści. Obecność słuchającego rodzi wobec niego zobowiązanie, by historia była dla niego zrozumiała, w związku z czym, powinna zawierać wprowadzenie (np. kontekst sytuacji, prezentację postaci), szczegółowe informacje o przebiegu zdarzeń oraz zakończenie rozpoczętego wątku (podsumowanie, stanowisko wobec relacjonowanych wydarzeń). Z drugiej strony, zadaniem słuchającego jest sygnalizowanie, zwykle w niewerbalny sposób (gesty, mimika, kontakt wzrokowy), że przekaz opowiadającego jest dla niego jasny. Wywiad narracyjny sięga również do kompetencji przedmiotowej, ponieważ relacjonowane zdarzenia są udziałem określonej osoby, która czuje się ekspertem w zakresie własnego życia (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 52; Helling, 1990, s. 26).

1.1. Schemat przebiegu wywiadu narracyjnego według Fritza Schütze

Wywiad narracyjny rozumiany jako technika gromadzenia danych empirycznych, jest prowadzony zgodnie z określonym schematem, dzięki któremu, w ramach spontanicznej narracji, opowiadający rekonstruuje zdarzenia, fazy swojego życia i procesy biograficzne, odzwierciedlając ich sekwencyjny układ. Można wyróżnić trzy podstawowe części wywiadu narracyjnego (Schütze, 1977, s. 1-62):

- **swobodne opowiadanie**, które obejmuje wyjaśnienie celu badań oraz ich przebiegu; najistotniejszym elementem tej fazy jest wysłuchanie chronologicznej historii życia (całego bądź jego określonych etapów); w tej części wywiadu badacz aktywnie słucha, podtrzymuje narrację oraz powstrzymuje się od ingerencji w jej tok (nie zadaje pytań, nie komentuje) do momentu, kiedy opowiadający definitywnie zakończy swoją opowieść;

- **pytania uzupełniające** odnoszą się do samej narracji i mogą dotyczyć m.in. jej porządku chronologicznego, wyjaśnienia niezrozumiałych kwestii, uzupełnienia brakujących elementów, czy też rozstrzygnięcia zauważonych sprzeczności;

- **bilansowanie** (*Bilanzierungsphase*) odwołuje się do wiedzy narratora[28], który staje się teoretykiem własnego życia i może odpowiedzieć na pytania typu „dlaczego", argumentuje, komentuje i podsumowuje swoją historię.

Harry Hermanns wyodrębnił fazy prowadzenia wywiadu narracyjnego (1987, s. 43-56) i uszczegółowił schemat zaproponowany przez F. Schütze. Wyodrębnił on pięć następujących po sobie części (rozpoczęcie wywiadu, stymulacja do opowiadania, narracja, pytania oraz zakończenie), które zostaną pokrótce omówione. W oparciu o schemat Hermannsa sformułowane zostaną wskazówki metodyczne ułatwiające przeprowadzenie wywiadu o charakterze narracyjnym.

- **Przygotowanie wywiadu** rozpoczyna się od momentu nawiązania kontaktu (osobistego, telefonicznego, za pośrednictwem poczty) z potencjalnym narratorem. W czasie rozmowy lub wymiany korespondencji ma miejsce zaproszenie do udziału w badaniu oraz ogólne wyjaśnienie jego celu. Ogólnikowość tej informacji jest istotna z punktu widzenia procedury samego badania, ponieważ opowieść, o którą będzie prosił badacz, nie może zostać wcześniej przygotowana. Ustalane jest również miejsce i czas spotkania, które powinny dawać narratorowi poczucie bezpieczeństwa oraz możliwość nieskrępowanego wypowiadania się. Z uwagi na to, że potencjalny badany nie wie, o jaki rodzaj wypowiedzi będzie proszony, zadaniem badacza jest dbałość o warunki przyszłej rozmowy. Ustalając miejsce spotkania można poprosić narratora o wskazanie dogodnej dla niego lokalizacji, zaznaczając przy okazji, że warunkiem sprzyjającym rozmowie jest cisza, brak osób trzecich czy brak pośpiechu. Zwykle, osoby badane zadają pytanie o czas trwania spotkania z badaczem, który z uwagi na specyfikę wywiadu, jest trudny do określenia. Na podstawie własnych doświadczeń badacz może z pewnym prawdopodobieństwem określić średni czas trwania wywiadu (np. średnio wywiad trwa 1,5h do 2,5h), równocześnie zaznaczając, że spotkanie może trwać dłużej (np. najdłuższy wywiad jaki do tej pory jednorazowo przeprowadziła jedna z autorek trwał 6,5h, może również zdarzyć się potrzeba spotkania z badanym więcej niż raz). W czasie pierwszej rozmowy telefonicznej często następuje już budowanie pewnej relacji między badaczem a badanym, zwłaszcza kiedy cel badań jest ważny dla potencjalnego narratora i jest on zainteresowany udziałem w spotkaniu oraz przyszłymi wynikami badań. Inną kwestią jest przygotowanie się do badania samego badacza. W związku z potrzebą dokumentowania przebiegu spotkania, konieczny jest dyktafon (warto posiadać przy sobie dwa urządzenia nagrywające) oraz przybory piśmiennicze (kartka i długopis/ołówek). Niezbędna jest też opracowana wcześniej lista pytań, które będą zadawane badanemu po zakończeniu przez niego narracji. Równie ważna może okazać się wiedza na temat badanego zjawiska, związanego z nim dyskursu publicznego, istniejących procedur postępowania (np. instytucjonalnych) czy osoby samego narratora.

- **Rozpoczęcie wywiadu** – pierwsze chwile osobistego spotkania z narratorem zwykle nie są jeszcze rejestrowane, ale mają kluczowe znaczenie dla przebiegu badania. Czas poprzedzający rozpoczęcie wywiadu służy zbudowaniu atmosfery sprzyjającej opowiadaniu, zredukowaniu napięcia oraz zdobyciu zaufania badanego, co zachęci go do otwartości i szczerości. Zwykle ma wówczas miejsce swobodna rozmowa na tematy, które umożliwiają bliższe poznanie się czy zminimalizowanie stresu u narratora. Dodatkowo można też zadbać o komfort, niekiedy wielogodzinnej rozmowy, i przygotować w tym czasie napoje (woda, herbata, kawa). Oprócz oczywistej funkcji nawilżenia wysychającego w czasie mówienia gardła, picie (np. wody) daje chwilę na zastanowienie się, zebranie myśli przed omówieniem kolejnego wątku, odwleka moment poruszenia trudnego tematu lub umożliwia uniknięcie kontaktu wzrokowego. Często też zamyślony narrator zajmuje ręce, manipulując butelką wody czy filiżanką, co ułatwia mu koncentrację. Wszystkie czynności organizacyjne mają na celu przygotowanie przestrzeni i uczestników spotkania do podjęcia wysiłku (intelektualnego, emocjonalnego, ale też fizycznego), jakim jest udział w badaniu.

[28] W metodologii Fritza Schütze nie używa się określenia respondent, ale narrator. W niniejszym tekście posługujemy się również słowem informant, literalnie przetłumaczonym z języka angielskiego, które dla niektórych badaczy narracyjnych jest kontrowersyjne i budzi zastrzeżenia (Waniek, 2019, s. 136).

W naturalny sposób zwykła rozmowa zaczyna koncentrować się na przedmiocie spotkania. Najczęściej badacz rozpoczyna od prezentacji zakresu tematycznego badań, jakie realizuje oraz wskazuje ich cel. Podkreśla dobrowolność udziału w badaniu i możliwość rezygnacji na każdym ich etapie. Z uwagi na potrzebę przygotowania transkrypcji, musi również uzyskać zgodę narratora na nagrywanie spotkania (warto już w momencie uzyskania zgody na rejestrację włączyć dyktafon). Badacz informuje również, że wywiad zostanie spisany, a następnie zanonimizowany (narratorom można nadać zmienione imiona, przypisać im kody, pseudonimy, zmienia się również nazwy miejsc, itp.) i dostęp do materiału pierwotnego ma tylko badacz. Warto również wskazać, w jaki sposób zgromadzone dane zostaną wykorzystane. Prowadzący badanie może w tym miejscu zapytać badanego czy ma jakieś pytania związane z usłyszanymi informacjami i czy zgadza się na udział w badaniu. Po uzyskaniu odpowiedzi twierdzącej, można przejść do omówienia sposobu prowadzenia samego wywiadu, ponieważ różni się on od wyobrażenia, jakie zbudował sobie narrator.

Badany zwykle spodziewa się klasycznego wywiadu, w trakcie którego będą mu zadawane pytania. Trzeba zatem wyjaśnić, że spotkanie będzie przebiegało według innych reguł, które wpisują się w trzy podstawowe części wywiadu narracyjnego – swobodne opowiadanie, pytania uzupełniające, bilansowanie. Już w tym momencie badany może próbować negocjować sposób prowadzenia wywiadu: „*Ale mi Pani trudne zadanie dała. Ja nie wiem co mam powiedzieć. Nie może Pani od razu zadawać mi pytań?*". Zadaniem badacza jest wsparcie kompetencji narratora i zachęcenie go do uznania powyższych warunków, które wynikają m.in. z założenia, że to narrator jest ekspertem w kwestiach dotyczących jego życia i tylko on może podjąć wątki z jego perspektywy istotne. Oczywiście w trakcie trwania wywiadu może okazać się, że badany ma ogromną trudność z budowaniem narracji (patrz też lub chce szybko zakończyć pierwszą cześć wywiadu (prezentuje skróconą wersję swojego życia, rodzaj CV lub spisu treści), aby przejść do pytań badacza. Wówczas jednym z możliwych rozwiązań jest rezygnacja z wywiadu narracyjnego i zastąpienie go wywiadem swobodnym (w oparciu o przygotowane wcześniej pytania zewnętrzne), z pełną świadomością tego, że również procedura analityczna musi wtedy ulec zmianie.

- **Stymulacja do opowiadania** (*Erzählaufforderung*) polega na sformułowaniu prośby, która wskazuje narratorowi o jaki rodzaj wypowiedzi jest proszony, a równocześnie motywuje go do podjęcia wysiłku związanego z konstruowaniem opowieści. Badaczowi zainteresowanemu rozpoznaniem określonego zjawiska/procesu zależy na tym, żeby narracja tworzona przez badanego w pewien sposób wpisywała się w podjętą problematykę i nawiązywała do celu podjętych badań (co nie jest równoznacznie z tym, że poszukuje się określonych odpowiedzi lub traktuje badanego jako źródło informacji na dany temat). W związku z czym, narracja musi zostać dookreślona przez ogólnie zarysowane zagadnienie, poszukiwany rodzaj doświadczeń czy określoną fazę życia (Rosenthal, 1990, s. 100). Badacz wyjaśnia również, że jest zainteresowany osobistymi doświadczeniami narratora (w kontekście jego całego życia lub jego określonego etapu), który wypowiada się we własnym imieniu i na podstawie własnych przeżyć, a nie jako reprezentant określonej kategorii osób, wyodrębnionej na podstawie właściwych im cech wspólnych (pozwala to uniknąć wywiadu eksperckiego lub etnograficznego). Dąży się do wywołania opowieści autobiograficznej, w której dominują wątki narracyjne (obok innych schematów komunikacyjnych: opisowego i argumentacyjnego) związane z następstwem zdarzeń, w związku z czym, należy unikać pytań z użyciem słowa „dlaczego?", które koncentruje się na przyczynach lub motywach postępowania i wymaga argumentowania. Narrację może pobudzić sformułowanie dość ogólnie brzmiącej prośby, która koncentruje się na chronologicznej rekonstrukcji wydarzeń (aspekcie czasowym), a nie na określonym problemie, opiniach czy uogólnieniach i teoriach dotyczących przebiegu zjawisk społecznych (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 53).

- **Narracja** jest to zasadnicza część wywiadu, którą stanowi spontaniczna, improwizowana, nieprzygotowana wcześniej opowieść autobiograficzna. Zwykle rozpoczyna się preambułą, która jest wprowadzeniem do późniejszej historii i może stanowić pewną tezę, kredo, które następnie narrator rozwija w odniesieniu do wydarzeń z własnego życia.

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„Ja miałam bardzo trudne życie."*

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.]*„Mi się wydaje, że te dziewczyny z dziećmi, faktycznie, które tak bardzo przeżyły, no one powinny się wypowiadać. Psychicznie bardzo załamane. No bo jeżeli w moim wypadku, ja jestem tak bardzo załamana, to ja sobie nie wyobrażam przez tyle lat, a u mnie wszystko trwało półtora roku".*

Niezwykle istotne jest, aby dominującym schematem komunikacyjnym była narracja, w związku z tym, opowieść nie może być zakłócana przez zbędne, dezorganizujące jej tok pytania. Podstawową aktywnością badacza jest aktywne słuchanie, niekiedy wielogodzinnej autobiografii – okazywanie stałego zainteresowania, podkreślanie wagi słuchanej historii i podtrzymywanie jej niewerbalnymi sygnałami. Badacz musi powstrzymać się od interakcji werbalnej oraz potrzeby zadawania pytań, które precyzują czy wyjaśniają wątpliwe kwestie, ponieważ mogą one ogniskować uwagę opowiadającego na nieistotnych, pobocznych wątkach. Milczenie jest niezwykle kłopotliwe dla badacza w sytuacjach, gdy pojawiają się silne emocje czy długotrwała cisza ze strony narratora. Wykluczenie badacza ze zwyczajowej komunikacji jest również nienaturalne dla opowiadającego, który może oczekiwać zadawania pytań czy reakcji werbalnej (np. komentarza) w odniesieniu do tego, co mówi. Nie każdą pauzę, którą robi narrator w toku swojego opowiadania, można interpretować jako przestrzeń do nawiązania dialogu, sygnał świadczący o poszukiwaniu wsparcia czy podpowiedzi. Długotrwałe milczenie ma określony cel, którym może być m.in. ustalanie kolejnego wątku, praca nad związkiem logicznym między wydarzeniami, trudność z relacjonowaniem traumatycznego doświadczenia, trwająca praca biograficzna, chęć pominięcia niewygodnych przeżyć bez szkody dla spójności historii. W tym czasie badany zastanawia się, myśli, układa w głowie swoją wypowiedź lub ponownie doświadcza intensywnych emocji, co jest zupełnie naturalne i nie może powodować zniecierpliwienia czy niepokoju badacza (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 53-54). Aktywne, analityczne słuchanie konstruowanej narracji jest kluczowe dla kolejnej fazy wywiadu – pytań wewnętrznych. Ponadto, w kontekście prezentowanej historii, określonego znaczenia nabierają wykonywane w czasie opowiadania gesty, mimika twarzy czy elementy paralingwistyczne, które dostarczają dodatkowych informacji na temat emocji i stosunku badanego do treści jego wypowiedzi. Nie bez znaczenia dla analizy zebranych danych empirycznych, jest też płynność wypowiedzi, powroty do uprzednio podjętych kwestii czy momenty wprowadzania dygresji (Rubacha, 2003, s. 41).

Opowiadanie narratora zakończone jest przez niego **kodą** (*Erzählkoda*). Celem kody jest powiązanie relacjonowanych zdarzeń z przeszłości z perspektywą teraźniejszą oraz wskazanie ich znaczenia dla aktualnej sytuacji, a także metamorfozy tożsamości narratora. Koda składa się z dwóch elementów: podsumowania historii oraz oceny skutków uprzednich doświadczeń, a także domknięcia przeszłości i formułowania wypowiedzi z perspektywy „tu i teraz". Powrót do aktualnej perspektywy wiąże się również z przywróceniem potocznego schematu komunikacyjnego oraz koncentruje świadomość partnerów interakcji na trwającej między nimi rozmowie (Schütze, 1990, s. 330).

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„Jak słyszę tutaj takie różne historie no to aż (pauza - 4s.) dochodzę do wniosku, że aż wiele tak nie przeszłam, dziewczyny przeszły gorzej, no a przede wszystkim (pauza) jak stoją, tak wychodzą, nie mają nic, a ja odzyskałam wszystkie moje rzeczy/ no a tak to ani nie myślę się z nim zejść/ na pewno nie mam zamiaru wracać, mimo, że nie pije (pauza) nie mam zamiaru po prostu robić tego błędu bo wiem, że po jakimś czasie no z powrotem może być to samo, z powrotem może się zacząć picie i tak dalej/ no to by było może na tyle (śmiech) (pauza)".*

Badacz po usłyszeniu kody może zadać narratorowi pytanie czy ten chce jeszcze coś dodać, czy to już wszystko o czym chciał opowiedzieć. Niekiedy zdarza się, że w tym momencie rozpoczyna się nowy, interesujący, z perspektywy opowiadającego, wątek („*To jeszcze mogę opowiedzieć o..., to też może Panią zainteresować*"). Zwykle jednak pojawia się odpowiedź zamykająca fazę narracji, która pozwala przejść do kolejnego etapu.

- **Pytania** rozpoczynają się po definitywnym zakończeniu narracji przez osobę opowiadającą. Tę część wywiadu można podzielić na dwa etapy, w związku z tym, że występują dwa rodzaje **pytań** (**pytania wewnętrzne, immanentne** oraz **pytania zewnętrzne, eksmanentne**). Jako pierwsze badacz zadaje **pytania wewnętrzne (immanentne)**, które bezpośrednio nawiązują do treści narracji i są efektem pracy analitycznej wykonanej w czasie słuchania historii. Dotyczą one najczęściej fragmentów niezrozumiałych, z uwagi na brak szczegółów, chaotyczną czy skrótową wypowiedź. Mają zatem na celu uzyskanie dodatkowych informacji, wyjaśnienie nieścisłości lub braku porządku w narracji, uzupełnienie przerwanych wątków.

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„Opowiedziała mi Pani szczegółowo o swojej ucieczce od męża, ale zupełnie mi umknęło co wtedy działo się z Pani córką. Czy może Pani jeszcze raz opowiedzieć mi ten wątek?".*

Równie istotne są pytania dotyczące treści pominiętych przez narratora (tu z pomocą przychodzi też wiedza pochodząca z innych źródeł niż wysłuchana historia życia), które mogą wprowadzić nowe wątki wzbogacające gromadzony materiał empiryczny lub też wyjaśniają przyczyny przemilczenia określonych doświadczeń.

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„Powiedziała mi Pani, że syn zamieszkał z Panią, kiedy poszedł do szkoły. Co działo się z nim wcześniej?".*

Warto jednak pamiętać, że istnieje prawdopodobieństwo zranienia narratora pytaniem, które sięga do kwestii dla niego niewygodnych lub przeżyć zbyt trudnych do wypowiedzenia. Niekiedy należy dokonać wyboru między kompletnością danych, a empatycznym, czy wręcz etycznym zachowaniem.

W drugiej kolejności, badacz zadaje **pytania zewnętrzne (teoretyczne)**, które zostały przygotowane wcześniej i odnoszą się bezpośrednio do interesującej go problematyki. Mogą to być prośby o opis zjawiska z punktu widzenia narratora lub dodatkowy komentarz dotyczący rozpoznawanego zagadnienia czy opinie narratora na dany temat. Badacz może również wprowadzać nowe wątki narracji.

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„Co według Pani pomaga wyzwolić się z toksycznej relacji?"*

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„Co Pani myśli na temat instytucjonalnej pomocy kobietom doznającym przemocy?"*

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„W tej chwili przebywa Pani w ośrodku wsparcia, a ja jestem ciekawa jakie są pani dalsze plany".*

- **Zakończenie wywiadu** (*smalltalk*) jest to czas przeznaczony na normalizację sytuacji i powrót do zwykłej rozmowy. Badacz dziękuje narratorowi za udział w badaniu i kończy nagrywanie spotkana. Niekiedy jednak, wyłączenie dyktafonu wiąże się ze „stratą" cennych informacji, warto wtedy pamiętać o zrobieniu notatek. Dalsza rozmowa, przebiegająca w miłej atmosferze, może ujawniać niezwykle interesujące dane lub uzupełnić dotychczas podjęte wątki. Czasem można rozpocząć dyskusję na temat ujawnionych kwestii spornych lub wesprzeć narratora informacyjnie, gdy posiadamy wiedzę, której on nie ma. Niezależnie od treści rozmowy, sam fakt jej podjęcia i podtrzymania w ten sposób interakcji jest świadectwem podmiotowego traktowania narratora, który poświęcił swój czas, obdarzył badacza zaufaniem i podjął wysiłek skonstruowania opowieści o sobie.

W odniesieniu do wywiadu narracyjnego Peter Alheit (2002, s. 108-110) zaproponował kilka ogólnych wskazówek, które mogą być pomocne przy stosowaniu tej techniki badań. Postuluje on dokładne przygotowanie się do wywiadu i zaproszenie do niego ludzi, którzy naprawdę są interesujący dla badacza, co będzie wiązało się z uważnym słuchaniem ich historii i chęcią poświęcenia im

nieograniczonego czasu. Zachęca do informowania o celu badań oraz mówienia o sobie. Przypomina o potrzebie ratyfikowania zasad opowiadania, braku ingerencji w tok opowiadania (tak długo, jak to możliwe), unikaniu pytań „dlaczego?" i „po co?" oraz zadawaniu szczegółowych pytań dopiero na zakończenie wywiadu.

1.2. Warunki uzyskania materiału narracyjnego

Należy być przygotowanym na ewentualność uzyskania materiału, który nie spełnia kryteriów narracyjności. W takim wypadku, biorąc pod uwagę założenia teoretyczne metody wywiadu narracyjnego, warto rozważyć czy stosowanie tej procedury analizy jest dalej uzasadnione. Badacz powinien być przygotowany, że nie każdy przeprowadzony przez niego wywiad narracyjny będzie zawierał cechy narracji określone przez podejście Schütze. Trzeba mieć świadomość tego, jakie warunki wpływają na jakość uzyskanego materiału o cechach narracji. Przy okazji omawiania techniki prowadzenia wywiadu, poruszone zostały wątki związane ze stworzeniem odpowiednich warunków dla opowieści autobiograficznej. Jednak w tym paragrafie *stricte* skupimy się na kwestiach, które szczególnie trzeba rozważyć, zanim przystąpi się do zbierania materiału narracyjnego.

Praktyka badawcza pokazuje, że jednymi z częstszych przyczyn uzyskania wywiadu o niskim stopniu narracyjności są błędy badacza wynikające z nieprzestrzegania wskazań metodycznych na etapie aranżowania sytuacji wywiadu, a także w trakcie jego przebiegu. Postaramy się omówić kilka takich najczęstszych błędów i wskazać poprawne rozwiązania, które zwiększają prawdopodobieństwo uzyskania narracji autobiograficznej. Dodatkowo zwrócimy uwagę również na inne czynniki, wynikające z kompetencji narratora, które należy brać pod uwagę podczas wyboru badanych.

- Aranżowanie spontanicznej narracji

Zacznijmy od stworzenia odpowiednich warunków do uzyskania spontanicznej narracji[29] stanowiącej podstawę do zaistnienia homologii/zbieżności pomiędzy narracją autobiograficzną a rekonstrukcją istotnej ciągłości doświadczenia biograficznego (Labov, Waletzky 1967). W związku z tym, że badacz oczekuje od potencjalnego informanta narracji improwizowanej, powinien tak zaaranżować sytuację wywiadu, aby uniknąć błędu zdradzania szczegółów, które wpłyną na wcześniejsze przygotowanie opowieści o swoim życiu. Z drugiej strony, trzeba w jakiś sposób przedstawić potencjalnemu narratorowi, czego może się spodziewać, biorąc pod uwagę nietypową (z punktu widzenia standardowych reguł komunikacyjnych) sytuację, w której odbywa się wywiad narracyjny. Jak zauważa Katarzyna Waniek badacz stoi przed trudnym zadaniem: „musi przekonać go [narratora- I.K.J] do wzięcia udziału w bliżej nieokreślonej formie badania dotyczącego równie enigmatycznie sformułowanego tematu,

[29] Zgodnie z teorią metody wywiadu narracyjnego, opowieść musi być spontaniczna, by zadziałały tak zwane przymusy biegu opowiadania, które nieustannie ze sobą konkurują (Schütze, 2012, s. 165).
Fritz Schütze zwraca uwagę na następujące przymusy działające w spontanicznej narracji: **kondensacji** (*Kondensierungszwang, constraint to condense*), **wchodzenia w szczegóły** (*Detaillierungszwang, constraint to go into details*), **domykania formy tekstowej** (*Gestaltschliessung, constraint to close the textual forms*) (2012, s. 164-165; Schütze 1984, s. 97).
Narracyjny przymus kondensacji oznacza, że narrator kieruje się koniecznością selekcji wątków, o których opowiada. Nie sposób opowiedzieć o wszystkim, a zatem należy dokonać wyboru wydarzeń, z jakiegoś powodu, znaczących dla narratora,. Ujawnia się w ten sposób perspektywa roszczenia ważności narratora (Jakob, 2003, s. 115). Jak twierdzi Schütze: „narrator kieruje się koniecznością opowiedzenia wyłącznie tego, co wydaje się istotne ze względu na tak zwane centralne »węzły« w ogólnym toku zdarzeń, które mają być opowiedziane. Pojedyncze zdarzenia i sytuacje muszą nieustannie być poddawane ocenie i ważone pod względem zapowiedzianego ogólnego tematycznego znaczenia i morału płynącego z opowiedzianej historii" (Schütze, 2012, s. 164-165).
Przymus wchodzenia w szczegóły wynika z konieczności uczynienia narracji zrozumiałą i prawdopodobną. W praktyce zasada ta oznacza, iż narrator porządkuje narrację, tłumaczy przejścia pomiędzy wydarzeniami, oświetla sytuacje, charakteryzuje wprowadzane postaci. Opowiadający sam, poprzez połączenia i oceny zdarzeń, wytwarza związki, które otwierają nowe perspektywy dla procesu badawczego (Jakob, 2003, s. 115).
Przymus zamykania formy tekstowej, oznacza, że narrator wprowadzając osoby, relacjonując zdarzenia i sugerując ich dalszy bieg, jest zobligowany do kontynuacji podjętych wątków, a także zamknięcia tematów uprzednio zapowiedzianych (Rokuszewska- Pawełek, 2002, s. 54-55).

dla którego winien zarezerwować sobie przynajmniej półtorej do trzech godzin czasu" (2019, s. 156).

Zatem badacz, który kieruje się wskazaniami metodycznymi dotyczącymi prowadzenia wywiadu narracyjnego, powinien odpowiednio przygotować się na wyzwania związane z aranżowaniem sytuacji wywiadu i pozyskiwaniem kolejnych narratorów, biorąc pod uwagę wszelkie okoliczności, które mogą potencjalnie zaburzyć spontaniczny charakter oczekiwanej narracji[30].

W przypadku zwiększenia prawdopodobieństwa uzyskania spontanicznej, improwizowanej narracji warto wziąć również pod uwagę, czy potencjalni narratorzy, z którymi chcemy przeprowadzić wywiady, nie są osobami, które zrytualizowały już swoją narrację autobiograficzną. Tego rodzaju przypadek może mieć miejsce wśród osób, których biografia była przedmiotem oddziaływań specjalistów. Przykładem mogą być osoby uzależnione od środków psychoaktywnych, czy też uczestnicy psychoterapii, zmagający się z problemami psychicznymi (Schütze, 2012, s. 162; Granosik, 2019, s. 124). Kiedy zamierzamy przeprowadzić wywiad narracyjny z osobami, które, z różnych przyczyn, wielokrotnie były zachęcane do opowieści autobiograficznej o swoim życiu, warto wziąć pod uwagę, w jakim stopniu informant po raz kolejny odtwarza zrytualizowaną strukturę narracji, wielokrotnie już opowiedzianej, w której ujawnia się określona strategia prezentowana swojego życia i uzasadniania jego sensu.

- Zachęta do podjęcia narracji

Uzyskanie wywiadu o niskim stopniu narracyjności może być również spowodowane nieodpowiednio sformułowanym pytaniem otwierającym, które skłania raczej do wypowiedzi w trybie teoretyczno-argumentacyjnym (Waniek, 2019, s. 156-157)[31].

W literaturze dotyczącej wywiadu narracyjnego wiele miejsca poświęca się omówieniu kwestii związanej z właściwą stymulacją narratora do rozpoczęcia opowieści o życiu. Chodzi bowiem o to, by narrator został zachęcony do opowiadania o własnych doświadczeniach w trybie narracji, poprzez odpowiednie sformułowanie tak zwanego pytania generującego narrację (*opening question*, *narrative-generative question*). Zadanie sformułowania zachęty do opowiadania nie wydaje się wymagające. Jednak badacze zajmujący się wywiadem narracyjnym podkreślają, że stworzenie zachęty do opowieści, w której będzie dominował narracyjny schemat wypowiedzi, nie jest rzeczą łatwą (Waniek, 2019, s. 156; Urbaniak-Zając, 1999, s. 34). Żeby odpowiednio zachęcić do opowiadania, które z dużym prawdopodobieństwem, okaże się narracją spełniającą omówione wcześniej w tym tekście kryteria, warto kierować się następującymi wskazówkami:

- nie należy pytać o motywy, opinie (Kos, 2013, s. 121);
- trzeba kierować się regułą otwartości, by to narrator ostatecznie samodzielnie zdecydował o strukturze własnej opowieści (Jakob, 2003, s. 116);
- nie należy precyzyjnie określać tematu wypowiedzi, by nie narzucać narratorowi zbyt wąskich ram (Kos, 2013, s. 121);

[30] Przedstawiamy fragment opublikowanego opisu nawiązywania interakcji z potencjalnymi narratorami, który – naszym zdaniem, wskazuje na umiejętne aranżowanie okoliczności sprzyjających uzyskaniu spontanicznej narracji : „Zazwyczaj umawiałam się z uczestniczkami badań telefonicznie, lub osobiście podczas wizyty w instytucji, mówiąc, że jestem studentką, że prowadzę badania do pracy magisterskiej, że interesują mnie dorosłe dzieci alkoholików lub kobiety cierpiące na raka piersi, i że chcę przeprowadzić wywiad, który będzie nagrywany. Z reguły to wyjaśnienie wystarczało. Czasami zdarzały się pytania dotyczące celu nagrywania. Tłumaczyłam, że jest to dla mnie wygodniejsze, ponieważ nie jestem w stanie tak szybko notować. Po wywiadzie prosiłam narratorki, aby nie opowiadały innym zbyt szczegółowo, o tym co się wydarzyło i wtedy dopiero, po fakcie, tłumaczyłam dlaczego jest to sprawa tak istotna. Oczywiście nie mam pewności czy moja prośba była spełniana" (Kosiada-Król, 2010, s. 83).

[31] Oto kilka przykładów pytań otwierających, które wywołały zachętę do zbudowania wypowiedzi opartej o schemat argumentacji:
(1)„Gdyby pani zechciała się podzielić refleksją na temat życia (drogi życiowej) w Polsce, Niemczech";
(2) „Chciałabym poprosić, żebyś opowiedział mi historię swojego życia, od początku i wyjaśnił mi, jak stałeś się osobą, którą jesteś dzisiaj";
(3) „Więc chciałabym, żebyś odpowiedziała mi na pytanie, żeby się też bliżej poznać: Skąd jesteś? (.) Co tutaj robisz? Kim jesteś? W zależności od tego jaką sobie kolejność wybierzesz tutaj" (Waniek, 2019, s. 157).

- należy w sposób ogólny zaprosić do opowiadania, a nie na wstępie problematyzować interesujące nas zagadnienie (Prawda, 1989, s. 89; Teusz, 2002, s. 93);
- temat powinien dotyczyć na tyle ważnych aspektów życia badanych, by byli skłonni podjąć wysiłek kilkugodzinnego opowiadania (Urbaniak-Zając, 1999, s. 34).

Sztuka sformułowania odpowiedniej zachęty do opowiadania wymaga stworzenia wprowadzenia, w którym, z jednej strony zostanie ujęty *modus operandi* wywiadu narracyjnego (Schütze, 2012, s. 236), przy jednoczesnym zachowaniu zasady otwartości pozwalającej informantowi uruchomić własną konstrukcję narracyjną. Innymi słowy, w fazie stymulowania narracji chodzi o dwie rzeczy:

- po pierwsze, właściwe wyjaśnienie charakteru wywiadu narracyjnego, który znacznie odbiega od typowych wywiadów polegających na zadawaniu pytań;
- po drugie, zwrócenie uwagi informanta na to, że przebieg jego osobistych doświadczeń jest tym, co najbardziej interesuje badacza, który chce poznać to, co zdarzyło się w jego życiu, a nie usłyszeć o prawidłowościach właściwych dla kategorii osób, którą on reprezentuje (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 53).

W formułowaniu zachęty do opowiadania badacz powinien kierować się zasadą otwartości, tak by skłonić narratora do tego, by samodzielnie nadał strukturę prezentowanej historii. Oto przykłady zachęt formułowanych w początkowej fazie wywiadu narracyjnego, które stanowią prawidłową stymulację do opowieści narracyjnej:

„Prowadzimy badania na temat osobistych doświadczeń Polaków związanych z II wojną światową i okresem tuż po jej zakończeniu. Interesuje nas to, jak przebiegały indywidualne losy ludzi, jak układały się koleje ich życia. Opracowania historyczne dotyczą wydarzeń i postaci szczególnie ważnych. Chcielibyśmy poprzez relacje biograficzne ludzi, którzy w różny sposób i w różnych okolicznościach przeżywali ten okres poszerzyć oficjalny obraz historii. Czy zechciałaby P. opowiedzieć o tym fragmencie swojej biografii (swojego życia), który związany jest z wojną, następnie zaś z okresem powojennym, o wszystkim co P. pamięta, co wydaje się P. ważne? Jeśli coś będzie dla mnie niejasne w P. opowiadaniu lub będzie mnie interesowało więcej szczegółów, poproszę o wyjaśnienie na końcu, tak by nie przerywać P. opowiadania, zadam P. także kilka pytań dodatkowych. Tak więc proszę opowiedzieć o tym jaka była P. sytuacja życiowa w chwili wybuchu wojny, następnie zaś jak układały się P. losy w czasie jej trwania i po jej zakończeniu" (Kaźmierska, 1996, s. 36).

„Chciałabym, aby opowiedziała mi pani historię o drodze pani pracy zawodowej. Interesuje mnie, co działo się w pani życiu, zanim rozpoczęła pani pracę zawodową. Jak to się stało, że obecnie jest pani w grupie tych nielicznych kobiet, które odniosły spektakularny sukces zawodowy. Z tego względu najlepiej byłoby, gdyby zaczęła pani od okresu dzieciństwa. Proszę uwzględnić wszystkie wydarzenia, które uważa pani za najistotniejsze w swoim życiu, nie tylko zawodowym. Proszę nie pomijać szczegółów. Zależy mi na jak najdokładniejszym opowiadaniu. Ja nie będę pani o nic pytała, będę tylko uważnie słuchała, ewentualnie robiła notatki. Dopiero gdy pani skończy, zadam kilka pytań" (Kos, 2013, s. 121).

„Spróbuj wyobrazić sobie, że jesteś pisarzem, który pisze książkę na temat swojego życia z chorobą psychiczną. Zamiast jednak pisać, opowiadasz treść książki nadając jej odpowiednią strukturę poprzez wstęp, poszczególne rozdziały oraz zakończenie. Zależy mi, abyś z takim nastawieniem opowiedział/-ała mi historię swojego życia z chorobą, tak jakby było książką, którą zamiast piszesz, opowiadasz" (fragment wywiadu, materiał badawczy I.K.J.)

„Prowadzę badania na temat doświadczenia przemocy w rodzinie i w związku z tym interesują mnie Pani osobiste przeżycia, to co działo się w Pani życiu. Chciałabym usłyszeć Pani historię, wszystko co Pani pamięta i co jest dla Pani ważne. Proszę rozpocząć opowiadanie od jak najwcześniejszych wydarzeń i zmierzać do chwili obecnej. W czasie Pani wypowiedzi nie będę zadawała żadnych pytań, tak by nie przerywać toku Pani opowieści, będę natomiast notowała rzeczy, o które zapytam, kiedy

Pani skończy. Zadam też kilka dodatkowych pytań" (fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.).

Należy brać pod uwagę, że sformułowana zachęta do opowiadania nie zawsze jest jasna dla narratorów. W takich sytuacjach warto przekształcić treść prośby stymulującej opowieść lub powtórzyć istotne, z perspektywy przebiegu wywiadu, elementy.

Dobrze jest być również przygotowanym na reakcje narratora wywołane ogólną zachętą do opowiadania – wyrażanie obaw, trudności, próby negocjacji sposobu prowadzenia wywiadu.

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„To jest takie trudne, no bo właściwie nie wiadomo od czego zacząć (pauza – 10s.)".*

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„Postaram się to opowiedzieć tak chronologicznie jak Pani tutaj wspomniała, ale robię takie małe zastrzeżenie, że w pewnych chwilach mogę tam do czegoś wracać, co uciekło mi wcześniej, a co też jest tam dla mnie jakąś tam sprawą istotną. Mimo wszystko postaram się to jakoś opowiedzieć konkretnie i na temat, żeby się aż tak bardzo nie rozszerzyć, bo mogę opowiedzieć całe życie i więc/ i tak, że chyba byłoby z daleka od tematu".*

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„Moje życie jest bardzo długie i nie wiem co konkretnie Panią w nim interesuje, to może od razu przejdziemy do Pani pytań".*

Takie sytuacje warto brać pod uwagę, z uwagi na dwa istotne uwarunkowania kontekstowe sytuacji wywiadu narracyjnego: dużą swobodę w wyborze możliwych do podjęcia wątków z historii życia oraz chęć wpisania się w oczekiwania badacza.

- Podtrzymywanie spontanicznej narracji

Na uzyskanie wywiadu, w którym nie dominuje narracyjny schemat wypowiedzi, może również wpłynąć przedwczesne zadawanie przez badacza pytań przerywających główną część spontanicznej narracji. Należy pamiętać, że wywiad narracyjny jest specyficzną sytuacją komunikacyjną, w której badacz zmienia się przede wszystkim w uważnego słuchacza, który powstrzymuje się od zadawania pytań do momentu, kiedy informant sam nie zakończy swojej opowieści. Taka rola – aktywnego słuchacza – może stanowić wyzwanie dla badacza, szczególnie gdy narratorzy robią dłuższe pauzy w snutej opowieści lub kiedy reagują emocjonalnie. Chodzi bowiem o to, by w nieodpowiednim momencie nie przerwać konstruowanej narracji i jednocześnie, na poziomie niewerbalnym, przekazać cierpliwe, rozumiejące nastawienie. Badani nie powinni czuć się zobowiązani do płynnych wypowiedzi, pozbawionych pauz i chwil ciszy. Powinni natomiast czuć się zaakceptowani, szczególnie kiedy opowiadana przez nich historia życia dotyka trudnych i bolesnych doświadczeń. Chodzi o to, by narratorzy mogli w swoim tempie i na swój własny sposób przywołać doświadczenia, o których chcą opowiedzieć i zakończyć swoją opowieść w wybranym przez siebie momencie. Badacz nie powinien ingerować w bieg opowieści autobiograficznej również ze względów etycznych (Kaźmierska 2014, 2018), a nie tylko metodologicznych. Należy bowiem pamiętać, że w trakcie opowiadania historii życia uruchamiana jest praca biograficzna związana z refleksyjnym analizowaniem własnych doświadczeń i nadawaniem im sensu, która nie powinna być przerywana i zaburzana.

- Relacje łączące narratora z badaczem

Ze względu na specyfikę wywiadu narracyjnego, który stanowi obszerną opowieść o życiu narratora, ważne jest, by zadbać o odpowiednią atmosferę, która sprzyja otwartej, intuicyjnej i improwizowanej narracji. Innymi słowy, narrator powinien czuć się bezpiecznie w towarzystwie badacza, tak by mógł bez obaw przed krytyką opowiedzieć mu o sobie (Kos, 2013, s. 99). Sprzyja temu relacja zaufania, o którą badacz powinien zadbać. Jest to kolejne uwarunkowanie dla uzyskania oczekiwanego materiału badawczego, ale też wyzwanie badawcze. Badacz powinien bowiem zadbać o to, by w oczach narratora był „kimś kogo nie trzeba się krępować". Uzyskaniu tego rodzaju statusu sprzyja

rekomendacja badacza przez osoby trzecie. Badacz może również zadbać o to, by przed poproszeniem o udzielenie wywiadu, nie był zupełnie obcy dla potencjalnego narratora. Taki status można uzyskać poprzez włączenie się w ramy społeczne, w których funkcjonuje potencjalny narrator, na przykład poprzez podjęcie się funkcji wolontariusza w placówce, do której on uczęszcza (Kamińska, 2008, mps). Z drugiej jednak strony, należy pamiętać o tym, by zachować relację zdystansowaną. Narrator, w sytuacji wywiadu, nie powinien wychodzić z założenia, że historia jego życia jest „znaną wiedzą" dla badacza. Taka sytuacja nie sprzyja rozwojowi narracji, gdyż informant kierując się zasadą minimalizowania wysiłku wkładanego w wyjaśnianie, może uznać, że badacz zna konteksty jego opowieści, wobec czego, może zastosować skrót myślowy. Ma to swoje skutki dla prezentacji autobiograficznej, w której mogą pojawić się wypowiedzi typu: „wie Pan/Pani z pewnością że..." (Urbaniak-Zając, 1999, s. 35). Tego rodzaju wypowiedzi wymagają zdecydowanej interwencji badacza. Przede wszystkim jednak należy zadbać, by narrator w ogóle nie założył, że badacz coś o nim wie, co sprawi, że będzie rozbudowywał i uszczegóławiał swoją narrację.

- Zdolności narratora

Decydując się na wykorzystanie wywiadu narracyjnego w prowadzonym badaniu musimy uwzględnić czy nasz potencjalny narrator będzie posiadał zdolności komunikacyjne i refleksyjne niezbędne do skonstruowania długiej i rozwiniętej, potoczystej opowieści o swoim życiu. Jest to o tyle ważna kwestia, gdyż język jakim się posługujemy stanowi narzędzie służące reprezentacji przeżytych doświadczeń. Mariusz Granosik pisze o grupie osób „nienarracyjnych" (2019, s. 123), które nie są w stanie skonstruować dłuższej opowieści skoncentrowanej na określonym temacie. Wynika to z właściwości ich języka, który z uwagi na uwarunkowania społeczne i kulturowe, charakteryzuje się kodem ograniczonym[32] (Bernstein, 1980). Przywoływany autor podaje przykład nieudanej próby stworzenia narracji przez rodziców niepełnosprawnych intelektualnie dzieci, którzy wywodzili się ze środowisk robotniczych: „Mimo trudnych doświadczeń życiowych nie wytworzyli oni dłuższych opowieści, a w odpowiedzi na inicjujące narrację pytanie zwykle wymieniali kolejne działania instytucji. Prawdopodobnie radzą sobie oni z życiowymi problemami w inny (nierefleksyjny, prostomyślny) sposób, bo mimo wszystko kilkadziesiąt lat opiekują się niepełnosprawnymi dziećmi i to bez widocznego poczucia poświęcenia, po prostu dlatego, że tak należy" (Granosik, 2019, s. 123).

Również Magdalena Szpunar zwraca uwagę na ograniczenia komunikacyjne swoich badanych[33], którymi byli klienci ośrodka pomocy społecznej, członkowie rodzin objętych wsparciem przeznaczonym dla rodzin wieloproblemowych (2011). Badaczka opisuje trudności wynikające z ubogiego zasobu słownictwa, nieufności oraz niskiego poziomu refleksji (ibidem, s. 104-105): „Zarówno ubogi zasób słownictwa, jak i nieufność, brak pewnych refleksji na własny temat prawdopodobnie powodowały, że część osób zamykała swoje wypowiedzi w jednym zdaniu i dalej wymagało to od badacza dopytywania, krążenia, przez co można było mieć wrażenie «wyciskania» informacji, opowieści" (ibidem).

Zdolności narratora do snucia narracji autobiograficznej są również związane z określoną fazą jego rozwoju. Dopiero w okresie dojrzewania (adolescencji) nabieramy zdolności narracyjnych umożliwiających nam przedstawianie przeżytych doświadczeń w sposób sensownie skondensowany i uporządkowany, który zarazem odzwierciedla zmiany jakie zachodzą w naszej tożsamości (Schütze, 2012, s. 164).

[32] Kod ograniczony oznacza dziedziczony kulturowo, w procesie pierwotnej socjalizacji, sposób myślenia i tworzenia związków znaczeniowych, który wyraża się poprzez bardzo prostą formę komunikacji. Osoba posługująca się kodem ograniczonym komunikuje się w sposób strukturalnie bardzo uproszczony, charakterystyczny dla jej środowiska rodzinnego, co może stwarzać barierę komunikacyjną poza tym środowiskiem, szczególnie w sytuacjach wymagających rozbudowanych, bardziej abstrakcyjnych wypowiedzi (Bernstein, 1980).

[33] Szpunar nie posługiwała się wywiadem narracyjnym, lecz pogłębionym wywiadem indywidualnym (ID). Postanowiłyśmy przytoczyć ten przykład, by unaocznić granice zastosowania wywiadu wymagającego rozbudowanych wypowiedzi, w odniesieniu do niektórych grup potencjalnych narratorów.

- Specyfika posiadanych doświadczeń

Przeszkodą w uzyskaniu opowieści narracyjnej może być nieprzystawalność przyjętych kryteriów narracyjności[34] do specyfiki doświadczeń niektórych grup potencjalnych narratorów. Mariusz Granosik (2019) dzieli się doświadczeniem badawczym związanym z prowadzeniem wywiadów narracyjnych z osobami bezdomnymi. Badacz zauważa, że osoby bezdomne biorące udział w badaniu, nie strukturyzowały swoich doświadczeń w postaci chronologicznie usytuowanych zdarzeń (ibidem, s. 122). Zdaniem autora, wynika to z faktu, że niektórzy przedstawiciele grupy bezdomnych funkcjonują jakby „poza czasem", innymi słowy, czas nie jest na tyle ważnym czynnikiem ich życia, by nadawał sens ich doświadczeniu. Niektórzy bezdomni strukturyzują swoje doświadczenia życiowe poprzez odniesienia do opisu miejsc, a nie do rekonstrukcji wydarzeń toczących się na osi czasu, przez co ich narracje nie mają charakteru biograficznego (ibidem). Oznacza to, że prowadząc wywiady z grupami osób, które reprezentują typ doświadczeń, wręcz skrajnie odległych od naszego doświadczenia, musimy być jednocześnie uwrażliwieni na inną, od oczekiwanej (zgodnie z wymogami metodologicznymi) strukturę narracji. Jeśli przyjmiemy założenie, że narracja odzwierciedla strukturalny porządek biegu ludzkiego doświadczenia, to musimy jednocześnie zdobyć się na otwartość wobec narracji odległych od znanego nam horyzontu doświadczenia. Takie narracje oddają „inną" strukturę doświadczenia, stworzoną według logiki alternatywnej w stosunku do zakładanej i oczekiwanej przez badacza.

Kolejną kwestią, jaką chcemy poruszyć są przypadki „współnarracji" wynikających z prowadzenia wywiadów z osobami funkcjonującymi w parach, grupach, wspólnotach współtworzących jedną przestrzeń doświadczenia (ibidem, s. 123). Innymi słowy, chodzi o opowieści autobiograficzne osób, których doświadczenie nabiera sensu poprzez logikę uwspólnienia, która została wypracowana w obrębie wspólnej, nierozdzielnej podmiotowości, która nie odzwierciedla się w wymiarze indywidualnym (ibidem). Granosik podaje przykłady owych współnarracji w postaci osób bezdomnych, które nieustannie funkcjonują w parach i są ze sobą przez cały czas, a także matki i córki, prawdopodobnie zaburzonych psychicznie, które przez kilka lat praktycznie nie wychodziły z domu (ibidem). Z uwagi na to, że jest to słabo rozpozna kategoria teoretyczna, trudno jest dodać inne przykłady zaczerpnięte z literatury przedmiotu.

[34] Materiał spełniający kryteria narracyjność jest obszerną wypowiedzią biograficzną rekonstruującą przebieg wydarzeń przy użyciu znaczników czasowych. W takiej opowieści widoczne jest wskazywanie chronologii zdarzeń na przykład poprzez określanie co następowało przed czym (Granosik, 2019, s. 122).

2. METODA WYWIADU NARRACYJNEGO

Istnieje wiele możliwości analizy materiału zebranego poprzez technikę wywiadu narracyjnego. Jednym z wariantów jest podążanie procedurą teoretyczno-analityczną zwaną **metodą wywiadu narracyjnego**. Świadomość metodologiczna związana ze stosowaniem tej metody analizy wymaga zrozumienia dlaczego spontaniczna narracja jest preferowanym schematem komunikacyjnym tekstu. Istotna jest również umiejętność oceny poziomu narracyjności zebranego materiału.

Podstawowe założenie epistemologiczne, na którym opiera się zaplecze teoretyczne metody wywiadu narracyjnego, dotyczy ścisłego związku (homologii) pomiędzy strukturą autobiograficznej narracji a strukturą doświadczeń z historii życia narratora (Hermanns 1987, s. 49; por. Kaźmierska 1996, s. 38; Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 46; Urbaniak-Zając, 1999, s. 33; Jakob, 2003, s. 123). Fritz Schütze postuluje przesłankę bliskości narracji w stosunku do sposobu doświadczania biegu życia: „Opowiadania przeżytych doświadczeń są tymi danymi socjologicznymi, spośród ogółu interesujących socjologa faktycznych działań i doznań, oddawanych w wypowiedzi językowej, które są najbliższe tym doświadczeniom, przez co odtwarzają struktury kierujące faktycznym działaniem i doznawaniem, w znacznym stopniu także je rekapitulują" (Schütze, 1987, s. 14).

Przyjmuje się, że narracyjny schemat tekstu stanowi narzędzie porządkujące przebieg życia w sposób, który pozwala odtworzyć charakterystyczny wzór doświadczenia narratora (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 46). Bieg naszego życia toczy się w obrębie określonych procesów społeczno-biograficznych, mających specyficzną strukturę (Prawda 1989, s. 84). Natomiast narracja jest narzędziem/środkiem, poprzez który dochodzi do prezentacji splotu owych procesów społeczno-biograficznych, nazywanych strukturami procesowymi, które wyrażają istotę orientacji życiowej informanta (jego doświadczenie w różnych fazach życia, może być orientowane na przykład poprzez realizowanie określonego planu działania, próbę odpowiedzi na oczekiwania społeczne, czy też walkę z narastającym cierpieniem).

Ze względu na ścisły związek narracji z rekonstrukcją ciągłości doświadczenia biograficznego, istotne jest by zebrany materiał badawczy posiadał formę fabularnej historii odtwarzającej przebieg zdarzeń. Należy podkreślić, że pożądany materiał badawczy zawiera opowieść rekonstruującą bieg osobistych doświadczeń, a nie opinie, w których narrator sytuuje się jedynie w roli reprezentanta określonej grupy społecznej (Szczepanik, 2012, s. 95).

Związek pomiędzy strukturą narracji, a strukturą doświadczenia wpisanego w historię życia, należy rozumieć w następujący sposób. Doświadczenia życiowe jakie orientowały postawy, stosunki społeczne z innymi oraz stosunek do samego siebie w przebiegu historii życia, są w toku narracji przedstawiane w szczególny sposób (Riemann, Schütze, 2012, s. 395; Waniek, 2019, s. 157). Narrator przedstawia swoje doświadczenia życiowe poprzez ułożenie ich/poukładanie w ramach różnych kontekstów zdarzeń w historii życia, które je kształtowały. Riemann i Schütze podają następujące przykłady takich kontekstów: poważna choroba, kariera zawodowa, okres egzaminów, tworzenie dzieła sztuki, przygoda miłosna (2012, s. 395). Informant w toku narracji porządkuje swoje doświadczenia życiowe poprzez umiejscowienie ich w określonych kontekstach zdarzeń, które prezentuje w układzie sekwencyjnym (ibidem). Taki układ prezentacji powoduje, że narrator jednocześnie ustala relacje pomiędzy kontekstami, które ze sobą rywalizują, są w stosunku do siebie komplementarne oraz wskazuje konteksty, które mają charakter dominujący lub recesywny (ibidem). Wyróżnienie odmiennych kontekstów zdarzeń lub też faz życia odbywa się z perspektywy funkcjonujących w ich obrębie struktur procesowych, czyli określonych procesów społeczno-biograficznych, mających

specyficzną strukturę[35] (por. Schütze, 2012, s. 157; Prawda, 1989, s. 84). Zdaniem Schütze, narracyjny porządek zdarzeń tworzy się poprzez uwzględnienie struktur procesowych jako „najważniejszych zasad porządkujących historię życia" (Schütze, 2012, s. 157). Struktury procesowe są określane również jako związki pomiędzy rozwijającą się tożsamością dysponenta biografii, a procesami społecznymi, które unaoczniają się poprzez sposób doświadczania zdarzeń z historii życia (Schütze, 2012, s. 174).

Schütze mówi również o związku między rozwojem tożsamości jednostki a sposobem, w jaki relacjonuje/przedstawia ona doświadczenia historii życia w swojej narracji (Schütze, 2012, s. 152). W metodzie wywiadu narracyjnego zakłada się, że narracja autobiograficzna jest czynnością czy też narzędziem, pracy biograficznej[36] służącej kształtowaniu tożsamości biograficznej (ibidem). Można to wyjaśnić w następujący sposób. Kiedy narrator opowiada historię swojego życia, jednocześnie podejmuje nad nim krytyczny namysł polegający na ocenie tego co się zdarzyło oraz antycypowaniu tego co się zdarzy, w odniesieniu do ogólnej postaci (*Gestalt*) tożsamości biograficznej (ibidem, s. 149). Owa tożsamość, zdaniem Schütze, to „ogólna wyróżniająca się całość przepracowana we wspominaniu, analizie i wyobraźni" (ibidem). Tożsamość biograficzną, która stanowi koncept wpisany w zaplecze teoretyczne wywiadu narracyjnego, można rozumieć jako całościowe określenie sensu własnego życia i procesu stawania się. Owa tożsamość, czyli nadanie sobie i swojemu życiu ogólnego sensu, jest powiązana, między innymi, z danym momentem życiowym, któremu towarzyszy określone zrozumienie dotychczasowych doświadczeń i przeżyć. Narrator, kiedy opowiada o własnym życiu, jednocześnie pracuje nad zrozumieniem siebie i swoich doświadczeń, w sposób, który nadaje sens jego rozwijającej się tożsamości. W tym sensie, to – co i jak mówi narrator – stanowi przejaw rozwoju jego tożsamości biograficznej. Moc jaka tkwi w narracji, która wyzwala czy też intensyfikuje pracę biograficzną, sprawia, że wywiad narracyjny bywa wykorzystywany nie tylko do celów badawczych, ale również terapeutycznych, jako narzędzie upełnomocnienia (por. Kamińska 2014, s. 126-127; Björkenheim Levälahti, Karvinen- Niinikoski, 2006, s. 70).

2.1. Procedura analityczna w metodzie wywiadu narracyjnego

Metoda wywiadu narracyjnego opracowana przez Fritza Schütze jest związana z procedurą analityczną wynikającą z określonych założeń teoretycznych, która umożliwia badanie opowieści o życiu, uzyskanej w wyniku zastosowania techniki wywiadu narracyjnego (Kaźmierska, 1996, s. 35).

Pierwszym krokiem umożliwiającym analizę danych empirycznych jest wykonanie **transkrypcji**, która z pewnością jest czasochłonną i nużącą czynnością techniczną, ale równocześnie może stanowić działanie interpretacyjne, w którym znaczącą rolę odgrywa forma zapisu i jego szczegółowość (Bielecka-Prus, 2015, s. 41). Można ją zatem uznać za pierwszy krok analityczny w prezentowanej metodzie. Transkrypcja materiału dźwiękowego niewątpliwie wymaga znacznej ilości czasu oraz określonych kompetencji (biegłość, staranność, rzetelność), równocześnie ogromne znaczenie ma jakość zapisu nagrania. Pewnym kłopotem może być potencjalne zagrożenie nadinterpretacją lub zmianą sensu wypowiedzi, w efekcie dodawania zbędnych elementów przez osobę dokonująca

[35] Pojęcie „struktura procesowa" dotyczy struktury w procesie, której cechą jest procesualna zmienność oraz procesów strukturalnych, wewnętrznie zorganizowanych, których cechą jest fazowy przebieg (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 46).
[36] Pojęcie „praca biograficzna" w teorii wywiadu narracyjnego oznacza przypominanie sobie przeszłości oraz antycypowanie przyszłości w sposób refleksyjny – dokonywanie namysłu nad tym co się wydarzyło i co może się wydarzyć. Narrator nie tylko wydobywa ze swojej pamięci określone zdarzenia, ale również nadaje im sens, kiedy stara się zrozumieć przyczyny własnego postępowania. Rozważa, co orientowało jego decyzje (jakie wyobrażenia nim kierowały, jakie przeszkody stawały na jego drodze, jakie warunki strukturalne odgrywały rolę w jego postępowaniu). Praca biograficzna jest również skierowana w stronę przyszłości, kiedy narrator dzieli się swoimi wyobrażeniami związanymi z możliwościami, planami dotyczącymi przyszłego biegu jego życia (Schütze, 2012, s. 149). Schütze określa pracę biograficzną jako „wewnętrzną aktywność umysłu i emocjonalnej psyche", która polega na konwersacji wewnętrznej ze znaczącymi Innymi i z sobą samym (ibidem). Praca biograficzna z różnym nasileniem jest obecna w zróżnicowanych sytuacjach życiowych – może stać się wyraźnym schematem działania w sytuacjach przeżywania kryzysu, może ujawniać się pod postacią przelotnego namysłu, czy też wspomnienia, wreszcie, może mieć charakter podświadomy (ibdem).

zapisu, nadawanie znaczeń odmiennych od intencji mówiącego czy niewłaściwe zrozumienie nagrania. W celu zwiększenia rzetelności transkrypcji stosuje się procedury, które kodyfikują sposób dokonywania zapisu poprzez ujednolicenie stosowanych w nim znaków. Równocześnie wskazują jak wiernie należy odtworzyć tekst mówiony, jak szczegółowy powinien być jego zapis. Oprócz wypowiadanych słów umożliwiają zaakcentowanie pauz, wypowiedzi przerwanych, artykulacji, intonacji oraz śmiechu, płaczu, westchnięć, a także elementów niezrozumiałych dla spisującego nagranie. Propozycje znaków stosowanych w transkrypcjach badań społecznych, można znaleźć w literaturze przedmiotu (Silverman, 2007, s. 328; Krzychała, 2004).

Inną kwestią jest sposób wykorzystania transkrypcji w tekście naukowym, który przytacza fragmenty badań. Zwykle zapis wypowiedzi (dyskursu mówionego) nasycony znakami transkrypcyjnymi i pozbawiony znaków interpunkcyjnych, utrudnia czytelnikowi, niezainteresowanemu analizą sposobu mówienia narratora, zrozumienie treści wypowiedzi. Istnieje zatem praktyka przygotowania transkrypcji dla celów publikacyjnych, zwiększająca czytelność tekstu (uwzględniająca chociażby znaki interpunkcyjne czy wyczyszczona z powtórzeń słów występujących obok siebie).

W czasie wykonywania transkrypcji, zwłaszcza kiedy czynność ta należy do badacza, który odpowiada za gromadzenie, przechowywanie i analizę materiału empirycznego, można już dokonać anonimizacji danych w celu uniemożliwienia identyfikacji osób biorących udział w badaniu.

Procedura analityczna wykorzystywana w badaniach biografistycznych Fritza Schütze została przystosowana do opracowania swoistego charakteru danych. Obejmuje ona sześć kluczowych etapów, z których trzy pierwsze (formalna analiza komunikacyjnego schematu tekstu wywiadu, strukturalny opis narracji, analityczna abstrakcja) odnoszą się do analizy pojedynczych przypadków, pozostałe natomiast (porównanie kontrastowe, budowanie modelu teoretycznego i jego konfrontowanie z nowymi danymi) obejmują analizę porównawczą (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 57; Prawda, 1989, s. 92; Urbaniak-Zając, 1999, s. 36, Teusz, 2002, 94-95).

- **Formalna analiza komunikacyjnego schematu tekstu** wywiadu (*formal textual investigation*) służy ogólnej ocenie zebranego materiału pod kątem: (1) stopnia jego narracyjności oraz (2) określenia schematu komunikacyjnego tekstu, poprzez wyodrębnienie zasadniczych typów wypowiedzi: narracyjnych, opisowych i argumentacyjnych.

(1) Zebrany materiał badawczy należy ocenić posługując się następującymi kryteriami narracyjności: **poziom indeksalności** (*the level of indexicality*), **przedstawianie uszczegółowionych fragmentów zdarzeń biograficznych** (*the staging of detailed paasages*), **połączenie opowiadanych epizodów w całość** (*the connectedness of the episodes told into a whole*) (Hermanns, 1987, s. 55; Rokuszewska-Pawełek, 2006, s. 19). Warto omówić powyższe kryteria.

Poziom indeksalności uwidacznia się poprzez systematyczną tendencję do stałego używania wyrażeń indeksalnych (okazjonalnych), czyli wyrażeń odnoszących się do konkretnej sytuacji i zrozumiałych w jej kontekście (Rokuszewska-Pawełek, 2006, s. 19). W opowieściach o wysokim stopniu indeksalności używa się nie tylko ogólnych terminów, ale także nazw własnych (*proper names*) osób, miejsc, instytucji i rzeczy (por. Hermanns, 1987, s. 55; por. Schüze, 1975, s. 13). Warto zwrócić uwagę na to czy w tekście uwidacznia się tendencja do posługiwania się imionami, nazwiskami, przezwiskami, nazwami –miejscowości, konkretnych instytucji, firmowymi, lokalnymi etc. Indeksalność teksu oznacza, że jest on zrozumiały jedynie w kontekście odczytania subiektywnej perspektywy podmiotu, który odtwarza łańcuch minionych zdarzeń. (Prawda 1989, s. 90).

Kolejnym kryterium, które pozwala ocenić poziom narracyjny tekstu jest **przedstawianie uszczegółowionych fragmentów zdarzeń biograficznych**. Innymi słowy, ważne jest czy tekst posiada fragmenty odtwarzające konkretne sceny interakcyjne, w których rekonstruowane są określone zdarzenia. W takich fragmentach często używany jest czas teraźniejszy. Wypowiedzi własne

i innych przytaczane są na zasadzie *expressis verbis* (Hermanns, 1987, s. 55; Kaźmierska, 1996, s. 39; Rokuszewska-Pawełek, 2006, s. 19).

Ostatnie z omawianych kryteriów narracyjności tekstu dotyczy **połączenia opowiadanych epizodów w całość**. Ważne jest, by wywiad narracyjny był historią zawierającą początek w określonym momencie czasowym, rozwinięcie określające połączenia pomiędzy opowiedzianymi zdarzeniami oraz zakończenie zawierające zazwyczaj podsumowanie i ocenę tego, co się zdarzyło (Schütze 1975, s. 13–14; Rokuszewska-Pawełek, 2006, s. 19). Tekst, którego struktura przypomina prezentację luźnych epizodów czy anegdot biograficznych z życia narratora nie ma charakteru narracyjnego (por. Rokuszewska-Pawełek, 2006, s. 19).

(2) Zebrany materiał badawczy należy przeanalizować poprzez wyodrębnienie schematu komunikacyjnego tekstu, co służy ocenie jego narracyjności pod względem stylistyki i zawartości poznawczej. Formalna analiza wypowiedzi polega na wyodrębnianiu trzech typów wypowiedzi: narracji, argumentacji i opisu oraz ustaleniu proporcji między nimi, które pozwalają ocenić całościowy komunikacyjny schemat tekstu. Materiał badawczy, który wydaje się najbardziej odpowiedni do prowadzenia analizy zgodnej z orientacją Schütze, zawiera dominującą ilość wypowiedzi o charakterze narracyjnym. Takie wypowiedzi dotyczą rekonstrukcji przebiegu zdarzeń z życia i ich splotu, relacjonowania doświadczeń poprzez odtwarzanie umiejscowionych w czasie i miejscu konkretnych interakcji lub ich sekwencji (Schütze 2012, s. 163; Waniek 2019, s. 148; Kos, 2013, s. 105). Wypowiedzi narracyjne odnoszą się do następstwa zdarzeń odzwierciedlającego procesualność zjawisk. Wskazują one na motywy narratora i jego uwikłanie w sytuację.

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„(…) I prosiłam go na wszystko: przestań, przestań już bić (pauza) Moja mama w końcu kiedyś się zdenerwowała, przysłała braci moich (pauza) bo (pauza) no, nie widać mnie było chyba z tydzień, czy nawet więcej, wcale nie wychodziłam nigdzie, już pracę rzuciłam wtedy (pauza) i bracia przyszli, zapukali, a ja się przykryłam kołdrą, udaję, że śpię. A brat odrzucił kołdrę (pauza) No i co szwagier, teraz Tobie tak zrobić? Jeszcze raz, pamiętaj, mówi, no, to nie wiem czy cię który chirurg złoży".*

Inny typ wypowiedzi stanowi opis zawierający charakterystykę osób, rzeczy, zjawisk, czy też ram społecznych przytaczanych wydarzeń. Wspomniane ramy społeczne mogą stanowić określone reguły życia instytucjonalnego, przebieg rutynowych czynności lub też charakter relacji społecznych (Schütze 2012, s. 163; Waniek 2018, s. 148). Opisy są statyczne. Zawierają opinie i klasyfikują wydarzenia jako zwyczajne lub nie.

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„(…) tak mieszkaliśmy: dwadzieścia dwa metry grzyb na grzybie, dzieci krosty, jakieś robaki wilgotniaki nie mogłam sobie dać rady / co z tego że prałam wszystkie/ tam po prostu się nie dało żyć (pauza) (…) nie było malowane (pauza-1s.) a wilgoć, mój boże, grzyb to taki kurka wodna, ja już miałam dosyć tego, dosłownie wszystko gniło nam podłogi wersalki (…)".*

Trzeci typ komunikacji stanowią wypowiedzi argumentacyjne wyjaśniające stosunek narratora do przeżytych doświadczeń i zmian w jego tożsamości. Informant z teraźniejszej perspektywy próbuje zrozumieć motywy swojego postępowania, prezentuje teorie na temat przemian własnej tożsamości oraz dokonuje oceny etapów swojego życia (Schütze 2012, s. 163; Kaźmierska 1996, s. 39). Argumentacje dostarczają wyjaśnień dla sytuacji nieoczywistych, uprawomocniają dany stan rzeczy, wprowadzają teorie na temat zaistniałych zdarzeń lub ogólne koncepcje wyjaśniające rzeczywistość. Argumentacja może pojawić się wraz z podjęciem przez narratora pracy biograficznej, w czasie której próbuje on wyjaśnić (na własny użytek lub słuchaczowi) niespójne fragmenty własnej biografii.

[fragment wywiady, materiał badawczy K.G.] *„No, ale jak to później już jest, jak się trochę wypije, człowiek się już tak wciągnął, zawsze się kogoś znajdzie, zawsze jest jakieś towarzystwo do wspólnego picia”.*

Analiza tekstu pod kątem określenia jego schematu komunikacyjnego jest związana nie tylko z identyfikacją poszczególnych typów wypowiedzi, ale również z ich zestawianiem i wzajemnym porównywaniem (Kaźmierska 1996, s. 39). Chodzi o to, by uchwycić zakorzenienie fragmentów pozanarracyjnych w głównej narracyjnej linii opowiadania lub określić ich autonomię. Prowadzona analiza formalna zmierza do wyjaśnienia komunikacyjnego schematu tekstu, by wyłonić jego podstawowe znaczenie, które nazywane jest również ogólną poznawczą całością (*cognitive overall Gestalt*) (Schutze, 2012, s. 165) odnoszącą się do tego jak narrator postrzega historię swojego życia[37]. Biografia jest na tym etapie ujmowana w pełnym jej kształcie (bez wyodrębniania tematów), jako relacja z biegu życia. Dalsza analiza sekwencyjności zdarzeń i związków między nimi umożliwia uchwycenie procesów biograficznych, a także odniesienie indywidualnej historii do procesów społecznych.

- Strukturalny opis narracji (*the structural description of narrative*) jest związany z systematyczną (zgodną z porządkiem budowania narracji) segmentacją tekstu, w czasie której wyodrębnione zostają **segmenty** (*units, segments*) i **suprasegmenty (***suprasegmental parts*). Segmenty to autonomiczne jednostki narracji, samodzielne, możliwe do wyodrębnienia konstrukcje, pojedyncze opowiadania. Suprasegmenty są sekwencją jednostek, pojedynczych opowiadań, które składają się na określony fragment życia narratora. Odzwierciedlają one fazy biografii, które wskazują na sposób doświadczania zdarzeń przez opowiadającego i ujawniają jego stosunek do relacjonowanych etapów życia. Na tej podstawie możliwe jest wyróżnienie struktur procesowych (Prawda, 1989, s. 85-87; Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 47-49; Kaźmierska, 2004, s. 84-86; i inni) organizujących doświadczenia narratora, które odnoszą się do intencjonalnego działania zgodnego z biograficznym planem, wpisują się w instytucjonalne wzorce przebiegu życia, ujawniają metamorfozy tożsamości lub brak kontroli nad własnym życiem w związku z presją niesprzyjających warunków zewnętrznych.

W ramach opisu strukturalnego, analizie poddawane są również punkty zwrotne i kulminacyjne w biografii. Na tym etapie można określić, w jaki sposób połączone są następujące po sobie jednostki tekstu, w jaki sposób akcentowany jest aspekt modalny, aby wskazać, które sposoby dominują.

Segmentację tekstu ułatwiają formalne wskaźniki:

- zdania określające początek i zakończenie opowiadania (wprowadzenie, podsumowanie treści),
- zmiany czasowe (np. „od tej chwili”, „później”, „nagle”),
- zmiany ramy sygnalizujące zamiar rozpoczęcia nowego wątku (np. „tak się to skończyło”, „teraz opowiem o innej sprawie”),
- zmiany tematu (zakończenie jednego wątku, rozpoczęcie innego),
- zmiany perspektywy (np. przejście z formy bezosobowej do osobowej, od opowiadania z własnej perspektywy „ja” do podkreślenia uczestnictwa w grupie, tożsamości zbiorowej „my”),
- zmiana stylistyki (np. przejście od stylu urzędowego do potocznego).

Strukturalny opis narracji wiąże się również z analizą fragmentów tekstu, które stanowią konstrukcję

[37] Należy dodać, że formalnej analizie tekstu towarzyszy również procedura **pragmatycznej refrakcji** (*pragmatical refraction*), która dotyczy określenia kontekstów mających wpływ na wyprodukowanie oraz konstrukcję autobiograficznej narracji (Schütze, 2012, s. 248). Konteksty, które należy brać pod uwagę kiedy przyglądamy się narracyjnym prezentacjom dotyczą: (a) ram społecznych, sytuacyjnych, w których jednostka doświadczyła wydarzeń, o których opowiada; (b) sytuacji w których po raz pierwszy została opowiedziana historia życia (life story); (c) struktury procesowej lub struktur, które dominowały lub rywalizowały w okresie doświadczanych zdarzeń; (d) zmieniającej się biograficznej struktury historii życia, która kształtuje ogólną perspektywę życiową oraz tożsamość biograficzną; (e) społecznych oczekiwań i warunków związanych z opowiadaniem własnej historii życia (ibidem, s. 160).

w tle, przesłonięcie (teraźniejsze i ówczesne), komentarz teoretyczny, komentarz argumentacyjny czy też wcześniej omówioną już kodę i pojawiają się w narracji pełniąc w niej określone funkcje.

- **Konstrukcja w tle** (*Seitenkonstruktionen, background construction*) jest dodatkowym opowiadaniem, włączonym w główną linię narracji (tam gdzie zaburzony jest porządek prezentowanych wydarzeń), którego celem jest uszczegółowienie lub wyjaśnienie podjętego wątku, a także uwiarygodnienie toku zdarzeń. Wprowadzenie nowej fabuły może wymagać cofnięcia się do wcześniejszych wydarzeń, które jednak w znaczący sposób wpłynęły na aktualną sytuację.

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„(…) No i tak, jak się ma pieniądze to są koleżanki, koledzy. Jak się nie ma pieniędzy, no to się drzwi przed nosem zamykają. No i ostatnio tak się tułałam, a to po parkach spałam, a to po klatkach spałam. Nie raz u sąsiadki spałam, a nie raz w lesie się spało, no bo wiadomo, z konkubentem nie było mi dobrze. No i już w ogóle po śmierci męża, się dowiedziałam, że on nie żyje. Nie byłam wcale na pogrzebie i nie wiedzieli gdzie mnie znaleźć, a z bratem i z matką no to już dłuższy czas nie utrzymuję kontaktów. Tyle co się tak od ludzi dowiedziałam, wiem że w tym roku ożenił syna. Matka się wyprowadziła, tam gdzie mieszkała na stare lata, gdzieś/ No i ostatnio już tak mi dokuczał [*konkubent-przypis K.G.*], że musiałam porzucić pracę, więc sobie dorabiałam w domu”.*

Pojawianie się konstrukcji w tle wynika z przymusów działających w toku narracji (por. Rokuszewska-Pawełek, 1996, s. 46), które gwarantują, że opowieść ma określoną strukturę oraz stanowi logiczną, spójną i uporządkowaną całość.

Przesłonięcie (*Ausblendung, fading out of awareness*) oznacza zupełne lub fragmentaryczne pominięcie określonych wątków w narracji, istotnych z perspektywy doświadczeń biograficznych, które tworzą luki w toczącej się opowieści. Narrator pomija, usuwa z własnej świadomości, zapomina czy też umniejsza znaczenie pewnych faktów. Przesłonięcia (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 55-56) występują w dwóch wariantach, jako ówcześne lub teraźniejsze.

(1) Przesłonięcia ówczesne są działaniem zupełnie niezamierzonym, które wynika z trudności zmierzenia się z traumatycznym doświadczeniem z przeszłości oraz kłopotem w jego wyrażeniu. Doznane niegdyś cierpienie w dalszym ciągu oddziałuje na biografię i może ujawnia się w relacjach skoncentrowanych na innych fazach życia. W związku z tym może pełnić dominującą rolę w późniejszych doświadczeniach biograficznych i powodować istotne braki w wiedzy narratora na temat ówczesnych okoliczności (ibidem, s. 56).

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„Ja nie wiem, ja naprawdę nie wiem, co to się stało, jakim cudem. Nie wiem, nie mam pojęcia. Ja już się zastanawiałam w szpitalu, przecież tam jest czas do namysłu. Spać po nocach nie mogłam. Ja już na wszystkie strony to analizowałam i nadal nie wiem”.*

Ponadto mogą one stać się przedmiotem refleksji nad ówczesnym przebiegiem zdarzeń, jego wariantami, prowadzą do uwzględnienia odmiennych perspektyw analizy sytuacji, czy nasuwają wniosek o braku zgodności między przeszłą a teraźniejszą perspektywą. Stanowią również element podjętej przez narratora pracy biograficznej, również w czasie trwania wywiadu, co często prowadzi do pojawienie się konstrukcji w tle. Przesłonięcia ówczesne są trudniejsze do identyfikacji i najczęściej są odkrywane w czasie zadawania przez badacza pytań wewnętrznych, odnoszących się do treści narracji.

(2) Przesłonięcia teraźniejsze pojawiają się w trakcie rekonstrukcji doświadczeń biograficznych w toku trwającej narracji. Są działaniem zamierzonym, którego celem jest przemilczenie (ukrycie) wcześniejszych doświadczeń przed badaczem. Narrator chce zamaskować problematyczne fragmenty biografii, ponieważ ma świadomość, że ich ujawnienie będzie miało konsekwencje dla jego autoprezentacji oraz osobistej lub społecznej tożsamości (ibidem).

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„Byłam po rozwodzie z mężem, no wszystko mi się układało*

bardzo dobrze, jak mój tata zmarł, mieszkałam z synem (...) Ja miałam kontakt z moim byłym mężem i jak tak się tu źle zaczęło dziać [do mieszkania wprowadziła się dziewczyna syna-przypis autora], to właśnie z opieki społecznej mi podpowiedziała, żebym na pewien czas zamieszkała u mojego byłego męża, ale on znów zaczął mnie bić (...) jeszcze myślę, że tam dojdę do porozumienia, u syna. Mi tylko chodzi, żeby przyjść na noc, żeby im tam nie przeszkadzać (...) syn mieszkanie po dziadku dostał i mnie zabrał do siebie (...) moja mama zaproponowała, żeby mojego syna jak był mały wziąć do siebie jako rodzina zastępcza. Ja jeszcze najpierw nie chciałam, bo mówię co sąsiedzi/ no i miałam prawa rodzicielskie ograniczone / no ale teraz to już minęło".

Przesłonięcia teraźniejsze są łatwiejsze do ustalenia. Stają się widoczne w toku strukturalnej analizy tekstu, ponieważ wpływają na tok narracji, która próbuje wymknąć się przymusom spontanicznego opowiadania. W efekcie tego ujawniają się napięcia i sprzeczności w relacjonowanej historii, pojawiają się zerwania toku wypowiedzi lub wnioski, które w żaden sposób nie wynikają z prezentowanych wcześniej zdarzeń.

- **Komentarze teoretyczne** odzwierciedlają teorie narratora na temat ogólnych aspektów rzeczywistości społecznej i funkcjonowania określonych procesów społecznych czy historycznych (Waniek 2019, s. 148; Piotrowski, 2016, s. 46). Ujawniają stosunek narratora do relacjonowanych doświadczeń biograficznych. Można je znaleźć na końcu danego fragmentu opowieści, ponieważ stanowią jego podsumowanie, zwierają ocenę lub komentarz do opowiedzianej historii (Kaźmierska 1996, s. 40).

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„No, ja Pani powiem, mnie to się wydaje, że ci młodzi teraz to są tak nauczeni i one sobie nie umieją poradzić, bo to wszystko mama czy tam babcia, czy/ to dla nich takie za duże wyzwanie, żeby sobie poradzić".*

Komentarze teoretyczne, które zostały wplecione w środek narracji powodują dezorganizację opowiadania, ale równocześnie świadczą o trwającej pracy narratora nad relacjonowaną fazą życia lub tożsamością. Brak uporządkowania relacji biograficznej wskazuje na istniejący problem, który w toku opowiadania może zostać przysłonięty lub wręcz odwrotnie – zostanie zidentyfikowany i poddany refleksji.

- **Komentarze argumentacyjne** pojawiają się w sytuacji, gdy narrator podejmuje próbę wyjaśnienia sobie i słuchaczowi problemów, związanych z wcześniejszymi fazami jego biografii, które nie zostały rozwiązane. Najczęściej znajduje się przed zakończeniem opowiadania, ponieważ opowiadający ma potrzebę skomentowania określonego doświadczenia i jego znaczenia dla przebiegu biografii oraz odniesienia go do koncepcji siebie (ibidem, s. 41-42).

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„Nie mam pojęcia, jak to jest/ że taki człowiek żyje ciągle tak samo, nic się w jego życiu nie zmieniło, jak sobie chodził na mecze, tak sobie chodzi, jak sobie pracował, tak sobie pracuje, jak wyjeżdżał sobie na urlop, tak wyjeżdża, natomiast moje życie po prostu zmieniło się tak radykalnie od tamtego momentu, kiedy go poznałam".*

- **Sceny** znajdują się w obrębie relacji narracyjnej i stanowią rekonstrukcję konkretnych wydarzeń, w których uczestniczył narrator, przywoływane są dialogi i szczegółowo opisywany jest przebieg toczących się interakcji.

Sceny są najczęściej związane z sytuacjami zwrotnymi w przebiegu życia. W ich obrębie pojawiają się **autokomentarze** – podsumowania wskazujące na życiowe konsekwencje zdarzenia opisanego w scenie (Czyżewski, Rokuszewska-Pawełek, 1989, s. 45).

[fragment wywiadu, materiał badawczy I.K.J.] *„No i przyszłam na drugi dzień, akurat był jego dyżur no*

i oczywiście siedział sobie w fotelu i czekał nie wiem na co. No ja mówię, no jak stary posprzątałeś? No jeszcze mam chwilę. Ja mówię, no nie chwilę, bo ja tutaj przyszłam i będziesz sprzątał przy mnie. Widzę, że/ a jeszcze zapytałam R (imię chłopca), *mówię – D* (imię drugiego chłopca), *mówię, coś robi? Spojrzał na matkę, matka się skrzywiła i wiadomo było że nic nie robi no więc powiedziałam, że nie wychodzę dotąd dopóki nie będzie posprzątane, ogarnięte. Według jego rozpiski, to co jest na lodówce, to co miał zrobić musi być zrobione. No i chcąc nie chcąc wstał z tego fotela, mina była bardzo kwaśna i nie wiem, mało mnie wzrokiem nie zabił, no ale zrobił to co było tam zapisane. I powiedziałam do matki, że ma być konsekwencja bo, bo nie może tak być, że będzie wyróżniała tylko jednego, a drugi będzie yy robił, bo za chwilę nie będzie robił i pani będzie robiła to wszystko co powinno, że tak powiem, być podzielone na trzy, bo mieszkacie w trójkę i trójka powinna, że tak powiem angażować się we wszystko".*

W ramach strukturalnego opisu narracji wyróżnia się **biograficzne struktury procesowe** za pomocą których można zrekonstruować fazową organizację doświadczeń, co samo w sobie może stanowić cel podjętego badania. W związku z tym, że występują one w każdej narracji autobiograficznej (choć w różnych sekwencjach i proporcjach oraz nie zawsze wszystkie), odtworzenie ich organizacji jest podstawą późniejszego budowania profili biograficznych i porównywania typów przebiegu życia badanych osób.

Można wyróżnić następujące struktury procesowe odpowiadające podstawowym odmianom stosunku narratora do faz jego życia: biograficzny schemat działania, trajektoria cierpienia, instytucjonalny wzorzec oczekiwań i przemiany (Schütze 1981,1984, 2012).

- **Biograficzne schematy działania** (*Biographical Action Schemes, Biographische Handlungsschemata*) dotyczą orientacji życiowej ukierunkowanej na intencjonalne, perspektywiczne planowanie przebiegu własnego życia oraz realizację osobistych zamierzeń.

Specyfiką doświadczenia konstruowanego w ramach biograficznego planu działania jest poczucie sprawczości, wpływu na kształtowanie swojego życia i swojej tożsamości, stawianie sobie celów. Projekty biograficzne dotyczyć mogą: dokonań i osiągnięć (np. zdobycia wykształcenia, założenia własnej firmy, nauczenia się języka obcego, zaplanowanego i konsekwentnie realizowanego planu kariery zawodowej itd.), prób zmiany sytuacji życiowej (np. zmiany zawodu, usamodzielnienia się, emigracji itd.), zamiaru spróbowania czegoś od nowa (np. zmiany kręgów towarzyskich, miejsca zamieszkania, rozpoczęcia treningu sportowego). W efekcie podejmowanych działań pojawiają się znaczące dla biografii zmiany, choć nie zawsze są one zgodnie z zamierzeniami jednostki.

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„(...) Poszłam po rozum do głowy i postanowiłam zgłosić się do poradni odwykowej gdzie kiedyś jeszcze nie było tych takich klubów anonimowych alkoholików tylko leczyli antikolem no więc ja właśnie podjęłam leczenie antikolem (pauza) to był taki okres czasu kiedy ja właśnie przestałam pić zaczęłam mądrzeć że tak powiem i odeszłam od tego pana (...)".*

- **Trajektorie cierpienia**[38] (*Trajectories, Verlaufskurven*) cechuje poczucie bycia przytłoczonym przez potężne siły zewnętrzne oraz wywołane nimi cierpienie. Chodzi o zdarzenia, w których jednostka ma przeświadczenie, że znajduje się pod przemożnym wpływem sił zewnętrznych, niezależnych od jej intencji i woli. Taki sposób doświadczania rzeczywistości wzmacnia niefortunny rozwój wydarzeń, wraz z którym następuje progresywne kurczenie się możliwości swobodnego działania. Podstawową cechą nastawienia w procesie trajektorii jest bierność. Można jedynie doznawać – reagować reaktywnie na zewnętrzne zdarzenia i „utrzymywać się na powierzchni" – podtrzymywać swoistą równowagę w radzeniu sobie z sytuacją życiową na tyle, by całkowicie nie zatracić się w przeżywanym cierpieniu.

[38] Fritz Schütze zaczerpnął koncepcję trajektorii od Anzelma Straussa, który ukłuł kategorię „trajektoria choroby", na podstawie badań z umierającymi i osobami chorymi, pozostającymi w strukturach organizacyjnych opieki medycznej. Schütze rozwinął tą kategorię poprzez wykorzystanie jej do analizy różnorakich narracji autobiograficznych, przez co nadał jej bardziej uniwersalny charakter, pokazując, że może być ona rozpatrywana poza medycznym kontekstem społecznym, zatem może dotyczyć wielu sytuacji społecznych i życiowych (Rokuszewska- Pawełek, 2002, s. 71-76).

Przykłady doświadczeń życiowych mających potencjał trajektoryjnym są następujące: nagła, ciężka choroba, śmierć bliskiej osoby, wojna, konieczność wypełniania rozkazów, utrata pracy, uwięzienie. Trajektorie biograficzne, niezależnie od różnic związanych z różnorodnością obszarów problemowych cierpienia, wykazują strukturę sekwencyjną, przebiegającą zgodnie z porządkiem określonych faz: gromadzenie się potencjału trajektoryjnego; przekraczanie granicy pomiędzy intencjonalnymi oraz uwarunkowanymi sposobami działania czy stanem psychicznym; próby osiągnięcia nowej, niestabilnej równowagi w radzeniu sobie z życiem codziennym w kontekście problemu biograficznego; destabilizacja chwiejnej równowagi życia codziennego; załamanie się organizacji życia codziennego i orientacji wobec samego siebie; próby teoretycznego przepracowania trajektorii; praktyczna praca nad trajektorią (Schütze, 1997, s. 25-27; Riemann, Schütze, 2012, s. 406-410).

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„(...) ostatnio to już było nie do zniesienia to już po prostu był terror taki że praktycznie rzecz biorąc to można by było tylko wziąć sznurek i iść się do lasu powiesić i ja zdobyłam strasznie ciężka depresję nie odzywając się nic nie sprzeciwiając się dusząc w sobie (pauza) nie wypowiadając się na żaden temat tak się doprowadziłam do takiego stanu że byłam tylko piętnaście razy w szpitalu psychiatrycznym i właśnie ciągle była depresja depresja a ostatnio była choroba dwubiegunowa (...)".*

- **Instytucjonalne wzorce oczekiwań** (*Institutional Schedules for Organizing Biographies, Institutionelle Ablaufsmuster)* są to sekwencje biograficzne ujawniające postępowanie jednostki zorientowane na realizację oczekiwań, celów, reguł społecznych wpisanych w działanie różnego typu instytucji. Orientacja życiowa jednostki zdeterminowana jest przez normatywne oczekiwania instytucjonalne oraz podlega kontroli z ich strony. Jednostka przedkłada normatywne roszczenia instytucji nad inne, co sprawia, że stają się one podstawową strukturą orientacji biograficznej. Charakterystyczną cechą nastawienia jest poczucie obowiązku wynikające z realizacji norm społecznych. Źródłem normatywnych oczekiwań, które orientują działania jednostki, może być na przykład życie rodzinne, zawodowe, grupa rówieśnicza, proces kształcenia. Istnieje możliwość reorientacji i zdystansowania się wobec oczekiwań instytucjonalnych oraz ich krytyki i przedefiniowania, co najczęściej skutkuje rozwinięciem nowej struktury procesowej orientującej historię życia.

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„[...] później ja pojechałam kiedyś do mamy już jak byłam osoba dorosłą osiemnaście lat miałam mama zrozumiała/ mama wie o tym że źle robiła kiedyś tak ze mną zaczęła rozmawiać i mówi wiesz mówi to co kiedyś było mówi to wiesz nie powinno się pamiętać ja mówię wiem mamusia mówię no dobrze (...) Muszę jej wybaczyć, przecież to moja matka (...)".*

- **Przemiany** (*Biographical Metamorphosies, Wandlungsprozesse*) są związane z radykalną, pozytywną zmianą wywołaną pojawieniem się nowych, zaskakujących możliwości życiowych. Omawiana struktura procesowa pomimo tego, że odnosi się do pozytywnych przemian zachodzących w historii życia, w swoim charakterze wykazuje wiele podobieństw do procesu trajektorii, o czym pisze Katarzyna Waniek: „(...) przez swoje nieoczekiwanie pojawienie się wprowadza chaos w życie doświadczających jej osób, a nagłe odkrycie utajonych twórczych potencjałów wiedzie je do poczucia wyobcowania wobec samych siebie i konieczności konfrontacji z dręczącym pytaniem: «kim naprawdę jestem?»" (2019, s. 154).

Przykładem tej struktury procesowej mogą być relacje narratora odnoszące się do konsekwencji otrzymania spadku, wygranej na loterii, odkrycia w sobie zdolności artystycznych, czy też innej nieuświadomionej zdolności (Czyżewski, Rokuszewska-Pawełek, 1989, s.46, Kaźmierska, 1996, s. 43). W literaturze funkcjonuje różny sposób interpretacji tej struktury procesowej. Z jednej strony jest uważana za rodzaj biograficznego planu działania, który jest szczególnie zorientowany na zmianę tożsamości – pracę nad sobą, rozwój sił twórczych (Prawda, 1989, s. 87). Z drugiej strony, uważa się przemianę za wynik niespodziewanych, nieprzewidzianych okoliczności w wyniku, których dochodzi

do pozytywnej zmiany w życiu jednostki. Jednak nie może być ona efektem orientacji nakierowanej na biograficzny plan działania (Kaźmierska, 1996, s. 43).

[fragment wywiadu, materiał badawczy K.G.] *„(...) bardzo ciężko przeszłam przez tydzień czasu bardzo chorowałam wszystko mnie bolało (pauza) mimo że przecież no wódki nie piłam same piwa ale tak mnie wszystko bolało że że/ a przecież ani żadnych tabletek na od/ odtrucie nic nie wzięłam po prostu jakoś tak mi się organizm sam odtruwał chyba to no to po prostu w bólach chodziłam przez tydzień czasu (...) jakoś się tak wzięłam w garść zmieniłam myślenie przestałam pić (...) jak podjęłam nową pracę przestałam pić to zamiast się z tego cieszyć praktycznie to on jeszcze potrafił powiedzieć że o wiele weselsza byłam jak piłam że nie ma ze mną jak pogadać ani nic (...)".*

Reasumując, można powiedzieć, że narrator rekonstruuje historię życia poprzez wyróżnienie faz życia, w których dominowały określone struktury procesowe. Narrator w trakcie opowiadania ponownie konfrontuje się z tym, co się wcześniej zdarzyło – „uprzednie orientacje, nadzieje, obawy, radości i ból, zostają (w nim) ożywione" (Schütze, 1987, s. 40). Zatem fazy biografii doświadczone przez jednostkę w jej „realnym" życiu i towarzyszące im orientacje życiowe są odtwarzane w takim samym porządku w strukturze narracji (Kaźmierska, 1996, s. 38).

Warto również wspomnieć, iż Schütze oprócz charakterystyki typów struktur procesowych, dokonuje analizy języka narracyjnej prezentacji, która odpowiada orientacji życiowej dominującej w obrębie danej struktury procesowej. Język narracji zawiera wyrażenia i perspektywy językowe, które można odnieść do określonej struktury procesowej (Schütze, 2012, s. 179-192).

- **Analityczna abstrakcja** (*the analytical abstraction*) – przebieg życia osoby badanej należy zrekonstruować za pośrednictwem kategorii zewnętrznych używanych przez badacza reprezentującego określoną dziedzinę nauki (analiza etyczna), które umożliwiają uogólnioną analizę procesów (Pike, 1967). W ramach badania pojedynczych narracji dokonuje się wyodrębnienia specyficznych cech danego przypadku, które akcentują jego niepowtarzalność, a także elementów interbiograficznych możliwych do odnalezienia w innych autobiografiach, które wskazują na teoretyczną wariantywność cech. W dalszym postępowaniu ustala się dominujące linie doświadczeń życiowych narratora, a następnie dokonuje się rekonstrukcji ogólnej organizacji biografii, czyli struktur procesowych i związków między nimi, na tej podstawie budując profil biograficzny. Zadaniem badacza jest również analiza autoteorii badanego, który dokonuje interpretacji własnych działań, teoretycznie opracowuje swoje doświadczenia (analiza emiczna) w kontekście zrekonstruowanych sekwencji jego doświadczeń. W literaturze przedmiotu jest to określane mianem „analizy wiedzy" i niekiedy wyodrębniane jako kolejny punkt procedury analitycznej (por. Prawda, 1989, s. 92-93; Jakob, 2003, s. 118-120, Teusz, 2002, s. 94-95). Porównuje się w obrębie jednej historii życia zrekonstruowane w opisie strukturalnym struktury procesowe oraz wypowiedzi argumentacyjne i osobiste teorie narratora (istotny jest kontekst ich ujawnienia), które tworzy on w odniesieniu do swojej tożsamości i biografii, prezentując w ten sposób określoną perspektywę ujmowania swojego życia i odwołując się do hierarchii ważności. Zestawienie tych dwóch punktów widzenia pozwala ustalić w jakich kwestiach występują rozbieżności oraz jakie funkcje pełnią odkryte zabiegi interpretacyjne (które elementy rzeczywistości zostały zniekształcone, wobec jakich sytuacji narrator podtrzymuje złudzenia, co racjonalizuje, usprawiedliwia, w jaki sposób usensawnia problematyczne zdarzenia). Ponadto oddzielenie w analizie formalnej narracyjnych i argumentacyjnych elementów wyjaśnia różnice między przebiegiem procesów biograficznych oraz ich interpretacją przez badanego, zapobiega również formułowaniu naiwnych wniosków, pomijających określoną funkcję komentarzy w tekście.

Po wykonaniu trzech pierwszych kroków analitycznych skoncentrowanych na badaniu pojedynczych przypadków przystępuje się do przygotowania portretu biograficznego, co może być celem badawczym, zwłaszcza w przypadku biografii unikalnej lub odwrotnie - uznanej za typową. W przypadku stosowania rozwiniętej procedury analitycznej jest to etap umożliwiający dalsze porównania i uogólnienia. Wnikliwa analiza kilku pierwszych przypadków umożliwia sprecyzowanie problemu badawczego,

wskazuje różne warianty procesów społecznych i biograficznych oraz wyłania kategorie analityczne (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 60).

- **Porównanie kontrastowe** (*the contrastive comparison*) polega na porównaniu za pomocą wyodrębnionych w poprzednim etapie kategorii analitycznych kilku pierwszych przypadków z innymi, podobnymi tematycznie. Istotną kwestią staje się tutaj dobór kolejnych przypadków do badania. W tym celu korzysta się ze strategii minimalnego i maksymalnego kontrastu. Początkowo wybiera się przypadki podobne do już opracowanych biografii, które z łatwością wpisują się w wygenerowane kategorie analityczne, zatem jest to wybór podyktowany strategią minimalnego kontrastu. Analiza tych historii z jednej strony sprawdza i potwierdza uzyskaną wcześniej wiedzę, z drugiej umożliwia estymowanie wyników rozpoznania na szerszą grupę badanych, wychodząc poza pojedyncze przypadki i ich kontekst. Ponadto podobieństwo danych umożliwia zagęszczanie wyodrębnionych wymiarów. Kolejnym krokiem jest dobór próby podyktowany strategią maksymalnego kontrastu, który poszukuje znaczących różnic między porównywanymi przypadkami. W konsekwencji tego zabiegu mamy możliwość uzyskania wielowymiarowości obrazu badanego procesu (przedmiotu), z uwagi na odkrywanie różnorodnych jego wariantów oraz związków między nimi, poszerzając pole rozpoznania. Na etapie porównania kontrastowego zostają wyodrębnione kategorie podstawowe, konstytutywne dla wszystkich analizowanych przypadków, jak również poddaje się testowaniu kategorie skrajne, które mogą wskazywać alternatywne struktury analizowanych procesów społecznych i biograficznych.

Strategia minimalnego i maksymalnego kontrastu odwołuje się do procedury teoretycznego pobierania nowych próbek (por. Glaser, Strauss, 1967) i powinna być stosowana do czasu teoretycznego nasycenia, kiedy to wraz z pojawieniem się nowych przypadków nie ujawniają się już żadne nowe dane, atrybuty ani związki, w związku z czym można rozpocząć opracowanie ich własności (Helling, 1990, s. 22; Gorzko, 2004, s. 53).

- **Budowanie modelu teoretycznego** – ostatni etap procedury analitycznej zakłada budowanie modelu teoretycznego rozpoznawanego zjawiska lub też kilku modeli uwzględniających różne warianty przebiegu tego zjawiska, które powstały zgodnie z zasadą **teoretycznego nasycenia** (*theoretical saturation*). Oznacza to, że można zakończyć pobieranie próbek, kiedy dobranie kolejnych przypadków do analizy nie wnosi nowych kategorii analitycznych ani elementów teoretycznych, co równocześnie wskazuje, że model obejmuje wszystkie fundamentalne mechanizmy procesualne badanego procesu/zjawiska i może je wyjaśnić. Mamy tu do czynienia z zasadą reprezentatywności teoretycznej (Glaser, Strauss, 1967), co oznacza, że badacz dąży do osiągnięcia reprezentatywności kategorii (zatem pojęć a nie osób), które opisują badane przez niego zjawisko/proces, wyjaśniają mechanizmy działania oraz wskazują jego różnorodne warianty. Koncentruje się on na dogłębnej analizie danego zjawiska, opisie jego właściwości oraz wskazaniu warunków jego zaistnienia.

Wygenerowany w toku analizy empirycznej **model teoretyczny jest nieustannie konfrontowany z nowymi danymi**. W sytuacji, kiedy badacz odkryje brakujące elementy lub błędy uzupełnia go lub modyfikuje. Celem stworzenia modelu jest wskazanie możliwych związków i relacji między procesami społecznymi a biograficznymi, wyjaśnienie w jaki sposób procesy społeczne kształtują przebieg i fazy procesów biograficznych, jak również w jaki sposób procesy biograficzne wyznaczają przebieg i charakter zjawisk czy procesów społecznych (Rokuszewska-Pawełek, 2002, s. 60-61, Prawda, 1989, s. 93-94; Kaźmierska, 2004, s. 87-89; Jakob, 2003, s. 120-122, Teusz, 2002, 95-96).

3. NARRACJA ALTERNATYWNA ORAZ SPOSÓB JEJ ANALIZY

Wydawałoby się, że oczywistą cechą wywiadu narracyjnego jest jego autobiograficzność. „Autobiograficzny wywiad narracyjny" jest opowieścią, której przedmiotem refleksji i retrospekcji staje się życie narratora i wpisany w nie przebieg jego doświadczenia – własna biografia. Autobiograficzność wywiadu narracyjnego znajduje zatem swoje odzwierciedlenie w strukturze oczekiwanej narracji, która koncentruje się na rekonstrukcji przebiegu własnego życia i doświadczenia. Okazuje się jednak, że nie wszystkie opowieści wywoływane przez badacza spełniają wymogi autobiograficzności, albo przynajmniej nie są opowieściami autobiograficznymi *sensu stricte*.

W tym paragrafie skupimy się na charakterystyce wywiadu przeprowadzonego z asystentką rodziny, który można uznać za przykład narracji alternatywnej. Używając określenia – narracja alternatywna – mamy *de facto* na myśli opowieść o strukturze wskazującej na inny typ przedstawiania przebiegu własnego doświadczenia, niż prezentacja autobiograficzna. Fritz Schütze, pośród wielu scharakteryzowanych przez siebie figur poznawczych, które można odnaleźć w tekście, wskazuje na **nosiciela opowieści** (*story carrier*) oraz **nosiciela wydarzeń** (*human event carrier*) (2012, s. 172-173). Nosiciel opowieści jest narratorem tożsamym z osobą, której historia życia zostaje opowiedziana w udzielanej narracji autobiograficznej (ibidem, s. 172). Nosiciele wydarzeń, to inne, ożywione i nieożywione, postaci wprowadzane do opowieści (ibidem, s. 173). W przypadku wywiadu z asystentką rodziny, którego analiza jest prezentowana w tym paragrafie, mamy do czynienia z opowieścią, której nie można uznać za *stricte* autobiograficzną. Narrator bowiem nie jest nosicielem historii, którą przedstawia. Asystentka bowiem opowiada, głównie o innej rodzinie – przytacza cudzą historię, w której niekiedy, sama uczestniczyła. W tej historii pojawiają się również inni nosiciele wydarzeń – profesjonaliści pracujący z rodziną, pozostali urzędnicy, relacje społeczne, zasady formalno-prawne – stanowiące kontekst dla głównej opowieści o rodzinie.

3.1. Alternatywna struktura wywiadu

Spróbujmy omówić najważniejsze cechy strukturalne narracji alternatywnej.

Fragmenty narracyjne dotyczą wydarzeń, w których narratorka brała udział, ale nie są połączone z unaocznieniem wewnętrznych zmian zachodzących w jej tożsamości. Narratorka odtwarza swój sposób działania zorientowany na rodzinę, na którą oddziałuje i opisuje doświadczenia z tym związane. Rodzina, o której opowiada informantka, staje się nie tylko nosicielem zdarzeń, ale wręcz centralnym punktem odniesienia, na którym ona koncentruje swoje refleksje. Przemyślenia narratorki stanowią echo jej antycypacji związanych z oddziaływaniem na rodzinę. „Bohaterem" passusów o charakterze narracyjnym nie jest więc sama asystentka – a zatem procesualność zmian zachodzących w jej tożsamości biograficznej na przestrzeni życia zawodowego, ale bieg jej aktywności oddziaływania na rodzinę, wpisanych w konkretne uwarunkowania kontekstowe.

Linię podstawową[39] opowieści stanowi narracja o przebiegu aktywności adresowanych do konkretnej rodziny. Narratorka prezentuje siebie jako podmiot działający, wpisany w cudzą historię życia, w której odgrywa określoną rolę. W obrębie linii podstawowej nie da się wyodrębnić struktur procesowych orientujących poszczególne fazy/etapy życia zawodowego narratorki. Nie jest to możliwe, ponieważ informantka nie jest nosicielem opowieści, którą wyraża. Nie jest jej głównym aktorem, lecz, paradoksalnie, raczej stawia siebie w pozycji nosiciela wydarzeń. Zatem strukturę analizowanego tekstu można określić w następujący sposób – jest to powracająca opowieść o oddziaływaniu na jedną, wybraną rodzinę, z którą asystentka związała się emocjonalnie. Ten główny wątek opowieści jest przeplatany opisami ram instytucjonalnych i społecznych stanowiących uwarunkowania kontekstowe dla toczących się aktywności asystentki. Dodatkowo pojawia się argumentacja wyjaśniająca czynniki wpływające na orientację oddziaływania narratorki na rodzinę.

3.1.1. Wywiad z asystentką rodziny – próba pragmatycznej refrakcji

Zanim przejdziemy do szczegółowego omówienia przykładu tekstu, który ze względu na jego specyficzną strukturę, nazwaliśmy narracją alternatywną, warto zastanowić się nad kontekstami mającymi wpływ na konstrukcję analizowanej opowieści (Schütze, 2012, s. 248). Tego rodzaju namysł Schütze nazywa pragmatyczną refrakcją.

Zacznijmy od omówienia okoliczności (bezpośrednich i pośrednich), w których powstał omawiany wywiad, a następnie przyjrzyjmy się wpływowi tych okoliczności na strukturę tekstu.

Prezentowany wywiad stanowi część korpusu materiału badawczego (1 z 13 wywiadów) zebranego w ramach badań narracyjnych prowadzonych z asystentami rodziny w latach 2011-2017, które dotyczyły zagadnienia tożsamości profesjonalnej. Precyzyjniej rzecz ujmując, w centrum zainteresowania badawczego były przejawy tożsamości profesjonalnej asystentów, rozumianej jako konstrukt intersubiektywny, powstający w toku aktywności oddziaływania na Innego (Kamińska-Jatczak, 2019, w druku).

Jak już wcześniej wspomniano, wywiad został przeprowadzony z asystentką rodziny (*child protection worker*). Polscy asystenci rodziny wspierają rodziny uznane przez przedstawicieli systemu pomocy społecznej za „doświadczające trudności w pełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych" (*Ustawa o dniu 9.czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, art. 2.1). Są to często rodzice pod nadzorem kuratora rodzinnego, którzy mają ograniczone prawa rodzicielskie, a także rodzice starający się o powrót dzieci, które zostały tymczasowo umieszczone poza rodziną, w instytucjach opieki zastępczej (ibidem, art. 10.4.) Asystenci realizują pracę socjalną z rodzinami wieloproblemowymi. Nie zajmują się przeprowadzaniem wywiadów środowiskowych i przydzielaniem wsparcia finansowego – to zadania pracowników socjalnych[40]. Idea wprowadzenia asystentów do polskiego systemu pomocy społecznej, dotyczyła zapewnienia wsparcia rodzinom przeżywającym trudności w pełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych, poprzez realizację intensywnej pracy socjalnej jako instrumentu wsparcia. Do polskiego systemu pomocy społecznej wprowadzono zatem pracowników, którzy nie są obciążeni pracą biurokratyczną w takim stopniu, jak pracownicy socjalni i wobec tego mogą, przynajmniej z założenia, realizować intensywną pracę socjalną, polegającą na częstych

[39] Pojęcia „linia podstawowa" używamy, aby wskazać dominujący charakter narracji obecnej w tekście. Mamy jednak świadomość, że w podejściu Schütze „linia podstawowa" oznacza ogólną poznawczą całość (cognitive overall Gestalt), jaką można wydobyć poprzez analizę tekstu autobiograficznego, a nie, jak to ma miejsce w naszym przypadku – poprzez analizę narracji alternatywnej. Charakterystyka linii podstawowej dokonuje się przez wyodrębnienie struktur procesowych stanowiących dominującą orientację życiową narratora w danym okresie jego życia, któremu odpowiadają większe całości tekstu (suprasegmental parts). W tekście autobiograficznym jest możliwe wyodrębnienie linii podstawowej – która uwidacznia dominujące struktury procesowe oraz linii recesywnej – która odzwierciedla struktury wchodzące w relację (napięcia, uzupełnienia, sprzeczności) ze strukturami podstawowymi. W tekście autobiograficznym, według orientacji Fritza Schütze, bada się związki pomiędzy linią podstawową i linią recesywną (Czyżewski, Rokuszewska-Pawełek, 1989, s. 48-49).

[40] Chodzi o nazwę stanowiska pracy, a nie o ogólne określenie realizowanej praktyki.

wizytach w środowisku zamieszkania rodzin i towarzyszeniu im w rozwiązywaniu problemów dnia codziennego.

Analizowany wywiad został przeprowadzony z asystentką rodziny w 2012 roku. Był to pierwszy rok pracy asystentki, a zarazem okres, w którym zaczęto stosować przepisy ustawowe regulujące zawód asystenta rodziny w Polsce. Praktyka stosowania przepisów nie była jeszcze klarowna. W ośrodku pomocy społecznej, w którym pracowała asystentka, dokonywano zmian w stosowaniu procedur na podstawie, których przydzielano rodziny asystentom. Prawdopodobnie wprowadzane zmiany zmierzały do tego, by wypełnić limit rodzin przydzielanych każdemu asystentowi (zgodnie z ustawą, asystent w tamtym czasie mógł pracować jednocześnie z dwudziestoma rodzinami).

Wywiad z narratorką został przeprowadzony w sferze prywatnej – w miejscu zamieszkania badaczki. Wyboru miejsca wywiadu (podobnie jak inni badani) dokonała narratorka. Zgodnie z wymogiem stworzenia optymalnej, przychylnej atmosfery dla sytuacji wywiadu (Alheit, 2002, s. 106-107), narratorzy sami podejmowali decyzję o miejscu, które będzie najbardziej dla nich komfortowe. Badaczka starała się dostosować do możliwości czasowych narratorów, proponując jako jedną z możliwości, spotkanie w jej mieszkaniu, które znajdowało się niedaleko terenu pracy niektórych asystentów.

Badaczka była dla narratorki osobą nieznaną, ale nie była traktowana jako osoba anonimowa, z zewnątrz. Informantka wiedziała, że badaczka również wcześniej (lata 2009-2011) pracowała jako asystent rodziny. Badaczka nawiązała kontakt z narratorką poprzez rekomendację, jaką uzyskała od innych asystentów, których znała z okresu swojej pracy w ośrodku pomocy społecznej.

Część rejestrowana każdego wywiadu rozpoczynała się od zachęty wywołującej opowieść – *Opowiedz mi o swojej pracy asystenta rodziny*. Tego rodzaju sformułowanie wydało się odpowiednie ze względu na duży stopień ogólności, a także neutralny charakter. Było ono poprzedzone stymulacją do narracji ujętą w następującą instrukcję, która była przedstawiana swoimi słowami przez badaczkę przed rozpoczęciem każdego wywiadu: „Zależy mi na tym być opowiedział/-działa mi o swoich doświadczeniach związanych z pracą asystenta rodziny. Interesuje mnie wszystko co dotyczy twojej pracy. Chciałabym abyś to ty zadecydował/-ała o tym w jaki sposób opowiesz o sobie i swojej pracy. Zależy mi na tym by zrozumieć ciebie i twoje doświadczenia". Badaczkę interesowała zatem biografia cząstkowa, zawężona do życia zawodowego narratorki.

Zgodnie z wcześniejszą zapowiedzią, postaramy się sformułować kilka przypuszczeń dotyczących wpływu powyżej opisanych okoliczności, w których powstawał wywiad, na jego konstrukcję.

Po pierwsze, wydaje nam się, że przemożny wpływ na strukturę wywiadu miało sformułowanie zachęty do opowiadania, wynikające z zainteresowań badaczki. Być może kwestia biografii zawodowej, która interesowała badaczkę w kontekście doświadczeń związanych z pracą asystenta rodziny została potraktowana zbyt wąsko. Jak wskazują doświadczenia innych badaczy wykorzystujących technikę wywiadu narracyjnego w badaniu procesów tożsamościowych, przekształcających się w ramach biografii zawodowych, należy pytać o całą historię życia zawodowego lub też całą historię życia, z której można dopiero wyodrębnić biografię cząstkową poświęconą pracy zawodowej (por. np. Domecka, Mrozowicki, 2008).

Po drugie, specyficzna konstrukcja wywiadu, która właściwie nie jest autobiograficzna wynika, jak sądzimy, z logiki strukturyzowania doświadczeń (Granosik, 2019). W przypadku narratorki, ta logika opierała się na tworzeniu swojej podmiotowości w oparciu o aktywność oddziaływania na Innego. Podmiotowość narratorki, związana z jej życiem zawodowym, stawała się istotna w stopniu, w jakim odgrywała określoną rolę w historii życia Innego i na nią oddziaływała. Taka logika strukturyzowania doświadczeń wynikała prawdopodobnie z tego, tożsamość profesjonalna asystentów, jej wymiar intersubiektywny, ma charakter tożsamości podmiotu działającego – kształtuje się w toku aktywności oddziaływujących na rodziny i jest przez nie wyrażana. Aktywności innych stają się istotne w procesie konstruowania tożsamości profesjonalnej. Stanowią „lustro społeczne", w którym

asystent się przygląda (por. Cooley, 1956, s. 184), a także tworzą kontekst, który trzeba brać pod uwagę, by uruchomić dopasowane do Innego wyrazy aktywności. Poruszona kwestia z pewnością wymaga dalszych rozważań i poszukiwań badawczych.

Po trzecie wywiad zawiera dużą ilość **mowy bezpośredniej** (*direct speech*). Momentami narratorka próbuje nawet używać mowy bezpośredniej, odgrywając postać swojej klientki. Świadczy to prawdopodobnie o dużym zaangażowaniu emocjonalnym narratorki w wykonywaną pracę, szczególnie w jednej z rodzin, o której opowiada najwięcej.

Być może, w okresie kiedy był przeprowadzany wywiad, asystentka znajdowała się w procesie zawodowego dojrzewania, nie zbudowała jeszcze profesjonalnego dystansu[41]. Niestety materiał badawczy nie wybiega wstecz, do okresu kiedy narratorka nie była jeszcze asystentką rodziny, dlatego trudno ustalić tę kwestię. Potwierdza się jednocześnie potrzeba stymulowania narracji, która umożliwia poznanie całej biografii zawodowej.

Po czwarte, narratorka wprowadza wiele opisów ram instytucjonalnych, w których toczyły się jej aktywności. Prawdopodobnie miały na to wpływ ówczesne, zmieniające się realia pracy asystentów. Był to okres zmian instytucjonalnych w poszczególnych ośrodkach pomocy społecznej, zachodzących pod wpływem wprowadzenia w życie ujednoliconych, ogólnopolskich przepisów regulujących zawód asystenta rodziny. Wprowadzane zmiany proceduralne wpływały na indywidualną pracę i stawały się istotnym kontekstem dla gromadzonego doświadczenia profesjonalnego.

Po piąte, narratorka poświęca dużo miejsca wprowadzeniu badaczki w historie rodzinne, dotyczące jej klientów. Wynika to, naszym zdaniem, z faktu, że aktywność oddziaływania na rodziny – stanowiąca główny temat wywiadu – zachodziła „w kontekstach w trakcie ich rozwoju" (Barbier, 2006, s. 150). Historie rodzinne stanowią metakontekst dla aktywności asystentki. Wyjaśniają zależności pomiędzy przeszłymi doświadczeniami członków rodziny, a ich teraźniejszymi czynami, na które oddziałuje asystentka. Kontekst działania zawodowego narratorki dotyczy społecznych relacji oraz jednostkowych losów ludzkich, związanych z „przeżywanymi dramatami osobistymi" (Szpunar, 2010, s. 99).

3.1.2. Streszczenie analityczne

Biorąc pod uwagę, że prezentowany tekst nie spełnia podstawowego wymogu autobiograficzności należy poczynić kilka zastrzeżeń dotyczących zamieszczonego streszczenia analitycznego.

Po pierwsze, prezentowany materiał badawczy nie był wcześniej analizowany poprzez wyodrębnianie schematu komunikacyjnego tekstu w oparciu o procedurę Schütze. Badaczka już na etapie dokonywania transkrypcji wywiadu odkryła, że nie jest to narracja *stricte* autobiograficzna, dlatego poszukiwała odmiennych, alternatywnych propozycji analizy tekstu.

Po drugie, prezentujemy niniejsze streszczenie analityczne, które zostało dokonane w oparciu o wybrane zasady obowiązujące w orientacji Schütze takie jak: wyodrębnianie typów wypowiedzi narracyjnych, opisowych, argumentacyjnych, określanie figur poznawczych, charakterystycznych dla danych passusów, podział tekstu na większe całości – suprasegmenty – w oparciu o określone markery. Powyższe zasady zostały szerzej opisane w tym tekście, w paragrafach poświęconych formalnej analizie komunikacyjnego schematu tekstu oraz strukturalnemu opisowi narracji. Czynimy jednakże zastrzeżenie, iż powyższe zasady mają swoje uprawomocnione zastosowanie w analizie teksów autobiograficznych, spełniających kryteria narracyjności. Stosując te zasady, można powiedzieć, że używamy ich w sposób metodologicznie nieuprawniony, ale pozwala to nam, na omówienie jednego z typów narracji, który wymaga zastosowania innej procedury analitycznej, niż ta, zaproponowana przez Fritza Schütze.

[41] Profesjonalny dystans to efekt wieloletniej pracy nad sobą, który pozwala łączyć zaangażowanie emocjonalne z przytomną oceną i zarządzaniem sprawą (Granosik, 2002, s. 26-29).

Narracja zaczyna się od preambuły, w której narratorka podkreśla, że pracę zaczęła stosunkowo niedawno, w tym samym roku, w którym przeprowadzano z nią wywiad.

Całość 1 (objętość 12 wersów). Dotyczy pierwszego miesiąca pracy, w którym asystentka nie pracowała jeszcze samodzielnie, ale jako nowicjuszka towarzyszyła innemu asystentowi podczas jego wizyt w rodzinach i dokonywała obserwacji jego sposobów pracy. W tym fragmencie narratorka opisuje swoje doświadczenia używając formuły – my. Prezentację przebiegu doświadczeń przy użyciu podmiotu szeregowego można wytłumaczyć wspólnotą konstruowanej przestrzeni doświadczenia (por. Granosik, 2019, s. 123). Druga, nowo zatrudniona asystentka, współtworzyła doświadczenie narratorki związane z poznawaniem wspieranych rodzin będąc tak samo w roli nowicjusza-obserwatora. Wspólnie omawiały sposoby pracy asystenta – „przewodnika", który wprowadzał je do rodzin. Prowadziły dyskusje poświęcone omawianiu przebiegu obserwowanych sposobów wsparcia oraz dopytywały „przewodnika" o szczegóły historii rodzinnych. We fragmentach argumentacyjnych wplecionych w tę narrację, asystentka wyjaśnia stosunek nowicjuszek do pracy asystenta oraz przyjęte przez nie zasady, które orientowały ich wzajemne kontakty.

Przykład podmiotu szeregowego użytego w narracji[42]:

[fragment wywiadu, materiał badawczy I.K.J.] *„yy na samym początku nie dostawaliśmy rodzin przez pierwszy miesiąc (pauza) znaczy ci nowi czyli ja i koleżanka moja J* (imię koleżanki asystentki) *yyy tylko chodziłyśmy właściwie z jednym z asystentów* (pauza) *bo z M* (imię innej asystentki) *sporadycznie* (pauza) *z P* (imię innego asystenta) *dosyć często wchodziłyśmy w jego rodziny (pauza). Yy no on zapoznawał nas z różnymi jakby problemami tych rodzin".*

Całość 2 (objętość 79 wersów). Obejmuje relację na temat dwóch pierwszych rodzin, które zostały przydzielone asystentce do samodzielnej pracy. Relacja na temat pierwszej rodziny jest specyficzną całością, w której są odtwarzane najważniejsze wydarzenia z historii rodziny oraz zostają zaprezentowane aktywności oddziaływania na daną rodzinę.

We fragmencie dotyczącym rodziny, narratorka opisuje związki i relacje wewnątrzrodzinne oraz odtwarza zdarzenia z życia poszczególnych członków, które wpłynęły na obecną trudną sytuację. Tego rodzaju fragmentów jest wiele w analizowanym wywiadzie. Ich cechą charakterystyczną jest to, że nie dotyczą one przebiegu życia zawodowego asystentki, ale rekonstruują przebieg historii życia rodzin, z którymi ona pracuje. Fragmenty koncentrujące się na prezentacji ram społecznych, w których funkcjonują rodziny, wydają się stanowić wprowadzenie do dalszych wypowiedzi, dotyczących aktywności podjętych przez narratorkę w danej rodzinie.

Fragmentu opisujący ramy społecznego funkcjonowania rodziny

[fragment wywiadu, materiał badawczy I.K.J.] *Dostałam kobitkę która* (pauza) *opowiadać też o tej rodzinie mniej więcej? Jedną, która miała sześcioro dzieci, z tym że dwoje poszło do yy przebywało w ochronce bałuckiej, yy jedno z nich już jest adoptowane, yy druga dziewczynka chodzi do trzeciej klasy szkoły podstawowej. Nie bardzo była szansa na adopcję, ale yy powiedziała, że jest emocjonalnie z mamą związana, chociaż matka w ogóle nie przychodzi, była chyba tylko dwa czy trzy razy. Rozmawiałam z matką, pytałam dlaczego nie odwiedza tej dziewczynki, powiedziała że* (pauza) *yyy no teraz nie ma czasu. Dwoje dzieci, jeden, znaczy są na liście domu dziecka, yy jeden jest urlopowany od stycznia, drugi już był między/ znaczy dom dziecka jakby wysłał go do ośrodka szkolno-wychowawczego yy w jakimś tam, nigdy nie pamiętam jak się nazywa, Janapol? czy coś takiego, pod Częstochową y, tylko nie wiem czy to dobra nazwa. W każdym bądź razie no był tam, skończył 18 lat, wrócił do rodziny w miesiącu czerwcu, aczkolwiek od*

[42] Transkrypcja wszystkich przywoływanych fragmentów jest uproszczona do minimum ze względu na zachowanie czytelności tekstu. Pozostawione zostały jedynie jęki namysłu – yyy, oraz zaznaczono pauzy i momenty urywania wypowiedzi /. Wprowadzono znaki interpunkcyjne, które nie występują w typowym zapisie wywiadu narracyjnego.

miesiąca kwietnia y uciekł stamtąd i się do końca roku już nie pokazał. Zaliczyli mu gimnazjum, bo był w trzeciej klasie gimnazjum, dostał pieniądze w chyba w sierpniu na zagospodarowanie się jakby/ mieszkania nie dostał, pomimo iż tam starałyśmy się z panią pedagog z domu dziecka, ale no przez to że warunki matki mieszkaniowe są w miarę, wiadomo jak u nas jest na rynku mieszkaniowym mieszkań socjalnych i w ogóle dla tych dzieciaczków będzie coraz mniej tych mieszkań więc absolutnie nie dostał tego, wrócił do rodziny. Matka sobie nie bardzo pomyślnie radzi z tymi chłopakami, ten młodszy który jest urlopowany yy miał dwie próby samobójcze. W domu dziecka bardzo zabiegali o to żeby ona go zabrała do siebie do domu, ale niestety sędzia jeszcze tam na pół roku yy powiedział żeby jeszcze obserwować, żeby był nadal urlopowany, żeby mieszkał w domu. Dzieci z różnymi facetami także no, chyba tych dwóch tylko chłopców jest jakby z jednego ojca, który wyjechał do Anglii, płaci alimenty tej matce. Y, z chłopakami nie utrzymuje kontaktów, no i malutki jest jeszcze z innym facetem, który tam od czasu do czasu się pojawia".

Kolejny fragment jest bardziej autobiograficzny. Prezentuje przebieg aktywności oddziaływania na rodzinę. W tym fragmencie narratorka odnosi się do własnych doświadczeń związanych z pracą asystenta i występuje w roli podmiotu działającego na rzecz rodziny. Jest to fragment, który w trybie narracyjnym identyfikuje typy podjętych przez nią aktywności oddziaływania na rodzinę. Informantka w tym fragmencie przytacza przebieg sceny związanej z jej wizytą w jednej z pierwszych rodzin, z którą rozpoczęła pracę, co może świadczyć o tym, że było to dla niej duże przeżycie, szczególnie, że wiązało się z odkryciem złej kondycji psychicznej matki, którą asystentka miała wspierać. Dodatkowo, w tym fragmencie pojawiają się komentarze argumentacyjne pełniące funkcję wyjaśniającą motywy postępowania asystentki w stosunku do rodziny.

Pojawia się również fragment opisowo-argumentacyjny, w którym dokonywana jest kategoryzacja, czyli identyfikacja specyfiki problemów rodziny połączona z ogólnym podsumowaniem własnego stosunku do skali tych problemów.

W analizowanej całości mamy również do czynienia z konstrukcją w tle, która dotyczy okoliczności związanych z próbą ponownego podjęcia pracy przez klientkę.

Co ciekawe, po raz kolejny narratorka nie zawsze operuje zaimkami osobowymi, ale posługuje się również podmiotem szeregowym. Może to świadczyć o istotności współpracy z innymi profesjonalistami, którzy współuczestniczyli w jej pracy z omawianą rodziną.

Fragment prezentujący asystentkę jako podmiot działający na rzecz rodziny, rekonstruujący przebieg aktywności oddziaływania na rodzinę

[fragment wywiadu, materiał badawczy I.K.J.] *Jak weszłyśmy z N* (imię pedagoga pracującego w ośrodku pomocy społecznej) *w marcu yy niewydolna wychowawczo kobita absolutnie, jeszcze stany depresyjne, także w ogóle dramat był. Yy, bałyśmy się jak wychodziłyśmy stamtąd po rozmowie z nią że że może malutkiemu coś zrobić po prostu i sobie krzywdę, yy ale N tam powiedziała, że jeżeli będzie miała tam jakikolwiek problem czy coś tam to nie ma żadnego problemu, w sensie takim żeby czy do F* (imię psychologa pracującego w ośrodku pomocy społecznej) *czy do jakiegoś psychiatry możemy i wtedy przyspieszyć jakąś wizytę, no jeżeli będzie jakakolwiek potrzeba. Ja weszłam już do niej na drugi dzień bo trochę/ jak poszłam do domu to trochę się bałam, że może się coś się wydarzyć, ale no w miarę potem możliwości, około miesiąca czasu, ja byłam dosyć często bo to była pierwsza z moich rodzin więc dosyć często się tam u nich pojawiałam, czasem trzy, cztery razy w tygodniu nawet. Yy, chodziłyśmy, załatwiałyśmy wszystko, bo nic nie miała załatwione, począwszy od dowodu osobistego, którego nie wymieniła ze starego miejsca zamieszkania no poprzez właśnie tam no yy klasyka, czyli zadłużone mieszkanko, no czyli administracja, nie była zarejestrowana w urzędzie pracy, nie miała ubezpieczenia, dlatego nie chodziła do lekarza. Załatwiliśmy to wszystko właściwie w ciągu miesiąca, yy malutkiego zapisałyśmy też do żłobka bo chciała iść do pracy, yy mały w domu nie chorował, jak poszedł do żłobka trzy dni pochodził niestety i już miała w Piotrze i Pawle załatwioną robotę jako sprzedawca, bo wcześniej tam pracowała przed urodzeniem małego, no ale no niestety mały zaczął chorować no i kierowniczka podziękowała, no i powiedziała, że nie może czekać na nią bo nie wiadomo kiedy dziecko wyzdrowieje i już się nie pokazało. Z R załatwiłyśmy jej właśnie*

ten żłobek na biegu i że tak powiem nawet zapłaciłyśmy za nią pierwszy, jakby pierwsze wejście bo oczywiście nie miała na / pieniędzy, bo korzystała z MOPSu(miejskiego ośrodka pomocy społecznej)*, ale zasiłki nie przyszły, no ale potem pieniądze nam oddała więc wszystko w porządku. Yyy, no i jakoś tam sobie że tak powiem chodziłam do niej".*

W drugiej części omawianej całości, narratorka przechodzi do swoich doświadczeń związanych z prowadzeniem wsparcia na rzecz kolejnej rodziny. Analogicznie, w toku opowiadania pojawiają się fragmenty opisowe – skoncentrowane na rodzinie i jej ramach funkcjonowania oraz narracyjne, w których asystentka rekapituluje i identyfikuje specyfikę prowadzonego przez nią wsparcia.

Całość 3 (objętość 11 wersów). Jest to w dużej mierze komentarz, w którym narratorka tłumaczy konieczność doboru typu oferowanego przez nią wsparcia do specyfiki problemów obserwowanych w rodzinach. Informantka tworzy argumentację dotyczącą jej strategii działania, która jest próbą radzenia sobie z nadmiarem przydzielanych jej rodzin w stosunku do niedoboru czasu.

Całość 4 (objętość 318 wersów). Jest to relacja na temat rodziny, o której narratorka opowiada najwięcej. Podobnie jak dotychczas, można wyróżnić fragmenty odnoszące się do opisu ram społecznego funkcjonowania rodziny (wydarzeń z życia rodziny i relacji wewnątrz- i zewnątrzrodzinnych, z innymi profesjonalistami) oraz fragmenty narracyjne, w których asystentka umiejscawia siebie jako podmiot działający na rzecz rodziny.

Całość zaczyna się od kategoryzacji problemu, z którym zmaga się klientka. Kolejno, pojawia się scena z przebiegu pierwszej wizyty w rodzinie połączona z opisem struktury rodziny. Narratorka posługuje się w tej scenie podmiotem szeregowym, gdyż wchodziła do rodziny wraz z innym specjalistą.

Następnie informantka rekonstruuje przebieg kolejnej sceny, tym razem dotyczącej przebiegu pierwszego zespołu omawiającego plan pracy z rodziną. Narratorka łączy tę scenę z komentarzem argumentacyjnym, w którym wyjaśnia swoje zaangażowanie emocjonalne w pracę z rodziną, które jest sprzeciwem wobec negatywnego nastawienia innych profesjonalistów oddziałujących na rodzinę.

W dalszej kolejności asystentka wprowadza krótką argumentację podsumowującą cały okres pracy z rodziną i przechodzi do fragmentu rekonstruującego przebieg zdarzeń w rodzinie. Pojawia się nawiązanie do konkretnej rozmowy, w której klientka poinformowała asystentkę o nowej okoliczności – odwieszono jej wyrok sądowy za niewywiązanie się z nałożonego na nią obowiązku prac społeczno-użytecznych.

Dalej zostają wprowadzone krótkie wypowiedzi narracyjne na temat interakcji z innymi rodzinami. Są one wstępem do argumentacji, w której asystentka wyjaśnia podjęte decyzje związane z poświęcaniem omawianej rodzinie największej ilości czasu.

Następnie narratorka przechodzi do fragmentu narracyjnego rekonstruującego chronologię zdarzeń związanych z uzyskaniem przez klientkę wsparcia finansowego. W tym fragmencie narratorka prezentuje siebie jako podmiot działający na rzecz rodziny – przedstawia swoją strategię wsparcia polegającą na pomocy w kontaktach z pracownikiem socjalnym.

Później pojawia się opis diagnozujący wydolność opiekuńczo-wychowawczą klientki, charakteryzujący jej rutynę codziennego funkcjonowania oraz jej relacje z dziećmi.

Kolejno, narratorka powraca do wątku dotyczącego konieczności zgłoszenia się przez klientkę do zakład karnego w związku z odwieszeniem wyroku sądowego. Informantka w tej części swojej opowieści, na początku zestawia ze sobą dwa kontrastujące opisy reakcji synów klientki na jej nadchodzący okres pobytu w więzieniu.

Później pojawia się opis okoliczności zaopatrzenia synów klientki w wyprawkę szkolną. Potem zaczyna się rekonstrukcja zdarzeń dotyczących kariery szkolnej młodszego syna. Jest to dłuższy fragment narracyjny, w którym asystentka po raz kolejny pojawia się w roli podmiotu działającego

na rzecz rodziny, wchodzącego w interakcje z innymi osobami tworzącymi sieć instytucjonalną[43] – stworzoną wokół rodziny i jej spraw. Poniżej zamieszczamy ten fragment, by czytelnik mógł zrozumieć typ prezentacji narratora w roli podmiotu działającego, która wydaje się charakterystycznym typem narracji, obecnym w dla strukturze głównej części opowiadania. Narratorka nie opowiada bezpośrednio o sobie. Prezentuje siebie jako podmiot zaangażowany w przebieg określonych zdarzeń bezpośrednio związanych ze sprawami rodziny.

Fragment narracyjny, w którym narratorka występuje w roli podmiotu działającego na rzecz rodziny

[fragment wywiadu, materiał badawczy I.K.J.] *Y, no i tych książek nie mają, nie mają ćwiczeń, ten młodszy właśnie całkiem nieźle sobie radził na początku września, chodził do szkoły i bardzo fajne oceny zbierał. No ale z chwilą kiedy pani od matematyki po dwóch tygodniach postawiła mu niedostateczny za to tylko, że nie miał ćwiczeń to, no to sobie odpuścił. Oczywiście mama nie powiedziała mi o tym, cały tydzień nie chodził do szkoły. Poszłam tam do niej, pytałam gdzie jest P (imię chłopca), w szkole, w szkole, w szkole. No to coś mnie tam podkusiło, mówię idę do szkoły (pauza) zobaczyć, bo mówię coś mi tak nie pasi za bardzo, no i poszłam i pani pedagog mówi, że od tygodnia się nie pokazuje, zapytałam co jest powodem, czy czy rozmawiał z nim w ogóle, jaki był powód tego, że przestał przychodzić. No mówi, że nie za bardzo ale żebym z wychowawczynią porozmawiała, poszłam do jego wychowawczyni, wychowawczyni mi właśnie pokazując mi dziennik, pokazała mi, znaczy opo/ było napisane na przedmiocie matematyka, że brak ćwiczeń. No więc poszłam do pani od matematyki i jej powiedziałam jak sytuacja wygląda. Poza tym on nie chodzi pierwszy rok do tej szkoły, tylko już szósty więc yy i i pani uczy go właśnie od czwartej klasy i wiedziała o tym że nie ma podręczników wcześniej i nie wiem i ukarała go jakby tą jedynką. Yy, ale powiedziała, że no po rozmowie z nią i tam powiedziała, że ja jestem zainteresowana mocno no tym chłopakiem, bo mama nie za bardzo. Y, nie przychodzi do szkoły, nie utrzymuje kontaktu żadnych ze szkołą, chociaż wielokrotnie ją prosiłam żebyśmy podeszły, zrobiły coś tam, no ale no nie miała chęci co zresztą no nie jest tak, w stosunku właśnie jakby do załatwiania wszelkich spraw to jest bardzo oporna. No mówię, ja wyciągam no mówię ważne to, że to stypendium będzie w tym miesiącu dopiero załatwione, no ale z chwilą, kiedy będzie ta decyzja i pani od matematyki powiedziała, że P* (pauza) *no wymaże jakby tą jedynkę, skreśli, żeby go nie karać no i żeby wrócił do szkoły. No i jak ja przyszłam do nich do domu, powiedziałam że stary nie masz tej jedynki, on na drugi dzień poszedł do szkoły i do dnia dzisiejszego chodzi. Pomimo tego, że nie ma tych książek, nie ma tych ćwiczeń, ale ja już właśnie rozmawiałam z panią wychowawczynią i powiedziała że postara się żeby tam od innych dzieciaczków z tych klas, które poszły już do szóstej klasy, bo on nie zdał w tamtym roku, przez swoją głupotę, nie przeszedł przez dwa tygodnie, te kończące jakby no i, no i nie. Y, i powiedzieli że absolutnie, no nie mogą go przepuścić, no bo byłaby to kara dla innych dzieciaczków, które chodziły cały rok i też oblały, tak? Y, także no nie mogły, nie mogli, chociaż mieli bardzo szczere chęci powiem szczerze, bo nawet rozmawiałam z panią dyrektor i powiedziała, że szkoda że nie chodził, że tutaj jakby nie było tej mobilizacji takiej. Yy, no ale jak mówię ja też tak jakby, z tą rodziną już/".*

Narratorka wprowadza do dalszej opowieści zmianę czasu, stanowiącą cezurę dla kolejnego etapu pracy z rodziną. Informantka kontynuuje opowieść o karierze szkolnej młodszego syna klientki, która tym razem ma charakter argumentacyjny, wyjaśniający nastawienie chłopca do jego braku promocji do następnej klasy.

W tym miejscu narratorka przechodzi do kolejnego wątku związanego z jej współpracą z innymi członkami sieci instytucjonalnej skoncentrowanej wokół rodziny. Zostaje wprowadzona argumentacja podsumowująca współpracę asystentki z kuratorem społecznym oraz pojawia się opis jego sposobu pracy. Co ciekawe, narratorka kontrastuje ten opis z własną teorią na temat sposobu pracy kuratora społecznego, zbudowaną w oparciu o własne doświadczenie praktyczne. Następnie pojawia się narracja rekonstruująca przebieg kontaktów asystentki z kuratorem społecznym. Jest w nią wpisana scena nawiązująca do konkretnej rozmowy z kuratorem na temat jego sposobu realizowania kurateli, połączona z komentarzem wyjaśniającym stosunek narratorki do sposobu jego pracy.

[43] Chodzi o przedstawicieli różnych instytucji – ośrodek pomocy społecznej, sąd rodzinny, szkoła etc. – którzy oddziaływują na daną rodzinę i mogą ze sobą współpracować.

Narracja zostaje złamana wzmianką o rozmowie asystentki z kuratorem zawodowym oraz poprzez argumentację podsumowującą poziom zaangażowania narratorki w pracę na rzecz rodziny.

Informantka wznawia narrację i rekonstruuje bieg zdarzeń, w których uczestniczyła jako podmiot działający na rzecz rodziny, od momentu otrzymania przez klientkę wezwania z terminem stawienia się do zakładu karnego. W tok tej narracji narratorka wpisuje scenę dotyczącą przebiegu jej wizyty u kuratora zawodowego dla dorosłych, podczas której wyjaśniała przebieg rozwoju klientki, jaki nastąpił w okresie jej działania. Kolejny fragment pełni funkcję wyjaśniającą dla przytoczonej sceny, w którym narratorka opisuje zmiany jakie zaszły w funkcjonowaniu społecznym matki pod wpływem jej oddziaływania. Dalej pojawia się komentarz argumentacyjny bilansujący/podsumowujący skalę zmian, jakie zaszły w rodzinie, w okresie pracy asystentki.

Następuje krótka narracja odtwarzającej historię kontaktów asystentki z rodziną.

Potem pojawia się opis rekonstruujący ramy społecznego funkcjonowania rodziny – narratorka przytacza historię uzależnienia klientki oraz wyjaśnia przyczyny trafienia jej dzieci do domu dziecka.

Pojawia się komentarz argumentacyjny obrazujący zmiany jakie zaszły w funkcjonowaniu klientki od momentu objęcia jej wsparciem asystentki.

Narratorka przechodzi do opisu relacji pomiędzy klientką a pracownicą socjalną.

Kontynuowany jest opisu historii rodziny. Narratorka tym razem rozwija wątek relacji klientki z mężem.

Następuje przejście do narracji związanej z prezentowaniem siebie jako podmiotu działającego na rzecz rodziny, w kontekście zorganizowania wyjazdu kolonijnego dla synów klientki. Narratorka prezentuje się jako rzecznik rodziny, który podejmuje negocjacje z innymi przedstawicielami instytucji, by stworzyć możliwość sfinansowana bezpłatnych kolonii dla synów klientki. W tej narracji pojawia się również scena interakcyjna dotycząca wizyty narratorki w głównej siedzibie ośrodka pomocy społecznej, podczas której asystentka starała się w perswazyjny sposób nakłonić urzędniczkę do tego, by podjęła niestandardowe działania związane z umożliwieniem dzieciom bezpłatnego wyjazdu na kolonie. Ten fragment narracyjny kończy się opisem przygotowań chłopców do wyjazdu.

Następnie pojawia się opis relacji panujących między synami a matką.

Później narratorka formułuje komentarz argumentacyjny wyjaśniający relacje asystentki z klientką z teraźniejszej perspektywy.

Dalej informantka opisuje zasady realizowania, wprowadzonego przez nią, harmonogramu prac domowych oraz przechodzi do narracji na temat sposobów egzekwowania jego realizacji. Przytacza scenę związaną z tą aktywnością. Narracja zostaje zakończona komentarzem oceniającym poziom wywiązywania się członków rodziny z narzuconych im obowiązków

Najdłuższa całość w wywiadzie zostaje zakończona narracją na temat kontaktów asystentki z kuratorem dla dorosłych, która dotyczy działań ukierunkowanych na uzyskanie odroczenia terminu zasądzonego wyroku. Narratorka kończy tę część wypowiedzi odwołując się do perspektywy teraźniejszej, w której jest umiejscowiony rozwój zdarzeń związanych z wyrokiem klientki – asystentka oczekuje na rozpatrzenie wniosku do sędziego w sprawie uzyskania odroczenia wyroku. Jest to kolejny fragment, w którym asystentka występuje jako podmiot działający na rzecz rodziny

Całość 5 (objętość 61 wersów). Ta część opowieści ma charakter głównie opisowy i nieco argumentacyjny. Skupia się w dużej mierze na wyjaśnieniu ram instytucjonalnych, w których toczy się praca asystenta rodziny (są one związane ze stosowaniem regulacji prawnych dotyczących zawodu asystenta rodziny oraz stosunkami jakie określają relacje pracowników socjalnych i asystentów).

Narratorka przechodzi w swojej opowieści do perspektywy teraźniejszej. Komentuje początkowy okres kontaktów z „nowymi" rodzinami, które otrzymywała w końcowym okresie współpracy z rodziną, o której opowiadała w poprzedniej, najobszerniejszej części wywiadu.

Następnie narratorka nawiązuje do dnia dzisiejszego. Informuje, co będzie robiła po zakończeniu wywiadu – jest umówiona z dwoma pracownikami socjalnymi. Informantka przechodzi do opisu, który stanowi kontekst dla poprzedniej informacji. Asystentka charakteryzuje dotychczasowe, lokalne i wewnętrzne zasady postępowania asystentów, związane z wchodzeniem do rodzin na pierwsze wizyty, a następnie kontrastuje te zasady z przyjętymi przepisami prawnymi regulującymi pracę asystenta.

Informantka opisuje zmiany zachodzące w stosunkach między asystentami a pracownikami socjalnymi na terenie ośrodka, w którym pracuje. Pojawia się komentarz teoretyczny ujawniający przekonania narratorki dotyczące tendencji reagowania pracowników ośrodka na asystenta w rodzinie. Narratorka różnicuje pracowników socjalnych i wprowadza swoją typologię opartą na obserwowanych przez nią sposobach pracy. Posługuje się podmiotem zbiorowym. Mówi o pracownikach socjalnych jako grupie.

Dalej narratorka kontynuuje opis związany z pracownikami socjalnymi dotyczący ich współpracy z asystentami. Utrzymuje się forma wypowiedzi na poziomie uogólnienia, w której mowa jest o ogóle, a nie o konkretnej osobie i konkretnym zdarzeniu.

Informantka raz jeszcze nawiązuje do ram instytucjonalnych związanych z regulacjami dotyczącymi wchodzenia na pierwszą wizytę do rodziny z pracownikiem socjalnym.

Później pojawia fragment narracyjny, w którym asystentka negocjuje z pracownikiem socjalnym termin wejścia na pierwszą wizytę do rodziny. Podobnie jak w innych wypowiedziach w trybie narracyjnym, narratorka występuje w tym fragmencie jako podmiot działający na rzecz rodziny. Narracja połączona jest z argumentacją oceniającą postawę pracownika socjalnego. Po raz kolejny narracja w pewnym momencie przekształciła się w odtwarzanie sceny ze spotkania z pracownikiem socjalnym w pokoju pracowniczym.

Na koniec pojawia się fragment narracyjny, w którym asystentka wprowadza osoby trzecie w problemy związane ze współpracą z pracownikiem socjalnym – tym, o którym opowiadała wcześniej.

Całość 6 (objętość 84 wersy) asystentka ponownie wraca do historii dotyczącej rodziny, o której opowiadała w części czwartej (całość nr 4). Nawiązuje do ostatniej wizyty pracownika socjalnego u klientki. Właściwie można powiedzieć, że głównym tematem opowieści w tym suprasegmencie, jest odtwarzanie interakcji pomiędzy asystentką klientką i pracownicą socjalną. Ciekawą cechą narracji w tej części, jest odtwarzanie przebiegu wizyt i rozmów klientki, w których narratorka nie brała bezpośredniego udziału[44]. Jest to istotny kontekst dla zrozumienia aktywności asystentki, które podejmowała na rzecz klientki w kontaktach z pracownicą socjalną.

Później przechodzi do opisu stanu emocjonalnego klientki, związanego z czekającym ją niebawem pobytem w więzieniu. Narratorka nawiązuje do treści rozmów, jakie toczyła z klientką w ostatnim, trudnym dla niej czasie.

Pojawia się argumentacja podsumowująca poziom zaangażowania narratorki w pracę z rodzina połączona z jej poglądem na temat tego, jak jej zaangażowanie jest oceniane przez innych profesjonalistów pracujących z tą rodziną.

Dalej rozpoczyna się fragment wybiegający w przyszłość. Narratorka rozważa/prognozuje potencjalne konsekwencje dla dalszego funkcjonowaniu klientki, związane z jej pobytem w więzieniu lub pozostaniem w domu.

Informantka wprowadza opis teraźniejszego funkcjonowania klientki.

Później pojawia się fragment narracyjny, w którym asystentka nawiązuje do rozmów z synami klientki, stanowiących próbę oddziaływania na ich nastawienie dotyczące prawdopodobniej rozłąki z matką.

[44] Używanie mowy bezpośredniej w odniesieniu do kogoś innego może świadczyć o zakorzenieniu się cudzej opowieści w narracji asystentki, która stała się dla nie punktem odniesienia, określającym perspektywę oglądu odtwarzanych zdarzeń.

Następnie, narratorka szczegółowo odtwarza przebieg niedawnej wizyty pracownicy socjalnej u klientki. Detaliczny sposób odtwarzania przebiegu wizyty mógłby świadczyć o tym, że narratorka była świadkiem relacjonowanych zdarzeń. Jednak nie potwierdza tego dalsza część jej opowieści.

Następnie asystentka rozwija fragment narracyjny odtwarzający przebieg jej rozmów z klientką i z pracownicą socjalną, które bezpośrednio odnosiły się do wizyty opisanej we wcześniejszym passusie. Informantka występuje w tym fragmencie jako rzecznik klientki, który walczy o respektowanie jej praw i okazywanie jej szacunku, mając wzgląd na sytuację życiową, w której się znajduje. Dalej asystentka przechodzi do krótkiej narracji związanej z przekonywaniem klientki do kolejnych kontaktów z pracownikiem socjalnym.

Pojawia się opis sposobów radzenia sobie klientki z trudną sytuacją finansową, podejmowanych niezależnie od wsparcia finansowego z pomocy społecznej.

W kolejnym fragmencie narracyjnym, informantka odtwarza przebieg spotkania, na którym udało się jej namówić klientkę do tego, by poszła do biura pracownika socjalnego z prośbą o pomoc finansową. Następny ustęp dotyczy przebiegu wizyty klientki w biurze asystenta. Po raz kolejny narratorka relacjonuje rozmowę klientki z pracownikiem socjalnym, tak jakby była jej uczestnikiem. Używa mowy bezpośredniej. Później pojawia się fragment narracyjny, w którym odtwarzany jest przebieg rozmowy z klientką, dotyczącej jej relacji z pracownikiem socjalnym. Rozmowa nastąpiła po wizycie klientki w biurze pracownika socjalnego. Dalej narratorka odtwarza przebieg kolejnej rozmowy z pracownicą socjalną, w której, po raz kolejny, staje w obronie klientki. Narracja prezentująca przebieg rozmowy narratorki z pracownicą socjalną jest przeplatana ustępami, w których asystentka wciela się w postać klientki i odtwarza jej dialogi skierowane do pracownika socjalnego.

Następnie pojawia się kolejna narracja odtwarzająca rozmowę między narratorką a klientką, na temat zamiaru złożenia skargi dotyczącej działania pracownika socjalnego.

Narratorka kończy analizowaną całość poprzez określenie planów związanych z dalszą pomocą dla rodziny.

Na koniec wypowiedzi, informantka określa czas teraźniejszy, z perspektywy którego snuje swoją opowieść o rodzinie, jako czas oczekiwania na decyzję sędziego w sprawie dalszych losów klientki. Narratorka wyjaśnia, że jutro zapadnie decyzja, na którą czeka. Jest to ważny kontekst społeczny, w którym toczy się wywiad. Kontekst ten ma prawdopodobnie wpływ na to, że asystentka mówi najwięcej o rodzinie, której losy właśnie się ważą. Wielokrotnie powraca do opowieści o rzeczonej rodzinie w prowadzonym wywiadzie.

Całość 7 (objętość 37 wersów). Jest to część opowieści głównie skoncentrowana na charakterystyce zmian zachodzących w obrębie ram instytucjonalnych – regulacji prawno-proceduralnych. Są to istotne zmiany stanowiące kontekst dla pracy asystenta. Całość ma charakter głównie opisowo-argumentacyjny.

Narratorka przechodzi do podsumowania obecnego okresu jej pracy, biorąc pod uwagę zmiany jakie zaszły w procedurach przydzielania rodzin asystentowi. Następnie pojawia się opis wcześniejszej praktyki przyznawania rodzin asystentom w odniesieniu do obecnych realiów.

Dalej pojawia się komentarz, w którym narratorka dzieli się swoją opinią dotyczącą zwiększenia liczby rodzin objętych wsparciem asystenta. Informantka wyjaśnia wpływ wprowadzonych zmian związanych ze zwiększeniem liczby rodzin przypadających na jednego asystenta na jakość oferowanego wsparcia. Narratorka odwołuje się do podmiotu zbiorowego –mówi w imieniu grupy asystentów, jako jej reprezentant.

Następnie pojawia się obszerny autokomentarz, w którym asystentka wyjaśnia swój stosunek do pierwszych przekazanych rodzin, z którymi jest najbardziej związana. Pomimo zmieniających się okoliczności – otrzymywania coraz większej liczby „nowych" rodzin, asystentka nie jest w stanie zmienić sposobu swojej pracy i nadal jest równie silnie zaangażowana w pomoc „starym rodzinom".

Co ciekawe, w tym autokomentarzu asystentka na początku używa zaimka osobowego, a następnie wypowiada się jako podmiot zbiorowy.

Narratorka przechodzi do wątku dotyczącego rozpoczęcia pracy w „nowych" rodzinach. Pojawia się narracja na temat ustalania z pracownikami socjalnymi terminu wspólnej pierwszej wizyty w rodzinie.

Dalej pojawia się opis zmieniających się uwarunkowań związanych ze współpracą asystentki z pedagogiem i psychologiem zatrudnionymi w ośrodku. Uwarunkowania te mają wpływ na ilość wstępnych informacji, jakie asystentka otrzymała o „nowych" rodzinach, których jeszcze nie poznała

Narratorka przechodzi do narracji dotyczącej rozmowy z kierowniczką na temat informacji o nowo przydzielanych rodzinach. Całość zostaje zakończona osądem wartościującym wpływ zmieniających się regulacji instytucjonalnych na jakość pracy asystenta.

Zakończenie (objętość 16 wersów). Pre-pre-koda – jeden z ostatnich autokomentarzy zamykających opowieść, w którym narratorka podsumowuje zmiany jakie zaszły w jej poziomie zaangażowania, formie psychicznej, orientacji działania, od momentu podjęcia pracy asystenta, do chwili obecnej. Pre-koda – nieco przypomina komentarz argumentacyjny, w którym narratorka wyjaśnia dylemat z jakim się wciąż zmaga, dotyczący jej poziomu zaangażowania w pracę z poszczególnymi rodzinami. Koda – odwołująca się do oceny struktury opowieści i intencji, jaka jej przyświecała.

Zakończenie wywiadu

[fragment wywiadu, materiał badawczy I.K.J.] „(pre-pre-koda) *gdzie no mówię, przyszłam w na początku roku do pracy i byłam bardzo bardzo mocno zaangażowana i bardzo to mi fajną, znaczy sprawiało mi frajdę ta robota, bo ogólnie lubię pracować z takimi ludźmi, z takim właśnie z takim środowiskiem, ale czuje się bardzo zmęczona i coraz bardziej widzę, że to absolutnie nie ma żadnego sensu bo, no bo mówię, jeżeli mam pracować po łepkach to, to albo w ogóle się nie angażować w taką rodzinę jedną, drugą, piątą czy dziesiątą albo, albo nie wiem skupić się, też nawet nie wiem na czym (pauza.)* (pre-koda) *Czy pomagać bardziej tym ludziom, których, których już znam i u których wiem że jakby wyprostuję ich na tyle, że oni jakby po oddaniu ich przeze mnie, że oni sobie dadzą radę. Chociaż wiadomo że nigdy nie ma pewności bo też nie wiadomo że nie można nigdy sobie jakoś tam zakładać że, znaczy można sobie założyć, że dadzą sobie radę a później się okazuje że sobie nie dają rady, a tutaj no co do tych nowych no to, no to mówię no nie wiem, nie wiem jak to ma dalej funkcjonować, jak to dalej ma wyglądać. Po prostu. (pauza).* (koda) *Chaotycznie mówiłam strasznie, ale mówię że tak powiem trochę się wkręciłam i chciałam powiedzieć wszystko bo/ może i tak nie wszystko powiedziałam. No, no także tyle.*

(badaczka): Tyle, tak?

(narratorka): Chyba tak".

3.2. Analiza alternatywnej narracji – zastosowanie konstruktywistycznej wersji teorii ugruntowanej Kathy Charmaz

Kiedy materiał badawczy nie spełnia wymogów autobiograficzności lub/i narracyjności, należy poszukiwać innego sposobu analizy, niż ten zaproponowany przez Fritza Schütze, bowiem nie z każdego wywiadu da się wyodrębnić struktury procesowe. Nie zawsze też analiza struktur procesowych, czy też ich powiązań z innymi zjawiskami społeczno-biograficznymi, jest naszym celem badawczym.

Propozycję alternatywną dla analizy wywiadu narracyjnego wg procedury Schütze, stanowią narzędzia teorii ugruntowanej (*grounded theory*). Połączenie ze sobą tych dwóch metodologii jest uzasadnione, z uwagi na spójność leżących u ich podstaw założeń o procesualnym charakterze rzeczywistości społecznej oraz obustronnej zależności pomiędzy działaniami aktorów a kształtem struktury

społecznej (Domecka, Mrozowski, 2008, s. 139). Należy również pamiętać, że sam Fritz Schütze, kiedy tworzył metodę analizy wywiadów narracyjnych, bazował na strategii teorii ugruntowanej polegającej na wyłanianiu hipotez z narastającego i nieustannie kontrastowanego ze sobą materiału empirycznego (Waniek, 2019, s. 140).

Na początku należy zaznaczyć, że teoria ugruntowana nie jest jednolita, bowiem składa się z kilu wariantów – poczynając od wariantu klasycznego (Glaser, Strauss, 1967, 2009; Glaser 1978), przez jego późniejszą modyfikację (Strauss, Corbin, 1990), aż po wersję konstruktywistyczną autorstwa Kathy Charmaz (2006, 2009). Skupimy się na objaśnieniu podstawowych narzędzi oraz strategii proponowanych w wersji konstruktywistycznej teorii ugruntowanej i ich powiązaniu z wywiadem narracyjnym.

Kiedy badacz decyduje się na wykorzystanie zasad teorii ugruntowanej i zastosowanie ich w analizie wywiadu narracyjnego, powinien przemyśleć i uzasadnić swoje decyzje, a także brać pod uwagę konsekwencje stojące za taką praktyką badawczą. Jak wiadomo, Charmaz nie posługuje się wywiadem narracyjnym w swoich badaniach. Wykorzystuje wywiad, określany jako intensywny wywiad jakościowy[45], który odbiega w swym przebiegu od wywiadu narracyjnego. Zasadnicza różnica pomiędzy wywiadem intensywnym, stosowanym w konstruktywistycznej wersji teorii ugruntowanej, a wywiadem narracyjnym, polega na tym, że ten pierwszy jest rozmową ukierunkowującą badanego, skłaniającą go do uszczegóławiania kwestii badawczych[46], natomiast ten drugi, skłania do improwizowanej opowieści o swoim życiu. W momencie, kiedy na przekór utartym ścieżkom postępowania metodologicznego, chcemy wykorzystać wywiad narracyjny jako materiał, który włączymy do postępowania analitycznego zgodnego z metodologią konstruktywistycznej teorii ugruntowanej, warto, jak nam się wydaje, określić status i funkcję tego materiału badawczego.

Naszym zdaniem „nieudany" wywiad narracyjny warto potraktować jako materiał, na podstawie którego można przeprowadzić **kodowanie wstępne** (*initial coding*). W tej wstępnej fazie kodowania da się rozpoznać badane zjawisko – sformułować pierwsze pytania analityczne, określić kody rzeczowe, odnaleźć konceptualne luki, niezbędne do tego, by uzyskać bardziej zogniskowane dane[47].

[45] Specyfika wywiadów intensywnych polega na tym, że są to wywiady pogłębione dostosowane do strategii teorii ugruntowanej, umożliwiające dogłębne zbadanie konkretnego tematu, poznanie sposobu doświadczania badanego, ale jednocześnie mają charakter ukierunkowany, pozwalający na uzyskanie bardziej zogniskowanych danych:„Zarówno metody teorii ugruntowanej, jak i wywiady intensywne są otwarte, lecz ukierunkowane, mają określoną formę, ale są emergentne, mają wyznaczone tempo, jednak nadal są elastyczne"(Charmaz, 2009, s. 43).Wywiad intensywny wymaga przygotowania. Należy sformułować kilka ogólnych, otwartych pytań wstępnych. Oto kilka z nich:
„Powiedz mi, co się wydarzyło [lub jak doszedłeś (doszłaś) do...]
Kiedy, jeśli w ogóle, doświadczyłeś (doświadczyłaś)...[lub dostrzegłeś (dostrzegłaś)...]?
[Jeśli tak] jakie było to doświadczenie? Co wtedy myślałeś (myślałaś)? Jak to się stało że...? Czy ktoś wpłynął na twoje działania i jeśli tak, to kto? Powiedz mi, w jaki sposób ta osoba wpłynęła na ciebie?
Czy możesz opisać wydarzenia, które doprowadziły do...[lub poprzedziły...]?
Co przyczyniło się do...?
Co się wtedy zdarzyło w twoim życiu? Jakbyś opisał (opisała) swoje poglądy na temat...zanim doszło do...? Jak, jeśli w ogóle, zmieniły się twoje poglądy na temat...?
Jak opisałbyś (opisałabyś) osobę, którą wtedy byłeś (byłaś)?" (ibidem, s. 46).
Pytania ogólne mają wywołać dyskusję ujawniającą to, w jaki sposób badany interpretuje swoje doświadczenie. Badacz powinien umiejętnie pokierować dyskusją, zadawać w tym celu kolejne pytania, które pozwolą uszczegółowić najbardziej interesujące tematy. W wywiadzie intensywnym chodzi o zachowanie równowagi między otwartością a skupieniem się na istotnych zagadnieniach.

[46] Wywiad intensywny jest narzędziem pozwalającym na ogniskowanie zbieranych danych – tworzenie coraz bardziej złożonych i szczegółowych kategorii analitycznych oraz odnajdywanie powiązań pomiędzy nimi.

[47] Kodowanie to jedna z podstawowych procedur teorii ugruntowanej, która łączy zbieranie danych z budowaniem wyłaniającej się z nich teorii. Przystępujemy do kodowania w momencie, kiedy zaczynamy stawiać pytania analityczne na temat zgromadzonych danych. Jest to proces definiowania danych w taki sposób, by „wydostać się" poza konkretne twierdzenia w celu stworzenia analitycznych interpretacji.
Kathy Charmaz określa kodowanie jakościowe jako:
„(...) opatrywanie poszczególnych segmentów danych etykietą opisującą ich zawartość. Kodowanie wydobywa istotę danych, pozwala na ich zgrupowanie i ułatwia porównywanie poszczególnych segmentów" (2009, s. 9).

Pierwsze kody są prowizoryczne i mogą ulegać przeredagowaniu w celu ich lepszego dopasowania do danych. Chodzi o to, by być otwartym na to, co przyniosą nam dane i starać się jak najdokładniej zakodować sens, jaki w nich tkwi. Ważne, by kody ściśle odpowiadały danym – w pełni obejmowały i kondensowały ich sens. Innymi słowy, kody mają pasować do danych, a nie dane do kodów.

Podczas kodowania wstępnego badacz odpowiada na następujące pytania:

„Co można zbadać za pomocą tych danych?; Co sugerują owe dane? O czym świadczą? Z czyjego punktu widzenia? Na jakie kategorie teoretyczne wskazują określone dane?" (ibidem, s. 66).

Charmaz zaleca, by tworzyć kody za pomocą rzeczowników odczasownikowych, czyli przy pomocy słów, które odzwierciedlają procesualność działania (ibidem, s. 68). Przykłady takich kodów to – „stawanie w obliczu pytań o własną jaźń i tożsamość"; „domaganie się ujawnienia informacji" (ibidem, s. 61). Można kodować dane „słowo po słowie" (*word-by-word*), „wiersz po wierszu" (*line-by-line*) oraz „wydarzenie po wydarzeniu" (*incident to incident*) (ibidem, s. 69-75). Strategia kodowania zależy w dużej mierze od typu posiadanych materiałów badawczych. W przypadku wywiadów narracyjnych zalecamy kodowanie wiersz po wierszu, ponieważ ułatwia dostrzeżenie niuansów tkwiących w tekście i pozwala przekształcić go w zakodowaną całość. Natomiast kodowanie „wydarzenie po wydarzeniu" jest bardziej pomocne w przypadku kodowania danych pochodzących z obserwacji (ibidem, s. 73).

Generalnie rzecz biorąc, przebieg kodowania wstępnego sprowadza się do: interpretowania oraz segregowania danych według dostrzeżonych w nich własności, nieustannego porównywania ich ze sobą, identyfikowania w nich luk, szukania ukrytych założeń, definiowania działań, na których są oparte, objaśniania ukrytych działań i znaczeń (ibidem, s. 70).

Jeśli decydujemy się na włączenie wywiadów narracyjnych do badania opartego o metodologię teorii ugruntowanej, nie możemy zapominać, że podstawową strategią jaką powinniśmy się kierować jest **teoretyczne pobieranie próbek** (*theoretical sampling*). Strategia ta polega, najogólniej rzecz biorąc, na szukaniu istotnych danych w celu rozwinięcia wyłaniających się kategorii, ich własności i połączeń z innymi kategoriami (ibidem, s. 126). Oznacza to, że nie powinniśmy wykorzystywać wywiadów narracyjnych jako jedynego i ostatecznego źródła danych. Wywiad ma nam pomóc w pogłębionym rozumieniu badanego zjawiska, może być bogatym źródłem danych, z których wyłonimy kody bardziej ogólne lub bardziej skoncentrowane. Należy jednak, w zależności od kierunku prowadzonych badań oraz posiadanego przeczucia badawczego, poszukiwać dalszych danych, które pozwolą odnajdywać nowe własności i połączenia pomiędzy kodami oraz przekształcać je w coraz bardziej rozbudowane kategorie analityczne. Interpretacja wywiadu narracyjnego powinna być zatem włączona w logikę postępowania abdukcyjnego, która w sensie technicznym, sprowadza się do nieustannego porównywania ze sobą danych i rozbudowywania wyłonionych kategorii teoretycznych, na podstawie porównywania ich z kolejnymi danym (por. ibidem, s. 134-135). W praktyce oznacza to, że badacz może powrócić do swoich wcześniejszych narratorów prosząc ich tym razem o udział w wywiadzie intensywnym, bazującym na wiedzy z wywiadu narracyjnego[48]. Można też zestawiać wywiad narracyjny z innymi danymi pochodzącymi od nowych uczestników, z nowych miejsc.

Podążając drogą nieustannego zestawiania ze sobą zakodowanego materiału z nowymi danymi, przechodzimy na kolejne etapy kodowania. Zostały one przez nas pokrótce opisane. Chcemy by Czytelnik zapoznał się z nimi mając jednocześnie świadomość, że przejście przez kolejne etapy

[48] Ponowne spotkanie z wcześniejszymi narratorami może pojawić się na różnych etapach prowadzenia analizy i wynikać z potrzeby uzupełnienia luk w danych – uszczegółowienia powiązań pomiędzy kodami, czy też rozbudowania wyłonionych kategorii teoretycznych. Istotne jest również, na jakim etapie badania został zastosowany wywiad narracyjny. Chodzi o to, czy lista pytań zadawanych przez badacza (w fazie pytań) w trakcie wywiadu narracyjnego, wynikała z poszukiwania konkretnych danych uzupełniających dotychczasową analizę, czy też był to pierwszy (jeden z pierwszych) przeprowadzonych wywiadów, a pytania miały charakter wstępny, ogólnie powiązany z zainteresowaniami badacza. Należy brać również pod uwagę umiejscowienie badacza i wynikająca z niego gotowość do prowadzenia analizy na wysokim poziomie abstrakcji. Podwójne usytuowanie badacza może wywołać trudności w uruchomieniu myślenia analitycznego w stosunku do rzeczywistości, w której przez długi czas sam był „zanurzony", na przykład jako praktyk lub aktywny uczestnik.

kodowania wymaga wykroczenia poza hermeneutyczną analizę kilku/kilkunastu wywiadów narracyjnych, na rzecz znajdywania nowych danych, stanowiących punkt odniesienia dla zakodowanych wywiadów. Innymi słowy, nie chodzi o to, by czytać na okrągło te same wywiady, wyprowadzając coraz bardziej wysublimowane wnioski, ale o to, by zbudowane w oparciu o wywiad/wywiady kody czy też kategorie, konfrontować z nowymi danymi i dzięki temu, coraz silniej ugruntowywać je w danych, precyzować ich własności i zależności.

Kiedy jesteśmy w stanie skonstruować kody bardziej ukierunkowane i wybiórcze, pasujące do większych partii materiału badawczego, wtedy przechodzimy do kolejnego etapu procedury kodowania – jest to **kodowanie skoncentrowane** (*focused coding*). Ten etap kodowania umożliwia analizę większych porcji danych poprzez użycie najistotniejszych oraz najczęściej występujących kodów. Na tym etapie możemy weryfikować adekwatność określonych dotychczas kodów oraz podejmować decyzje, które kody wstępne mają największe znaczenie analityczne dla wnikliwej i całościowej interpretacji danych. W ten sposób wyłaniają się kody skoncentrowane. Bardzo często, na etapie kodowania skoncentrowanego, badacz powraca do badanych i omawia z nimi kwestie, które wcześniej nie były dla niego zauważalne, dzięki temu uzupełnia luki w dokonywanej kategoryzacji, a także uszczegóławia istotne kody (ibidem, s. 79). Kody skoncentrowane są udoskonalane poprzez porównywanie z danymi (ibidem, s. 82).

Dalszym etapem procesu analitycznego może być **kodowanie zogniskowane** (*axial coding*) lub/i **teoretyczne** (*theoretical coding*). Kodowanie zogniskowane polega na wyłanianiu kategorii i łączeniu ich z podkategoriami. Innymi słowy jest to kodowanie pozwalające przekształcić kody w bardziej rozbudowane kategorie posiadające swoje własności i wymiary. Istotne jest, że tego rodzaju kodowanie może być prowadzone, kiedy rozwiniemy kategorię centralną, wokół której będziemy budować pozostałe kategorie analityczne. Na tym etapie kodowania chodzi o przemianę tekstu w pojęcia[49], które określają wymiary większej kategorii. Zwolennikami tego rodzaju kodowania byli Anselm Strauss i Juliet Corbin (1990). Charmaz odnosi się do kodowania zogniskowanego nieco sceptycznie, gdyż zauważa, że dostarcza ono ramy teoretycznej, która może zarówno poszerzyć, jak i zawęzić pole widzenia badacza (2009, s. 83). Jak sama stwierdza: „Ci, którzy preferują proste, elastyczne wytyczne – i tolerują niejednoznaczność – nie potrzebują zogniskowanego kodowania kategorii. Mogą podążać za wskazówkami określonymi na podstawie zgromadzonych materiałów empirycznych" (ibidem).

Kolejnym zaawansowanym typem kodowania, jest kodowanie teoretyczne bazujące na kodach skoncentrowanych, jako na materiale wyjściowym. W trakcie tego etapu kodowania pracuje się nad kodami skoncentrowanymi w taki sposób, by je ze sobą zintegrować i przekształcić w kategorie teoretyczne określające relacje między nimi (ibidem, s. 85-86). W tej pracy analitycznej można posłużyć się narzędziem stworzonym przez Barneya Glasera, który wyodrębnił osiemnaście rodzin kodowania (*theoretical coding families*) (1978)[50]. Rodziny kodowania mogą być pomocne poprzez uwrażliwienie na wielowymiarowość związków i relacji, jakie można dostrzec pomiędzy kodami skoncentrowanymi. Charmaz przestrzega przed tym, aby nie traktować wyłonionych kategorii teoretycznych jako kryterium obiektywizującego dane. Powinny one stanowić pomoc w uszczegółowieniu analizy i interpretować wszystkie dane (ibidem, s. 90).

Na koniec, chcemy dodać, że kiedy inspirujemy się teorią ugruntowaną i próbujemy zakodować tekst pochodzący z wywiadu narracyjnego, warto brać pod uwagę specyfikę i idiomatyczność języka narratorów. Można wyróżnić tak zwane kody in vivo (*in vivo codes*) oznaczające ogólne terminy, znane

[49] Proces budowania teorii wyłaniającej się z danych, w dużym skrócie, polega na tym, że kody przekształcają się w kategorie, a te w pojęcia.

[50] Glaser stworzył rodziny kodowania poprzez określenie relacji formalnych (np. elementy, podziały, własności, sektory, segmenty itp.) oraz wymiar relacji (np. strategie, taktyki, osiągnięcia, manipulacje, manewry, intrygi, znaczenia, cele, itp.) łączących kody skoncentrowane (por. Konecki 2008, s. 91). Pierwsza rodzina kodów została nazwana „Sześć C" (The Six's C's), składają się na nią: przyczyny, konteksty, możliwe przebiegi działań, konsekwencje, kowariancje i warunki (causes, contexts, contingencies, consequences, covariances and conditions) (por. Konecki 2008, s. 91).

przez uczestników danego uniwersum dyskursu oraz terminy stworzone przez badanych, oddające subiektywne znaczenie ich doświadczenia (ibidem, s. 76). Chciałybyśmy zaprezentować przykłady takich kodów, które zostały zaczerpnięte z materiału badawczego, zgromadzonego podczas badania asystentów rodziny, z którego pochodził wywiad analizowany w tekście.

POKAZYWANIE PALCEM (*pointing with the finger*) dyrektywny sposób wspierania rodziny w realizacji zadań. Pokazywanie palcem było sposobem wykonywania danej czynności. Ten tryb był używany przez asystentkę, gdy pracowała z rodziną, którą sklasyfikowała jako zależną i wymagającą opieki.

SKŁADANIE (*submit someone broken pieces*) aktywność ukierunkowana na uwolnienie silnych emocji. Tego rodzaju działalność rozpoczęła asystentka po tym, jak przekazała klientowi nieoczekiwane informacje o umieszczeniu dziecka poza rodziną. Omawiane działanie miało miejsce w konkretnej sytuacji, w której asystentka była pierwszą osobą, która przekazała matce złe wieści o zabraniu jej dziecka. Zgodnie z decyzją sądu rodzinnego dziecko zostało zabrane z rodziny w trybie pilnym.

NATYCHMIASTÓWKA (the *expressway's*) kod in vivo, który był zrozumiały dla wszystkich profesjonalistów współpracujących z rodziną. Opisuje interwencyjne (w trybie pilnym) postępowanie sądowe i administracyjne sądu rodzinnego, na podstawie którego dziecko zostaje tymczasowo umieszczone poza rodziną biologiczną.

INFORMACJE Z PIERWSZEJ RĘKI (*first-hand information)* najnowsze, aktualne informacje o rodzinach, otrzymywane bezpośrednio od osób uczestniczących w bieżących wydarzeniach rodzinnych. Asystenci mogą zdobywać regularnych informatorów, którzy przekazują im takie informacje.

Właściwe odczytanie kodów in vivo jest konieczne dla zrozumienia znaczeń tkwiących w kodowanym materiale. Można poszukiwać ukrytych znaczeń tych kodów, zobaczyć jak są konstruowane i jaki mają wpływ na ludzkie działania, co może stać się dobrym początkiem konstruowania bardziej zintegrowanej analizy.

KONKLUZJA

Badacz społeczny, który zdecyduje się gromadzić i analizować wywiady narracyjne, musi zdawać sobie sprawę z tego, jak zwiększyć szansę pozyskania materiałów o wysokim stopniu narracyjności, nadających się do analizy zgodnej z podejściem Fritza Schütze. Bardzo ważne jest aby wiedział, z jakich elementów socjologii biografistycznej korzysta, gdzie kończą się referencje do podejścia Schütze, a zaczyna własna (lub inna) propozycja teoretyczna czy metodologiczna. Istotne jest, aby posiadać świadomość metodologiczną dotyczącą łączenia różnych technik oraz metod wpisanych w odrębne, lecz niekoniecznie przeciwstawne strategie metodologiczne. W przypadku wywiadu narracyjnego taka świadomość metodologiczna wydaje się szczególnie ważna, kiedy odrywamy tą technikę zbierania materiałów autobiograficznych od całościowego i spójnego systemu, jakim jest socjologia Fritza Schütze. Warto również pamiętać, że (nie)udany wywiad narracyjny można z powodzeniem wykorzystać w procesie badawczym. Czasami wymaga to zmiany głównej idei badań, ale może doprowadzić do nowych, nieoczekiwanych rezultatów. Należy pamiętać, że zarówno wywiad narracyjny, jak i teoria ugruntowana, wyrastają z założenia, że badacz ma podążać za danymi i być gotowy na nieoczekiwane odkrycia, wynikające z „podróży naukowej" otwartej na różne możliwości i kierunki.

BIBLIOGRAFIE/BIBLIOGRAFIA

Alheit P. (2002), *Wywiad narracyjny*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja", przeł. A Kosowska, nr 2(18), s. 103-112.

Barbier J.-M. (2006), *Działanie w kształceniu i pracy socjalnej. Analiza podejść*, przeł. G. Karbowska, Katowice, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk".

Bertaux D. (2012), *Analiza pojedynczych przypadków (Au cas par cas)*, przeł. A. Trąbka, w: *Metoda biograficzna w socjologii*, K. Kaźmierska (red.), Kraków, Zakład Wydawniczy „NOMOS", s. 309-333.

Bernstein B. (1980), *Socjolingwistyczne ujęcie procesu socjalizacji: uwagi dotyczące podatności na oddziaływania szkoły*, przeł. Z. Babska, w: *Badania nad rozwojem języka dziecka*, W. Grace W. Shugar, M. Smoczyńska (red.) Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 557–596.

Bielecka-Prus J. (2015), *Transkrypcja jako działanie interpretacyjne*, w: *Badania jakościowe. W poszukiwaniu dróg i inspiracji*, M. Szumigraj, E. Trębińska-Szumigraj, D. Zielińska-Pękał (red.), Rocznik Lubuski, t. 41, cz.1, s. 41-54.

Björkenheim J., Levälahti J., Karvinen- Niinikoski S. (2006), *Procesy biograficzne – analiza przypadku z dziedziny pracy socjalnej*, przeł. A. Golczyńska- Grondas, w: *Metoda biograficzna w doradztwie zawodowym i pracy* socjalnej, A. Golczyńska- Grondas, Ł. Dunajew-Tarnowska (red.), Łódź, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, s. 63-85.

Corbin J. M., Strauss A. L. (1990), *Grounded theory research: Procedures, canons, and evaluative criteria*, „Qualitative Sociology", nr 13(1), s. 3-21.

Charmaz K. (2006), *Constructing grounded theory. A practical guide through qualitative analysis*, SAGE Publications, London, Los Angeles, New Delphi, Singapore, Washington DC.

Charmaz K. (2009), *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*,

przeł. b. Komorowska, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Cooley Ch. (1956), *Human nature and social order*, Glencoe, The Free Press.

Czyżewski M., Rokuszewska-Pawełek A. (1989), *Analiza autobiografii Rduolpha Hössa część 1*, „Kultura i Społeczeństwo", t. XXXIII, nr 2, s. 35-65.

Domecka M., Mrozowicki A. (2008), *Robotnicy i ludzie biznesu. Wzory karier zawodowych a zmiana społeczna w Polsce*, „Przegląd Socjologii Jakościowej", t. IV, nr 1, s. 136-154. [dostęp 30.08.2019]. Dostępny w Internecie: http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/archive_pl.php.

Glaser B. G. (1978), *Theoretical Sensitivity*, San Francisco, The Sociology Press.

Glaser B. G., Strauss A. L. (1967), *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*, Chicago, Aldine Publishing Com.

Glaser B. G., Strauss A. L. (2009), *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*, przeł. M. Gorzko, Kraków, Zakład Wydawniczy „NOMOS".

Gorzko M. (2004), *Typ doskonały materiału socjologicznego. O niektórych zastosowaniach metody biograficznej w socjologii polskiej*, Szczecin, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.

Granosik M. (2019), *Metoda biograficzna a emancypacyjna praktyka. Perspektywa społeczno-pedagogiczna*. „Przegląd Socjologii Jakościowej", t. 15, nr 2, s. 118–130. [dostęp 09.07.2019]. Dostępny w Internecie: ‹www.przegladsocjologiijakosciowej. org›. DOI: http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.15.2.07.

Granosik M. (2002), *Kształcenie-Tożsamość- Działanie. O biograficznym wymiarze pracy socjalnej*, w: *Badanie-Działanie-Kształcenie. Czyli o przydatności dyscyplin społecznych dla doskonalenia praktyki profesji społecznych w dziedzinie oświaty, kultury i pracy socjalnej*, E. Marynowicz- Hetka (red.), Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 21 -33.

Helling I. (1990), *Metoda badań biograficznych*, przeł. K. Droździał, J. Włodarek, w: *Metoda biograficzna w socjologii*, J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 13-37.

Hermanns H. (1987) *Narrative Interview: A New Tool for Sociological Field Research*, w: „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica", *Approaches to the Study of Face-to-Face Interaction*, Z. Bokszański, M. Czyżewski (red.), nr 13, s. 43-56.

Jakob G. (2003), *Wywiad narracyjny w badaniach biograficznych*, przeł. D. Urbaniak-Zając, w: *Jakościowe orientacje w badaniach pedagogicznych. Studia i materiały*, D. Urbaniak-Zając, J. Piekarski (red.), Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 111-126.

Kamińska I. (2008), *Strategie radzenia sobie z chorobą psychiczną na przykładzie młodzieży ze Stowarzyszenia Młodzieży i Osób z Problemami Psychicznymi, Ich Rodzin i Przyjaciół „Pomost" w Łodzi*, niepublikowana praca magisterska.

Kamińska I. (2014), *Doświadczenia biograficzne osób chorych psychicznie a proces upełnomocnienia*, w: *Empowerment w pracy socjalnej: praktyka i badania partycypacyjne*, A. Gulczyńska, M. Granosik (red.), Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, s. 121-132.

Kamińska-Jatczak I. (2019), *Przejawy konstruowania tożsamości profesjonalnej podmiotu działającego. Przykład asystentów rodziny*, „Pedagogika Społeczna", nr 2(72), r. XVIII, s.183-202 (dostęp 04.12.2019). Dostępny w Internecie: http://pedagogikaspoleczna.com/wp-content/uploads/2019/09/PS22019-183-202.pdf. DOI: https://doi.org/10.35464/1642-672X.PS.2019.2.13.

Kaźmierska K. (1996), *Wywiad narracyjny – technika i pojęcie analityczne*, w: *Biografia a tożsamość narodowa*, M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszewska-Pawełek (red.), Łódź, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s.35-44.

Kaźmierska K. (2004), *Wywiad narracyjny jako jedna z metod w badaniach biograficznych*, „Przegląd Socjologiczny", t. LIII, nr 1, s. 71-96.

Kaźmierska K. (2018), *Doing Biographical Research – Ethical Concerns in Changing Social Contexts*, „Polish Sociological Review", nr 3(203), s. 393-411. (dostęp 31.08.2019). Dostępny w Internecie: http://polish-sociological-review.eu/wp-content/uploads/2018/10/PSR203-06.pdf .DOI:10.26412/psr203.06.

Konecki K. (2008), *Wizualna teoria ugruntowana. Rodziny kodowania wykorzystywane w analizie wizualnej*, „Przegląd Socjologii Jakościowej", t. IV, nr 3, s.89-115. (dostęp 30.08.2019). Dostępny w Internecie: http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/archive_pl.php.

Kos E. (2013), *Przykład interpretacji narracji z wykorzystaniem metody F. Schützego („…ja nie bałam się robić w życiu tego, czego chcę, i nie bałam się chcieć…")*, w: Urbaniak-Zając D., Kos E., *Badania jakościowe w pedagogice*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 117-168.

Kosiada-Król M. (2010), *Doświadczenia młodego badacza w stosowaniu wywiadu narracyjnego*, „Teraźniejszość - Człowiek - Edukacja: kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej", nr 1 (49), s. 81-91

Labov W., Waletzky J. (1967), *Narrative Analysis: Oral Version of Personal Experience, w: Essays on the Verbal and Visual Arts*, J. Helm (red.), Seattle, University of Washington Press, s. 12-44.

Mannová E. (1995), *Pravidla narativního interview*, „Genealogicko-heraldicky hlas", roč.5, č.2, s. 21-24.

Pike K. L. (1967), *Language in the Relation to the Unified Theory of the Structure of Human Behaviour,* The Hague, Mouton.

Prawda M. (1989), *Biograficzne odtwarzanie rzeczywistości (O koncepcji badań biograficznych Fritza Schütze)*, „Studia Socjologiczne", nr 4(115), s. 81-98.

Riemann G., Schütze F. (2012), *„Trajektoria" jako podstawowa koncepcja teoretyczna w analizach cierpienia i bezładnych procesów społecznych*, przeł. M. Czyżewski, w: *Metoda biograficzna w socjologii*, K. Kaźmierska (red.), Kraków, Zakład Wydawniczy „NOMOS", s. 389-414.

Rokuszewska-Pawełek A. (1996), *Miejsce biografii w socjologii interpretatywnej. Program socjologii biografistycznej Fritza Schützego*, „Ask", nr 1, s. 37-54.

Rokuszewska-Pawełek A. (2002), *Chaos i przymus. Trajektorie wojenne Polaków – analiza biograficzna*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Rokuszewska-Pawełek A. (2006), *Wywiad narracyjny jako źródło informacji*, „Media, Kultura, Społeczeństwo", nr 1, s. 17-28.

Rosenthal G. (1990), *Rekonstrukcja historii życia. Wybrane zasady generowania opowieści w wywiadach biograficzno-narracyjnych*, przeł. N. Nowakowska, w: *Metoda biograficzna w socjologii*, J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), Warszawa, PWN, s. 97-112.

Rosenthal G. (2004), *Biographical Research*, w: *Qualitative Research Practice*, C. Seale, G. Gobo, J.F. Gubrim i D. Silverman (red.), Londyn, Sage Publications.

Rubacha K. (2003), *Budowanie teorii pedagogicznych* w: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), t. I, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Schütze F. (1975), *On the Useability of Narrative Interviews in Sociological Field Research – as Illustrated by an Example of Research in Community Power Structure* (unpublished manuscript), Bielefeld.

Schütze F. (1977), *Die Technik des narrativen Interviews in Interaktionsfeldstudien – dargestellt an einem Projekt zur Erforschung von kommunalen Machtstrukturen*, w: Arbeitsberichte und Forschungsmaterialien der Fakultät für Soziologie der Universität, Bielefeld, nr 1, s. 1-62.

Schütze F. (1981), *Prozeßstrukturen des Lebensablaufs*, w: Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive, J. Matthes (red.), Norymberga, Verlag der Nürnberger Forschungsvereinigung, s. 67-156.

Schütze F. (1984) *Kognitiven Figuren des autobiographischen Stegreiferzälens*, w: M. Kohli, R. Günther (red.), *Biographie und Sozial Wirklichkeit.* Stuttgart, J.B. Metzler, s. 78–117.

Schütze F. (1990), *Presja i wina: doświadczenia młodego żołnierza niemieckiego w czasie drugiej wojny światowej i ich implikacje biograficzne*, przeł. M. Z. Ziółkowska, w: *Metoda biograficzna w socjologii*, J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 325-339.

Schütze F. (1999), *Narativní interview ve studiích interaktivního pole*, przeł. P. Pavlištíková, „Biograf. Časopis Pro Kvalitativní Vyzkum", t. 20, s. 31-51.

Schütze F. (1997) *Trajektoria cierpienia jako przedmiot badań socjologii interpretatywnej*, przeł.???, „Studia Socjologiczne" nr l, s. 11-57.

Schütze F. (2008a), Biography Analysis on the Empirical Base of Autobiographical Narratives: How to Analyse Autobiographical Narrative Interviews – Part I, „European Studies on Inequalities and Social Cohesion", nr 1-2, s. 153-242. [dostęp 30.08.2019]. Dostępny w Internecie: http://www.profit.uni.lodz.pl/pub/dok/6ca34cbaf07ece58cbd1b4f24371c8c8/European_Studies_2008_vol_1.pdf

Schütze F. (2008b), Biography Analysis on the Empirical Base of Autobiographical Narratives: How to Analyse Autobiographical Narrative Interviews - Part II, „European Studies on Inequalities and Social Cohesion", nr 3-4, s. 51-71.[dostęp 30.08.2019].Dostępny w Internecie: http://www.uni-magdeburg.de/zsm/projekt/biographical/1/B2.2.pdf

Schütze F. (2012), *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym.*

Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne, przeł. K. Waniek, w: *Metoda biograficzna w socjologii*, K. Kaźmierska (red.), Kraków, Zakład Wydawniczy „NOMOS", s. 139-278.

Silverman D. (2007), *Interpretacja danych jakościowych*, przeł. M. Głowacka-Grajper, J. Ostrowska, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Szczepanik R. (2012), *Zastosowanie techniki wywiadu narracyjnego w badaniach więźniów,* „Resocjalizacja Polska" („Polish Journal of Social Rehabilitation") nr 3, s. 89-105.

Społeczne przestrzenie doświadczenia. Metoda interpretacji dokumentarnej (2004), S. Krzychała (red.), Wrocław, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.

Szpunar M. (2010), *Ku profesjonalizacji zawodu asystenta*, w: *Asystentura rodziny-nowatorska metoda pomocy społecznej w Polsce*, M. Szpunar(red.), Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Gdyni, Gdynia, s. 55-66.

Szpunar M. (2011), *Znaczenie asystentury rodzin i działań projektowych „Rodzina bliżej siebie" realizowanych w MOPS w Gdyni w recepcji jej beneficjentów* w: *Asystentura rodziny. Analiza efektywności specjalizacji pracy socjalnej w kontekście projektu systemowego MOPS w Gdyni „Rodzina bliżej siebie"*, M. Szpunar (red.), Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Gdyni, Gdynia, s. 87-136.

Teusz G. (2002), *Logika konstruowania biografii w wywiadzie narracyjnym*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja", nr 4(20), s. 89-99.

Urbaniak-Zając D. (1999), *Wywiad narracyjny na tle innych technik wywiadu*, „Edukacja. Studia. Badania. Innowacje" nr 4(68), s. 29-39.

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011 nr 149 poz. 887). [dostęp 30.08.2019]. Dostępny w Internecie:http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20111490887/T/D20110887L.pdf

Waniek K. (2019), *Lekceważone potencjały i narosłe nieporozumienia: kilka uwag o metodzie autobiograficznego wywiadu narracyjnego Fritza Schützego*, „Przegląd Socjologii Jakościowej", t. 15, nr 2, s. 132–163. [30.08.2019]. Dostępny w Internecie: ‹www.przegladsocjologiijakosciowej.org›DOI:http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.15.2.08.

SUMMARY

This publication explores the issues of technique and method of a narrative interview developed by Fritz Schütze. A social scientist will find in the text some methodological guidelines on conducting a narrative interview so as to increase the possibilityof collecting materials of high narrative level, to which the analytical proceduresuggested by F. Schütze can be applied. There is alsopresented an alternative way to process the data, connected with the analysis of (non)narrative material with the use of tools applied in the constructivist version of the theory grounded by Kathy Charmaz.

The reader will get to know the pattern of the narrative interview course by Fritz Schütze. S/he will read about the conditions that should be taken into consideration to get the material of high narrative level. These are connected, among others, with the arrangement and carrying out an interview, the relationship between the narrator and the researcher, as well as narrative skills of the narrator and specific nature of his/her experience.

This work explains the process of narrative interview analysis, beginning with its transcription, to the analysis of a single interview, to the application of thecomparative analysis – based on simultaneous analysis of a bigger number of interviews.

The text also presents adetailed analytical abstract of an interview that represents an alternative narration,thus nameddue to its structure that goes beyond a canonically understood narrative interview. The text also deliberates on the circumstancesin which the analysed interview was created and their impacton the quality of the obtained material. Additionally, it is possible to see a proposed way of using an (un)successful narrative interview thanks to the application of an analytical procedure compliant with the constructivist version of the grounded theory. The presented course of action,imposed by the narrative structure, refers to the analysis based on the procedure of quality coding.

The intention of the text is not only to present the concept of biographical research of F. Schütze, but also to make the reader more aware of the conscious use of methodological tools. It is important to have methodological awareness concerningmixing various techniques and methods taken from different, but not necessarily opposite, strategies. In case of the narrative interview, such methodological awareness seems particularly important when we separate this technique of collecting autobiographical materials from a comprehensive and coherent system ofFritz Schütze's biographical sociology. It should also be remembered that (un)successful narrative interview can be successfully applied in a research process.

Autorky: Katarzyna Gajek, Ph.D., Izabela Teresa Kamińska – Jatczak, Ph.D.

Název: Narativní přístup Fritze Schützeho v teorii a praxi/Podejście narracyjne Fritza Schützego w teorii i praktyce

Překladatel: Gordana Raková

Vydavatel: Ostravská univerzita, Dvořákova 7, 701 03 Ostrava

Rok prvního vydání: 2019

ISBN 978-80-7599-153-9